

INTERESAT E SERBËVE NË KOSOVË

në procesin e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës

Titulli i hulumtimit: Interesat e serbëve në Kosovë në procesin e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës

Botuesi: Qendra për Veprime Sociale Afirmative – CASA

Autori: Miodrag Marinković (Miodrag Marinković)

Bashkautorët: Prof.Asoc. Stefan Surlić (Stefan Surlić), Dushica Jovičić (Dušica Jovičić), Bojan Elek (Bojan Elek), Jovana Jakovlević (Jovana Jakovljević), Milica Andrić Rakić (Milica Andrić Rakić)

Analiza statistikore: Senka Kostić (Senka Kostić)

Lekturimi: Aleksandra Jovičić Gjinović (Aleksandra Jovičić Đinović)

Përkthimi në shqip: Nora Bezera

Përkthimi në anglisht: OJQ CASA

Dizajni: CAP Solution

Shtypi (tirazhi): 100 kopje

Ky publikim është krijuar si pjesë e një projekti të zbatuar nga organizata joqeveritare Qendra për Veprime Sociale Afirmative me mbështetjen financiare të Ambasadës së Britanisë së Madhe në Prishtinë. Publikimi gjithashtu përmban citate nga një rast studimi mbi modelet e migrimit në komunitetin serb në veri të Kosovës, i cili është mbështetur nga Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur KFOS. Pikëpamjet e shprehura në këtë publikim u përkasin vetëm autorëve të hulumtimit dhe nuk i përfaqësojnë domosdoshmërisht pikëpamjet e KFOS-it apo Ambasadës Britanike.

Viti i botimit: Shtator, 2023.

PËRMBAJTJA

Lista e shkurtesave.....	5
Metodologjia dhe dizajni i hulumtimit kuantitativ.....	6
Metodologjia dhe dizajni i hulumtimit kualitativ.....	6
1. Gjeneza e interesit kombëtar serb në Kosovë.....	7
1.1 Artikulimi politik i çështjes kombëtare.....	8
1.2 Memorandumi i Akademisë Serbe të Shkencave dhe Arteve.....	9
1.3 Pozicioni i Serbisë në periudhën paskonfliktuale.....	10
1.4 Interesat kundërshtarë: Integrime evropiane dhe statusi i Kosovës.....	12
1.5 Konkluzionet.....	13
2. Pozita aktuale e serbëve të Kosovës.....	15
2.1 Vlerësimi i gjendjes aktuale të komunitetit serb në Kosovë.....	16
2.2 Një pasqyrë e shkurtër historike e modeleve të migrimit në Kosovë.....	17
2.3 Natyra e modeleve të migrimit të serbëve të Kosovës.....	18
2.4 Shkaqet e migrimit të popullsisë.....	19
2.5 Migrimi i të rinjve – studimi i rastit.....	19
3. Perceptimi i serbëve të Kosovës për çështjen e interesit kombëtar – rezultatet e hulumtimit.....	22
3.1 3.1 Interesi kombëtar serb në Kosovë nga perspektiva e serbëve të Kosovës.....	23
3.2 Qëndrimet e serbëve të Kosovës ndaj bartësve të përgjegjësive.....	27
3.3 Vlerësimi i cilësisë së punës së deritashme të Qeverisë së Serbisë dhe Qeverisë së Kosovës kur bëhet fjalë për interesat kombëtare të serbëve në Kosovë – qëndrimet e qytetarëve.....	31
3.4 Perceptimi i serbëve të Kosovës për çështjen e interesit kombëtar- konkluzion.....	34
4. Faktorët kyç për mbijetesën e komunitetit serb në Kosovë.....	36
4.1 Hyrja.....	37
4.1.1 Kompetencat autonome të komunitetit serb në Kosovë (Andrić Rakić Milica).....	37
4.1.2 Rezultatet e hulumtimit: mbi autonominë.....	38
4.1.3 Zgjidhja institucionale e bazuar në etni, në territor, apo në të dyja?.....	40
4.1.4 Autonomia territoriale – dy pikëpamje në komunitetin serb.....	43
4.1.5 Arsimi, shëndetësia dhe kultura.....	44
4.1.6 Sfidat e dualizmit.....	45
4.1.7 Masat mbrojtëse.....	46
4.2 Siguria e komunitetit serb në Kosovë (Elek Bojan).....	47
4.2.1 Siguria: për kë, për çfarë, nga çfarë?.....	49
4.2.2 Kërcënimet, rreziqet dhe sfidat më të mëdha të sigurisë për komunitetin serb në Kosovë.....	49
4.2.3 Zgjidhje institucionale për sigurinë e komunitetit serb.....	50
4.2.4 Si të sigurohet siguria?.....	52
4.3 Fuqizimi ekonomik i komunitetit serb në Kosovë (Jakovljević Jovana).....	53
4.3.1 Përmbledhja e situatës ekonomike të komunitetit serb në Kosovë.....	53
4.3.2 Roli i Beogradit dhe i Prishtinës në zhvillimin ekonomik të komunitetit serb.....	55
4.3.3 Mungesa e qasjes strategjike dhe transparencës në iniciativat zhvillimore.....	57
4.4 Arsimi në komunitetin serb në Kosovë si pasqyrim i gjendjes së përgjithshme shoqërore.....	58
4.4.1 Problemi i infrastrukturës.....	59
4.4.2 Problemi i korrupsionit.....	60

4.4.3	Rrënimi i përgjithshëm i sistemit arsimor	61
4.5	Mbrojtja e trashëgimisë kulturore dhe pozicioni i KOS-it (Prof.Asoc. Surlić Stefan)	62
4.6	Organizimi politik i komunitetit serb në Kosovë (Marinković Miodrag)	65
4.6.1	Pjesëmarrja politike e serbëve në institucionet e Kosovës	65
4.6.2	Karakter i organizimit politik të komunitetit serb në Kosovë	69
4.7	Faktorë të tjerë të rëndësishëm për mbijetesën e komunitetit serb	71
5	Konkluzionet dhe rekomandimet	74
5.1	Konkluzionet	75
5.2	Rekomandimet	82

LISTA E SHKURTESAVE

F2F	– ballë për ballë
KAS	– Krahina Autonome Socialiste
ICTY	– Gjykata Ndërkombëtare Penale për ish Jugosllavinë
RTS	– Radio Televizioni i Serbisë
BE	– Bashkimi Evropian
NATO	– Organizata e Traktatit të Atlantikut të Veriut
OKB	– Organizata e Kombeve të Bashkuara
OJQ	– Organizata joqeveritare
CASA	– Qendra për Veprime Sociale Afirmative
UNHCR	– Komisioneri i Lartë i Kombeve të Bashkuara për Refugjatë
USA	– Shtetet e Bashkuara të Amerikës (SHBA)
ASM AKS	– Asociacioni i Komunave Serbe
OSCE	– Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë
RTK	– Radio Televizioni i Kosovës
KFOR	– Forcat e Kosovës
FSK	– Forca e Sigurisë së Kosovës
EULEX	– Misioni i Bashkimit Evropian për Sundimin e Ligjit në Kosovë
DRP	– Drejtoria Rajonale e Policisë
FSK	Forcat e Sigurisë së Kosovës
UNSC	Këshilli i Sigurisë të Kombeve të Bashkuara
InTER	Instituti për Zhvillimin Ekonomik Territorial
KOS	Kisha Ortodokse Serbe

Metodologjia dhe dizajni i hulumtimit kuantitativ

Anketa¹ kërkimore në terren, ballë për ballë, është kryer në periudhën nga 29 prilli deri më 16 maj të vitit 2023 me një mostër të synuar prej 800 të anketuarve, shtetas të rritur të nacionalitetit serb në mbarë Kosovën. Janë vërtetuar dhe përpunuar gjithsej 587 të anketuar.

Mënyra e mbledhjes së të dhënave në terren: ballë për ballë sipas kuotës (mostra e qëllimshme) sipas shpërndarjes sipas vendbanimit, gjinisë, arsimit dhe statusit të punës.

Lloji: letër/laps

Instrumenti hulumtues: Pyetësi anketues i përbërë nga 11 pyetje me përgjigje të propozuara paraprakisht që kanë të bëjnë me interesat kombëtare të serbëve të Kosovës dhe parakushtet për përmbushjen e tyre, qasjet për sigurimin e atyre intereseve dhe vlerësimin e politikave të Beogradit dhe Prishtinës ndaj serbëve të Kosovës

Struktura e mostrës:

- sipas vendbanimit: 55.40% të të anketuarve janë nga veriu, 44.60% nga jugu i Kosovës;
- sipas gjinisë: 47.40% janë femra dhe 52.60% janë meshkuj;
- sipas arsimit: 1.4% të të anketuarve e kanë përfunduar shkollën fillore, 41.40% e kanë përfunduar shkollën e mesme dhe 57.60% e kanë përfunduar shkollën e lartë, përkatësisht fakultetin;
- sipas punësimit: 60.10% e numrit të përgjithshëm të të anketuarve janë të punësuar, ndërsa 34.9% e tyre nuk punojnë ose janë në pension, ndërsa 4.9% janë studentë.

Intervali i besimit: +/- 4.1%

Është e rëndësishme të theksohet se, duke pasur parasysh faktin se nuk ka të dhëna zyrtare statistikore për strukturën demografike të popullatës serbe në Kosovë, mund të flasim vetëm kushtimisht për përfaqësimin e mostrës.

Metodologjia dhe dizajni i hulumtimit kualitativ

Hulumtimi kualitativ është realizuar në periudhën nga 29. marsi deri më 20. gusht të vitit 2023 përmes intervistave (ballë për ballë). Në territorin e Kosovës janë intervistuar gjithsej 58 shtetas të nacionalitetit serb. Kriteri për përzgjedhjen e pjesëmarrësve është rëndësia dhe kontributi i bashkëbiseduesve në fushën e tyre të ekspertizës (sektori civil, arsimi, ekonomia, mediat, politika, shkencat juridike, etj.). Të anketuarit kishin të drejtë të jepnin përgjigje me kërkesë të anonimitetit.

Sipas udhëzimeve metodologjike, intervistat janë organizuar gjatë punës kërkimore ose pas marrjes së rezultateve të studimit statistikor, sipas vlerësimit të nevojave nga autori. Numri i bashkëbiseduesve të intervistuar sipas fushave tematike variojnë nga 4-8 bashkëbisedues. Numri i bashkëbiseduesve të intervistuar në përcaktimin e tezave bazë të hulumtimit (përcaktimi i interesit kombëtar) si dhe për çështjen e autonomisë së komunitetit serb arriti në 36 individë të orientimeve të ndryshme profesionale.

¹ 80 të anketuar u anketuan përmes Google forms, pjesa tjetër përmes anketës f2f në terren

1. Gjeneza e interesit kombëtar serb në Kosovë

1.1 Artikulimi politik i çështjes kombëtare

Interesi kombëtar serb në Kosovë ka një gjenezë shumë specifike dhe komplekse. Rruga evolucionare, e krijuar kryesisht nga vendimmarrësit apo elita intelektuale, u përcaktua në bazë të rrethanave të ndryshme historike, socio-politike dhe ideologjike. Është vështirë të caktohet interesi kombëtar serb sepse nuk është statik, por bëhet fjalë për një proces të vazhdueshëm politik, i cili në simbiozë të lëvizjeve gjeopolitike dhe pikëpamjeve të brendshme konfrontuese, akoma i prek qëllimet e tij reale, të arritshme dhe të përshtatshme. Nga pikëpamja kulturore, interesi kombëtar serb në vlerë dhe emocion është ndërtuar përmes "mitit për Kosovën" si pjesë përbërëse e identitetit kombëtar serb. Për një kohë shumë të gjatë, miti për Kosovën u shfaq ekskluzivisht përmes folklorit, letërsisë, dhe llojeve të tjera të krijimtarisë artistike.² Shprehjen e saj politike për herë të parë e mori në shekullin e XIX, në epokën e etno-romanizmit, kur u bë motivi burimor i homogenizimit politik dhe kulturor të popullit serb. Në sintezë të motiveve kulturore, historike dhe politike, ai mit profilizohet si aspiratë e popullit serb për të rivendosur kontrollin mbi territorin e Kosovës. Ky motiv, në formë të ndryshme manifestimi u ruajt deri më sot, si refleks bazë në përpjekje për ta identifikuar interesin kombëtar për çështjen e Kosovës.

Në historinë moderne, nevoja për përcaktimin e interesit kombëtar serb në Kosovë lindi në vitet e 60-ta të shekullit të XX, paralelisht me kërkesën për zgjerimin e autorizimeve autonome të krahinës së Kosovës në kuadër të Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë. Kjo aspiratë e liderëve komunistë shqiptarë rezultoi me një reformë kushtetuese në vitin 1971, me të cilën u zgjeruan kompetencat e krahinave autonome, në dëm të republikave burimore, dhe këto krahina u bënë pjesë përbërëse të Federatës, e Jugosllavia një komunitet i kombeve të bashkuara, të republikave socialiste të tyre dhe krahinave autonome socialiste. Barazimi i krahinave me njësitë federale hasi në kritikë të fortë në qarqet intelektuale serbe, të cilat panë rrezikun e separatizmit në ingerencat e sapodhëna Kosovës, kështu që në diskursin politik shpejt dhe në mënyrë të pashmangshme u shfaqën zërat që e theksojnë nevojën e përkufizimit të interesit serb në Kosovë.³

Hapin e parë për problematizimin e interesit kombëtar serb në mesin e intelektualëve e bëri Dobrica Qosić (Dobrica Čosić) me fjalimin e tij në Plenumin e 14-të të Komitetit Qendror të Lidhjes së Komunistëve të Serbisë në vitin 1968, ku kritikoi tendencat kombëtare shqiptare dhe fuqizimin e autorizimeve autonome për Kosovën dhe Vojvodinën nga këndvështrimi i internacionalizmit marksist⁴. Kështu, Qosić bëhet intelektual i serb, të cilit i atribuohet, jo vetëm që i pari e ngriti çështjen e interesit kombëtar serb brenda Jugosllavisë, por edhe që e lidhi drejtpërdrejt atë interes me çështjen e Kosovës.⁵

² Noel Malcom, Kosova: Një histori e shkurtër, qershor 1999

³ Nga Draft Memorandumi: "Krahina autonome shumë e gjerë dhe e vendosur fort institucionalisht krijon dy përçarje të reja në popullin serb. Është e vërtetë se forcat autonomiste dhe separatiste këmbëngulën në zgjerimin e autonomisë, por do të ishte e vështirë për ta arritur atë nëse nuk do të kishin marrë mbështetje morale dhe politike nga republikat në të cilat prirjet separatiste nuk ishin zhdukur. Zgjerimi i autonomisë u arsyetua me sigurinë se do të arrihej barazia më e madhe midis kombeve dhe kryerjes më të mirë të punëve publike. Ngjarjet në Kosovë në fund të viteve të gjashtëdhjeta ishin një paralajmërim se çfarë mund të ndodhë nëse rritet autonomia".

⁴ Cohen, L. & Dragovic-Soso, J. (2007). State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration

⁵ Petar Ristanović: "Dobrica Qosić dhe hapja e çështjes së Kosovës në vitin 1968". <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-9008/2012/0353-9008123197R.pdf>

1.2 Memorandumi i Akademisë Serbe të Shkencave dhe Arteve

Me Kushtetutën e vitit 1974 Kosova e fitoi të drejtën për ta miratuar kushtetutën e saj e pastaj erdhi deri te ndryshimi i rëndësishëm në realitetin socio-politik në shoqërinë kosovare. Me zbatimin e parimit të “përfaqësimit etnik”, shqiptarët e Kosovës e marrin primatin në sektorin social dhe një numër i konsiderueshëm i pjesëtarëve të kombësisë shqiptare emërohen në pozita udhëheqëse. Valorizimi i identitetit etnik në qasjen në burimet sociale çoi pashmangshëm në intensifikimin e tensioneve etnike në Kosovë, dhe pasoja e tyre ishte një “valë” e emigrimit të serbëve të Kosovës.⁶ Si përgjigje ndaj tensioneve në rritje në Kosovë, elitat politike dhe intelektuale serbe kanë filluar të flasin hapur për mundësinë e shkëputjes së Kosovës, përmes njohjes së saj si njësi të barabartë federale. Ato frika u përkthyen në draftin e njohur të “Memorandumit” të Akademisë Serbe të Shkencave dhe Arteve të vitit 1986, i cili edhe pse nuk u miratua kurrë zyrtarisht, u bë korniza kryesore ideologjike që e përcakton “interesin kombëtar serb” në Kosovë. Si problem kryesor në dokument theksohet emigrimi i vazhdueshëm i serbëve i shkaktuar nga fuqizimi i aspiratave separatiste shqiptare dhe thellimi i konfliktit etnik si pasojë e tij, si dhe interesi për të ndalur sa më parë atë proces dhe “të krijohen kushtet e përhershme për kthimin e popullit të emigruar”. Ky memorandum shkaktoi një polemikë të madhe shoqërore në vitin 1986 me tezën se serbët e Kosovës dhe Serbia janë viktima të Kushtetutës së vitit 1974, e cila ndau krahinat autonome nga kryeqendra, por edhe viktima të aspiratave historike të shqiptarëve të Kosovës të përcaktuara në programet e Lidhjes së Prizrenit 1878-81.⁷ Kështu, memorandumit përcakton treguesit kryesore ideologjikë të “narrativeve kosovare” që janë të rrënjosura thellë në mendimin politik serb deri më sot. Andaj, për shembull, më shumë se dy dekada pas Memorandumit, gjatë inicimit të “dialogut të brendshëm” për zgjidhjet e mundshme të çështjes së Kosovës në vitin 2017 presidenti Vuçiq gjithashtu i referohet Lidhjes së Prizrenit si bastion kryesor i rrezikimit të interesit kombëtar serb, ndërsa aspiratat e shqiptarëve për pavarësi i quan mohim të tyre.⁸

Presioni socio-politik në opinionin serb për ta deroguar në masë të madhe autonominë e dhënë Kosovës rezultoi me hapa konkretë institucionalë, në periudhën e trazuar në fund të viteve 80-të, gjegjësisht në fillim të viteve 90-ta të shekullit XX. Udhëheqja partiake e Kosovës u ndryshua në disa valë për t’u miratuar në vitin 1989 amendamentet në Kushtetutën e Serbisë, me vendim të delegatëve të Kuvendit të KSA-së të Kosovës, me të cilat u abrogua (u anulua) statusi special që e kishte deri atëherë krahina. Krahinë autonome i abrogohet e drejta e vetos për ndryshimet kushtetuese dhe reduktohen autorizimet e parlamentit krahinor. Kështu fillon “epoka moderne” e konfliktit serbo-shqiptar në Kosovë, e cila karakterizohet me paralelizëm institucional në Kosovë, me tendosjen e marrëdhënieve etnike dhe fillimin e konfrontimit të armatosur mes serbëve dhe shqiptarëve. Kriza përfundoi me intervenim ndërkombëtar, gjegjësisht bombardimin e RFJ-së në vitin 1999 pas negociatave të dështuara në Rambuje dhe përfundoi me “Marrëveshjen Ushtarako-Teknike” të nënshkruar në Kumanovë. Kjo marrëveshje, më vonë bazë për miratimin e Rezolutës 1244 të Këshillit të Sigurisë të OKB-së, nënkuptonte tërheqjen e forcave serbe të sigurisë nga territori i Kosovës si dhe humbjen e përhershme, siç po tregon koha, të sovranitetit të Serbisë mbi atë pjesë të territorit. Me humbjen e sovranitetit dhe tërheqjen e forcave

⁶ Nga viti 1961 deri në vitin 1980, nga Kosova emigruan 92,197 serbë dhe 20,424 malazezë, dhe nga qershori i vitit 1981 deri në qershor të vitit 1988 28,000 të tjerë. Në këtë mënyrë, përderisa në vitin 1961 serbët dhe malazezët përbënin rreth 27% të popullsisë, në vitin 1981 ata ishin gjithsej 12.9 15% Grupković, D. (1988). Vështrim krahasues i rezultateve të regjistrimit të viteve 1921-1981. Beograd: Enti Federal i Statistikave. (Grupković, D. (1988). Uporedni pregled rezultata popisa od 1921-1981. godine. Beograd: Savezni zavod za statistiku.)

⁷ Audrey Helfant Budding. Systematic Crisis and National Mobilization- The case of “Memorandum of Serbian Academy”.

⁸ “Që nga viti 1878, që nga krijimi i të ashtuquajturës Lidhjes së Prizrenit, ne serbët nuk kemi dashur të jemi aq të përgjegjshëm për të kuptuar forcën dhe dëshirat e shqiptarëve, dhe e konsideroj gabim të shqiptarëve, një gabim të madh, dhe për këtë i falënderoj, keqkuptimin e interesave shtetërore dhe kombëtare serbe, nënvlerësimin e tyre, apo edhe më keq, tentativa për ta vënë nën qilim sepse dikush mendon se me mbështetjen e fuqive të mëdha është e mundur”, tha Vuçiq në një intervistë për RTS <https://radiomitrovicasever.com/2017/09/26/vucic-da-je-kosovo-izgubljeno-ne-bih-se-za-njega-toliko-borio/>

të armatosura të Republikës së Serbisë, rreth 225,000 serbë të Kosovës largohen nga Kosova dhe siguria e rrezikuar, dhuna e motivuar etnikisht dhe mangësitë institucionale në garantimin e të drejtave të komunitetit serb në Kosovë⁹ krijojnë tendencë të përhershme migratore negative të serbëve të Kosovës, të cilat me intensitet më të madh apo më të vogël zgjasin edhe sot e kësaj dite¹⁰.

1.3 Pozicioni i Serbisë në periudhën paskonfliktuale

Në periudhën e pas konfliktit qasja strategjike serbe u reduktua në politika pasive që e mohonin subjektivitetin juridik ndërkombëtar të Kosovës dhe mbështetjen e vazhdueshme për komunitetin serb në Kosovë, gjë që përsëri shpie në paralelizm institucional, këtë herë me komunitetin serb në një pozitë të izoluar. Meqenëse baza e rendit socio-politik në Kosovën e pas konfliktit ishte Rezoluta e Këshillit të Sigurisë të OKB-së, e cila zyrtarisht dhe juridikisht e trajton Kosovën si pjesë integrale të atëherë Republikës Federale të Jugosllavisë, diplomacitë e angazhuara të demokracive perëndimore, vazhdojnë me iniciativë me qëllim të arritjes së pavarësisë së Kosovës së njohur ndërkombëtarisht. Përpjekja më domethënëse për të arritur një zgjidhje kompromisi për statusin e Kosovës ishte një përpjekje diplomatike ndërkombëtare e udhëhequr nga diplomati finlandez Marti Ahtisari (Martti Ahtisaari), i njohur si "Plani i Ahtisaarit". Ai plan, i titulluar zyrtarisht "Propozimi gjithëpërfshirës për zgjidhjen e statusit të Kosovës", parasheh "pavarësi të mbikëqyrur" për serbët në Kosovë, një formë e autonomisë së gjerë që përfshin krijimin e komunave të reja në territorin ku serbët janë shumicë, sigurimin e autonomisë së konsiderueshme në fushat e shëndetësisë, arsimit dhe çështjeve sociale, si dhe përdorimin zyrtar të gjuhës serbe në të gjithë territorin e Kosovës. Plani gjithashtu e parasheh mundësinë e asociimit të serbëve në territorin e Kosovës duke përfshirë financimin nga Beogradi. Mirëpo, Beogradi zyrtar e refuzon këtë propozim, sepse edhe pse përmban disa zgjidhje afirmative për statusin e komunitetit serb, ai në thelb paraqet një formë të njohjes defakto të pavarësisë së Kosovës. Ky qëndrim u zyrtarizua politikisht përmes Rezolutës për Mbrojtjen e Sovranitetit, Integritetit Territorial dhe Rendit Kushtetues, të cilën e miratoi Kuvendi Popullor i Republikës së Serbisë, por kjo nuk i pengoi shqiptarët e Kosovës ta miratojnë "Deklaratën e Pavarësisë" në shkurt të vitit 2008, pas së cilës Kosova u bë shtet i së drejtës ndërkombëtare, i njohur nga SHBA-të dhe shumica e vendeve të BE-së, ndër të cilët janë diplomacitë kryesore të BE-së Gjermania, Franca dhe Britania e Madhe.

Në jetën politike të Serbisë, pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, dominuan dy strategji për mënyrën se si duhet zgjidhur statusi i përhershëm i Kosovës.

Strategjia e parë është ruajtja e një konflikti "aktiv" të ngjirë ose status quo-je, deri te krijimi të rrethanave më të favorshme gjeopolitike, kur autoritetet në Prishtinë do të detyroheshin të bënin kompromis me Beogradin. Një qasje e tillë nënkuptonte mbështetje institucionale për serbët e Kosovës për t'i rezistuar integritetit në sistemin kushtetues dhe juridik të Kosovës dhe politikat aktive për ta parandaluar integrimin e Kosovës në institucionet ndërkombëtare, si dhe zgjerimin e numrit të vendeve që e njohën Kosovën, veçanërisht 5 vendet e mbetura të Bashkimit Evropian, përkatësisht katër anëtare të NATO-s. Thelbi i asaj strategjie ishte ruajtja e perspektivës hipotetike

⁹ Me kryqëzimin e të dhënave nga burimet përkatëse, është marrë një shifër prej 225 mijë serbë të Kosovës që janë larguar nga Kosova pas luftës:

<https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/07/eur700042007en.pdf>

<https://www.unhcr.org/3ba0bbeb4.pdf>

https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/O-migracijama/Strategija_odrzivog_opstanka_i_povratka_na_KiM.pdf

¹⁰ Siguria e kërcënuar e komunitetit serb në Kosovë dëshmohej nga raste të shumta të dokumentuara, të cilat shpeshherë nuk kanë pasur një përfundim të kënaqshëm ligjor, gjë që mund të shihet në raportet e Human Rights Watch dhe burimet e tjera relevante: <https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>

<https://www.hrw.org/report/2004/07/25/failure-protect/anti-minority-violence-kosovo-march-2004>

<https://www.kim.gov.rs/incidenti-kim.php>

juridike të riintegritit të Kosovës në sistemin kushtetues dhe juridik të Serbisë. Në këto korniza u kërkuar zgjidhje juridike dhe diplomatike, duke e përfshirë edhe idenë e miratimit të ligjit kushtetues për “autonomi thelbësore”, e cila nuk ka funksionuar asnjëherë, si dhe të ashtuquajturin “plan me 4 pika” të promovuar nga Presidenti i atëhershëm i Republikës së Serbisë, Boris Tadić (Boris Tadić). Ai plan e presupozonte idenë e krijimit të një “shteti brenda shtetit” – me një jetë krejtësisht të pavarur të Kosovës në raport me institucionet shtetërore të Serbisë dhe një mundësi hipotetike të hapur për riintegrimin e shqiptarëve në perspektivën e mëtutjeshëm. Konturet e kësaj qasjeje strategjike mbrojtëse për zgjidhjen e çështjes së Kosovës mund të shihen edhe në procesin e negociatave nën patronazhin e Bashkimit Evropian, të ashtuquajturat negociatat e Brukselit, në të cilat formalizmi dhe simbolika e sovranitetit të Kosovës u paraqitën si vijë e kuqe, dhe koncesionet e herëpashershme që në thelb përfaqësonin zgjerimin e ingerencave të sovranitetit në “veriun, deri tani të papushtuar, të Kosovës”¹, fshihen pas interpretimeve kreative të “paqartësisë konstruktive” ose fushatave agresive mediatike.

Një strategji tjetër mbizotëruese, bazohet në demarkacionin, shkëmbimin e territoreve ose ndarjen përgjatë vijave etnike. Ideja e ndarjes së ofruar nga kryeministri Gjorgjij si një zgjidhje e mundshme përfundimtare për marrëdhëniet serbo-shqiptare bazohej në besimin se Kosova me siguri do të shkojë drejt pavarësisë së pakthyeshme me kalimin e kohës dhe se ekziston një konstante e fuqishme historike për dështimin e Serbisë për t’i integruar shqiptarët. Me dokumentin “Strategjia për Kosovë dhe Metohi”, Gjorgjij e formuloi idenë për konstituivitetin e komunitetit serb, e cila do ta mbronte rolin e tij si aktor politik në Kosovë. Në një letër që i dërgoi kryeministrit të atëhershëm të Britanisë së Madhe në shkurt të vitit 2003, ai cek se opsioni i parë për Kosovën është “më shumë se një krahinë më pak se një njësi federale” me të drejtën e shkëputjes në të ardhmen. Opsioni i dytë është demarkacioni qipriot, por pa ndryshim kufijsh dhe, së fundi, i treti – “ndryshimi i kufijve me marrëveshje” me përfundimin: “duhet të jemi mjaft të guximshëm dhe të përballemi me opsionin më dramatik – të tretin”. Pesëmbëdhjetë vjet më vonë, presidenti Vuçiq u deklarua publikisht se ishte pro idesë së “demarkacionit” me shqiptarët, pa e treguar vijën e demarkacionit, por me deklaratën se “kemi një territor ku nuk dihet se kush si e trajton dhe çfarë i takon kujt – kjo është gjithmonë burim i konflikteve dhe problemeve të mundshme.”

Propozimet për ndarje paraqiten me premisën se kufijtë e diskutueshëm janë burim pasigurie dhe konflikteve të mundshme në të ardhmen. Në të njëjtën kohë, demarkacioni do të nënkuptonte një zgjidhje konkrete për shqiptarët e Kosovës, që është pranimi i Kosovës së “së copëtuar” si shtet i pavarur. Ideja e shkëmbimit të territoreve, edhe pse një plan që kishte konturet e një qasjeje strategjike, në thelb nuk arriti të kapërcejë kuadrin e platformës së partisë dhe të fitojë mbështetje më të gjerë sociale. Kritikën e partive politike opozitare, veçanërisht ato me orientime programore të theksuara nacionaliste, nuk ishin të vetmuara. Plani u kundërshtua nga individët e qarqeve akademike dhe intelektuale, ndërsa Kuvendi i Kishës Ortodokse Serbe e hodhi poshtë atë si të papranueshëm. Rezistenca më e ashpër, megjithatë, erdhi nga individët e komunitetit serb në Kosovë, përfaqësuesit e pavarur politikë, përfaqësuesit e shoqërisë civile, mbi të gjitha ata që jetojnë në komunat në jug të lumit Ibër, për të cilin u spekulua se ishte rënë dakord të jetë vija e demarkacionit. Argumenti kryesor i kritikës ndaj kësaj qasjeje të Qeverisë së Serbisë ishin fati i pasigurt i komunitetit serb në mjediset pas vijës së imagjinuar të demarkacionit dhe si rrjedhojë humbja e të drejtave afirmative të atij komuniteti, që do të bartte me vete rreziqet ekzistenciale. Në anën tjetër, përfaqësuesit politikë të komunitetit serb në Kosovë nga opsioni kryesor

¹ Novi Magazin, prill 2023, intervistë me Zoran Zhivkoviqin, ish-kryeministrin e Republikës së Serbisë: <https://novimagazin.rs/vesti/294181-zoran-zivkovic-briselski-sporazum-je-akt-priznanja-kosova-od-strane-rezima-vucica-i-nista-drugo>

politik, Lista Serbe, përfshirë edhe ata që e përfaqësojnë komunitetin në jug të Ilirisë, e mbështetën këtë plan, duke demonstruar disiplinë të lartë partiake në dëm të interesave të komunitetit që e përfaqësojnë. Ideja shkaktoi mospajtime dhe ndarje të reja shoqërore në shoqërinë serbe, por edhe masa aktive për "gulçimin" e qëndrimeve kritike nga autoritetet në Beograd. Polarizimi i mëtejshëm i shoqërisë u ndal me refuzimin e planit nga diplomacitë kryesore brenda Bashkimit Evropian, para se gjithash Gjermania, për shkak të frikës së pasojave për stabilitetin rajonal në Ballkanin Perëndimor. Megjithatë, ai plan mbetet i kujtuar jo vetëm si platforma e vetme politike e përcaktuar konkretisht e partisë në pushtet në Beograd, por edhe si një nga qasjet e rralla për zgjidhjen e çështjes së Kosovës që pati mbështetjen e përfaqësuesve politikë (në pushtet) si në Beograd ashtu edhe në Prishtinë. Një precedent i tillë në marrëdhëniet mes serbëve dhe shqiptarëve i jep njëfarë "magnetizmi" këtij plani, që vazhdon ta mbajë atë në diskursin ndërkombëtar lidhur me Kosovën, veçanërisht në situata krize kur vjen deri te përshkallëzimi i dhunës në terren.

1.4 Interesat kundërshtarë: Integrime evropiane dhe statusi i Kosovës

Integrimi evropian dhe anëtarësimi i Serbisë në Bashkimin Evropian janë disa nga drejtimet kryesore strategjike dhe interesat kombëtare të Republikës së Serbisë pas ndryshimeve demokratike të vitit 2000. Procesi i anëtarësimit u pranua si një kornizë i reformave të brendshme, kurse standardet evropiane si një ideal shoqëror të cilin, në një masë më të madhe ose më të vogël, që të gjitha qeveritë që nga rënia e Millosheviqit e kanë synuar. Me njohjen e pavarësisë së Kosovës nga vendet kryesore anëtare, hapet çështja e marrëdhënieve të Serbisë me Kosovën në kuadër të përmbushjes së kushteve për anëtarësim në Bashkimin Evropian. Përkatesisht, me hapjen e kapitullit 35¹² në dhjetor 2015, Bashkimi Evropian zyrtarizoi lidhjen në mes të normalizimit të marrëdhënieve me Prishtinën dhe procesit të anëtarësimit të Serbisë në BE. Në qëndrimin e përbashkët të Bashkimit Evropian për Kapitullin 35, thuhet se "Progresi i Serbisë në negociatat për anëtarësim në BE do të udhëhiqet nga progresi i Serbisë në procesin e përgatitjeve për anëtarësim, i cili do të matet veçanërisht në raport me angazhimin e vazhdueshëm të Serbisë për një përmirësim të dukshëm dhe të qëndrueshëm të marrëdhënieve me Kosovë".

Kështu, në rrugën evropiane, Serbia u gjend në një situatë të palakmueshme, në të cilën dy konceptet më të rëndësishme të interesave kombëtare, anëtarësimi në Bashkimin Evropian dhe ruajtja e Kosovës brenda kornizës kushtetuese dhe ligjore të Serbisë, u vunë ballë për ballë. Kjo çon drejtpërsëdrejti në dobësimin e mbështetjes së idesë së anëtarësimit në Bashkim Evropian në Serbi, e liderët politikë në Serbi i vendos në një pozitë të pakëndshme të "balancimit" midis këtyre dyjave që sipas qëndrimit të BE-së janë ide politike reciprokisht përjashtuese. Kjo papajtueshmëri e ideve kryesore të interesit kombëtar serb del në pah veçanërisht në pozicionin negociator të Republikës së Serbisë në kuadër të Dialogut të Brukselit, si proces kryesor politik për normalizim të marrëdhënieve ndërmjet Serbisë dhe Kosovës. Përballë presioneve intensive nga BE-ja nga njëra anë dhe presioneve të kundërta të elektoratit të saj pro-nacional, pushteti në Serbi fokusin e vë në "formalizmin" e marrëveshjeve të arritura, duke u përpjekur të negociojë zgjidhje që në thelb nënkuptojnë lëshime të kërkuara nga "Perëndimi", por në të njëjtën kohë kanë potencialin të prezantohen me PR të fuqishëm mediatik si suksese diplomatike në përputhje me perceptimet dominuese të interesit kombëtar serb. Natyrisht, kjo mospërputhje mes realitetit dhe interpretimeve të imponuara të opinionit pati pasojat e veta, sepse rriti pritjet e popullatës,

¹² Pozicioni i përbashkët i BE-së, Konventa Kombëtare për Kapitullin 35. : https://eukonvent.org/wp-content/uploads/2022/01/p-g_20_eu_pozicije.pdf

Natyrisht, kjo mospërputhje mes realitetit dhe interpretimeve të imponuara të opinionit pati pasojat e veta, sepse rriti pritjet e popullatës, veçanërisht në veri të Kosovës, se zgjidhjet e arritura do të ruajnë praninë dhe ndikimin e Republikës së Serbisë në terren dhe se do të sjellin kompromise që i kufizojnë atributet e sovranitetit të Prishtinës mbi këtë pjesë të Kosovës. Duke qenë se zbatimi i marrëveshjeve të arritura tregoi se këto pritshmëri janë joreale, ka një pakënaqësi në rritje në mesin e qytetarëve në terren, e cila përshkallëzohet në protesta të hapura pas një sërë lëvizjesh të njëanshme të qeverisë në Prishtinë, të cilat, përkundër procesit të negociatave, çojnë deri te ndryshimi i situatës reale në terren. Në situatën e krijuar rishtazi dhe përballë rreziqeve të shtuara të destabilitetit rajonal pas shpërthimit të luftës në Ukrainë, bashkësia ndërkombëtare po e intensifikon presionin ndaj palëve negociuese për të arritur një zgjidhje për çështjen e Kosovës, duke miratuar të ashtuquajturin Planin franko-gjerman dhe duke e siguruar pranimin në parim të kësaj marrëveshjeje nga të dyja palët negociuese¹³.

Edhe pse ai plan rikonfirmon zgjidhjet e arritura në kuadër të Marrëveshjes së Brukselit, ai në thelb nënkupton krijimin e një kornize të re negociuese për Kosovën dhe Serbinë. Nga perspektiva e pozicionit negociator të Serbisë, d.m.th. i disa elementeve të artikuluara joformalisht të interesit kombëtar, ky plan ka avantazhet e veta, sepse nuk kërkon njohje formale të pavarësisë së Kosovës nga Serbia dhe supozon një nivel të caktuar të autonomisë për komunitetin serb, i cili do t'i mundësojë komunitetit serb të mbajë lidhje institucionale me Serbinë.¹⁴ Po kështu, plani nuk synon t'i mundësojë Kosovës anëtarësimin formal në OKB-në. Mirëpo, ky është rezultat i vlerësimit se ky progres në integrimin e Kosovës në institucionet ndërkombëtare nuk lidhet me qëndrimin e Serbisë për çështjen e pavarësisë së Kosovës, por është në duart e anëtarëve të përhershme të Këshillit të Sigurisë, Rusisë dhe Kinës, për të cilat ka gjasa të vogla ta pranojnë një gjë të tillë për në këtë moment. Pavarësisht nga kjo, edhe ky element i marrëveshjes publikut serb i është paraqitur si pjesë afirmative e planit në përputhje me interesin kombëtar të Republikës së Serbisë.¹⁵ Në anën tjetër, Planin franko-gjerman ose së fundmi Planin i BE-së për Kosovën përmban edhe elemente që de facto e parashikojnë njohjen e disa kompetencave sovrane të Prishtinës nga Republika e Serbisë, por edhe obligimin e Serbisë që të përmbahet nga mohimi i subjektivitetit juridik ndërkombëtar të Kosovës, i cili, siç e shpjeguam më herët, për shumë vite ka qenë pjesë përbërëse e politikës së Republikës së Serbisë ndaj Kosovës. Kështu neni 4 thotë se asnjë palë nuk mund ta përfaqësojë tjetrën në sferën ndërkombëtare dhe as të veprojë në emër të saj me theksin se "Serbia nuk do ta kundërshtojë anëtarësimin e Kosovës në asnjë organizatë ndërkombëtare". Prandaj, njohje apo jo, ky tekst i marrëveshjes sigurisht që kërkon nga Beogradi që ta pranojë Kosovën si një sistem politik të veçantë që funksionon në mënyrë të pavarur nga shteti i Serbisë, duke i përfshirë edhe kornizat ndërkombëtare. Përkundër njoftimeve për zbatim e shpejtë të marrëveshjes, përshkallëzimi i krizës në veri të Kosovës i ndal negociatat e mëtutjeshme për propozimin evropian, dhe angazhimi i bashkësisë ndërkombëtare është ridrejtuar në deeskalim të krizës. Në momentin e shkrimit të këtij raporti, nuk ka të dhëna se kur palët negociuese do t'i kthehen bisedimeve për zbatimin e tij.

1.5 Konkluzionet

Madje dhe kjo gjenezë e shkurtër e evoluimit të idesë së interesit serb në Kosovë mjafton për të treguar disa nga karakteristikat e saj themelore që kanë rëndësi dhe ndikim në çështjet aktuale të marrëdhënieve ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve. Përfundimi i parë është se ideja e interesit kombëtar serb në Kosovë asnjëherë nuk është definuar si kornizë strategjike që e përcakton drejtimin afatgjatë të veprimit të autoriteteve

¹³ Josep Borrell, shefi evropian i diplomacisë- "Zbatimi i dakorduar i marrëveshjes evropiane për Serbinë dhe Kosovën", Radio Evropa e Lirë më 19 mars 2023 : <https://www.slobodnaevropa.org/a/32323150.html>

¹⁴ Aleksandër Vuçiqi, Blic më 2 mars 2023 : <https://www.blic.rs/vesti/politika/sta-vucic-misli-o-francusko-nemackom-planu-za-kosovo/6zwekkb>

¹⁵ Ibid.

shtetërore. Ai ekziston si qëndrim politik, por jo si strategji politike, produkt i një dialogu më të gjerë shoqëror dhe konsensusi që afatgjatë i përcakton politikat shtetërore, pavarësisht ndryshimit të pushtetit. Në mungesë të një kornize të tillë, interesi kombëtar serb në Kosovë përkufizohet përmes programeve partiake në shkrirje të intereseve që nuk janë domosdoshmërisht të lidhura me atë çështje (vlerësimet politike, interesat personale, lufta për të qëndruar në pushtet, etj.). Kjo çon në mënyrë të pashmangshme në mospërputhje të politikës serbe ndaj Kosovës (e cila po ndryshon bashkë me ndryshimin e strukturave qeverisëse në Serbi), improvizimi politik dhe populizmi. Prandaj, ideja e interesit kombëtar në Kosovë në epokën e parlamentarizmit modern serb reduktohet në interesat e ngushta partiake dhe në luftën e brendshme për epërsi politike.¹⁶ Çdo ditë jemi dëshmitarë i pasojave të një marrëdhënieje të tillë.

Karakteristika e dytë e rëndësishme e saj është përcaktimi ekskluzivisht përmes konfliktit etnik me shqiptarët. Shpjegimi për këtë është i qartë, sepse marrëdhëniet moderne historike ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve në Kosovë janë kryesisht të natyrës konfliktuale. Përveç kësaj, nevoja për të përcaktuar interesin serb në Kosovë në epokën moderne lindi në luftë për epërsi etnike në Jugosllavinë socialiste gjatë viteve të 60-ta të shekullit XX, dhe me shpërbërjen e saj evoluoi në çështjen e kornizës së statusit të Kosovës. Pra, nevoja e përcakton karakterin. Ngurtësia e tillë konceptuale e pamundësoi evoluimin e saj në forma më liberale, për shembull, ideja se interesat e komunitetit serb mund të realizohen përmes bashkëjetesës me shqiptarët e Kosovës. Një mendim i tillë vizionar, shikuar historikisht, mungon edhe në kuptimet mbizotëruese të shqiptarëve të Kosovës, në qarqet nacionaliste e të cilëve edhe sot, pas arritjes de fakto të pavarësisë së plotë nga Beogradi në vitin 1999, ekziston ende ideja për "Kosovë etnikisht të pastër"¹⁷. Kjo do të thotë se konceptet mbizotëruese të interesit kombëtar midis serbëve dhe shqiptarëve mohojnë njëri-tjetrin dhe është pikërisht ky mohim që është bërë burim konflikti. Ky karakter i marrëdhënieve ndëretnike në Kosovë sot paraqet një pengesë të madhe në arritjen e një zgjidhjeje kompromisi në procesin e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Serbisë dhe Kosovës, por edhe një sfidë e madhe për komunitetin serb në Kosovë, sepse krijon një ndjenjë të konfliktit shoqëror i cili e anulon zbatimin jo konsistent të të drejtave të komuniteteve joshumicë në Kosovë dhe është burim i një numri të madh të praktikave diskriminuese ndaj komunitetit serb nga autoritetet e Kosovës.

Pra, në këtë moment mund të thuhet se ideja e interesit kombëtar serb në Kosovë mbetet thelbësisht e padefinuar, e rënduar nga trashëgimia historike, motivet folklorike dhe interesat individuale politike. Në shoqërinë serbe nuk ka as një iniciativë për ta artikuluar atë, qoftë edhe pjesërisht, përmes strategjive dhe politikave të duhura lidhur me çështjen e Kosovës në kontekstin e sotëm të politikës së jashtme. Dialogu konstruktiv në shoqërinë serbe nuk ekziston, kurse çështja e interesave serbe në Kosovë reduktohet në grindje të brendshme politike, politika jotransparente të funksionarëve shtetërorë dhe gulçim sistematik të zërave kritikë ndaj pjesëve të dukshme të politikës së Republikës së Serbisë. Në mungesë të proceseve më të gjera shoqërore që do të kishin të bënin me përcaktimin e interesave dhe konceptimin e politikave dhe strategjive drejt përmbushjes së tyre, OJQ CASA me ambicie dhe në kuadër të fushëveprimit të saj, me këtë studim u përpoq t'i përgjigjet pyetjes së interesit kombëtar të Serbisë në Kosovë nga këndvështrimi i atyre që jetojnë në të, komunitetit serb në Kosovë. Ky studim merret pikërisht me këtë.

¹⁶ Millan Karagaqa – "Lufta për Kosovë apo për pushtet". Danas : <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/borba-za-kosovo-ili-za-vlast/>

¹⁷ Graczyk, D.A., & Giannakos, S.A.A. (2006). The Face of Kosovar Albanian Nationalism: A Violent and Volatile Transformation of the Balkan Political Landscape. *Mediterranean Quarterly* 17(4), 142-159: <https://www.muse.jhu.edu/article/206053>.

Serwer, D., Bajraktari, Y. (2006). Kosovo: Ethnic Nationalism at Its Territorial Worst. US Institute of Peace: <http://www-jstor.org/stable/resrep12326>

2. Pozita aktuale e serbëve të Kosovës

2.1 Vlerësimi i gjendjes aktuale të komunitetit serb në Kosovë

Siç e theksuam më herët, kornizat kyçe strategjike nga të cilat akterët kryesorë nga Beogradi dhe Prishtina i qasen çështjes së Kosovës, përfshijnë një spektër interesash të ndryshme, jo domosdoshmërisht të lidhura me përcaktuesit bazë të asaj që perceptohet si interes kombëtar. Këto mund të jenë rrethana objektive të ndryshimeve gjeopolitike globale brenda të cilave shikohet kontesti rreth Kosovës, por edhe interesat personale dhe partiake të bartësve të tyre. Në atë shkrim të interesave të ndërthurura, ky studim/iniciativë ka për qëllim të prioritzojë interesat e atij grupi demografik që është më i ndjeshëm ndaj zgjidhjeve të arritura, e ata janë serbët e Kosovës, dhe këtë e bën me arsye.

Në këtë moment, serbët e Kosovës përballen me një numër të madh të problemeve ekzistenciale në jetën e tyre të përditshme, duke e përfshirë sigurinë e kërcënuar, dhunën e motivuar etnikisht, problemet në qasjen në shërbime dhe informacione, lirinë e kufizuar të lëvizjes dhe forma të ndryshme të politikave diskriminuese që i kanë rrënjët në mungesë të gatishmërisë së institucioneve të Kosovës ta zbatojnë në mënyrë konsistente kornizën ligjore që i mbron të drejtat e komuniteteve joshumicë në Kosovë. Për diçka të tillë po paralajmërojnë jo vetëm përfaqësuesit e komunitetit serb, por edhe mekanizmat kryesorë ndërkombëtarë për monitorimin e proceseve demokratike në Kosovë¹⁸. Është thënë shumë herë deri më tani se zgjidhjet ligjore që i rregullojnë dhe mbrojnë të drejtat e komuniteteve joshumicë në Kosovë janë padiskutim afirmative. Megjithatë, ka shumë paralajmërime se një pjesë e madhe e këtyre të drejtave janë vetëm shkronja në letër, pasi zbatimi i tyre është jokonsistent dhe selektiv. Zbatimi konsistent i pjesës së kornizës ligjore të orientuar ndaj komuniteteve joshumicë shpeshherë kushtëzohet hapur nga ekzistenca e vullnetit politik, që është një lloj precedenti juridiko-politik, sepse zbatimi i të drejtave të një pjese të komunitetit është reduktuar në nivelin e diskrecionit të përfaqësuesve politikë të shumicës shqiptare. Kjo pasiguri juridike, qasja e pabarabartë në burime publike, shërbime dhe informacione, si dhe tensionet e vazhdueshme etnike ndikojnë në masë të madhe në cilësinë e jetës së serbëve të Kosovës, por edhe në karakterin demokratik të shoqërisë kosovare.

Në anën tjetër, dhe brenda vetë komunitetit të serbëve të Kosovës, ekzistojnë deficitet të rëndësishme demokratike që kanë si pasojë forma të ndryshme të diskriminimit ndaj individëve ose në krijimin e një mjedisi shoqëror joafirmues për individët apo grupet shoqërore brenda komunitetit serb. Mungesa e pluralizmit politik, lirisë së shprehjes publike, presionet elektorale, qasja e privilegjuar në çështjet publike, funksionet dhe burimet, niveli i lartë i korrupsionit, erozioni i cilësisë së arsimit janë vetëm disa nga faktorët kundërshtarë që nuk mund t'i atribuohen pasojave të fërkime etnike, por janë rezultat i politikave dhe praktikave të papërgjegjshme brenda komunitetit serb.

Pasojë e praktikave dhe qasjeve të tilla është situata jashtëzakonisht e vështirë në të cilën ndodhet sot komuniteti serb në Kosovë. Të ballafaquar me forma të ndryshme të diskriminimit¹⁹ institucional dhe shoqëror, të ngarkuar me sfida socio-ekonomike, qasje të vështirësuar në shërbimet bazë dhe tensione të përhershme etnike e rreziqe të sigurisë, serbët e Kosovës gjithnjë e më shumë po vendosin të largohen nga Kosova. Nuk ka të dhëna të besueshme statistikore që mund të japin një pasqyrë objektive të përmasave të trendëve të migrimit, sepse komuniteti serb i bojkotoi të

¹⁸ EU, (2022). Raporti i progresit të Kosovës. Shkarkuar nga: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Kosovo%20Report%202022.pdf>

¹⁹ State Department (Departamenti i Shtetit). (2022). Raport mbi gjendjen e të drejtave të njeriut. Shkarkuar nga: https://xkusembassy.gov/wp-content/uploads/sites/133/HumanRightsReport2022_Serbian.pdf

objektive të përmasave të trendëve të migrimit, sepse komuniteti serb i bojkotoi të gjitha regjistrimet e popullsisë në Kosovë pas vitit 1991. Megjithatë, ka disa të dhëna zyrtare që flasin për përmasat e këtij problemi. Kështu, për shembull, sipas statistikave të Administratës Shkollore për Kosovën, rreth 25,000 nxënës i kanë vijuar shkollat fillore dhe të mesme në Kosovë në shtator 2012. Pothuajse një dekadë më vonë, i njëjti burim, pra Administrata Shkollore për Kosovën, thotë se vetëm 15,000 nxënës²¹ i vijnë shkollat fillore dhe shkollat e mesme. Vetëm në dekadën e fundit, pra, numri i nxënësve në shkollat fillore dhe të mesme në Kosovë është zvogëluar për 10,000, d.m.th. 40%. Ajo që është edhe më shqetësuese është fakti se këto të dhëna i referohen grupit të vogël demografik (nga 7 deri në 18 vjeç), gjë që tregon se në shumicën e rasteve bëhet fjalë për largimin e të gjithë familjes dhe jo individëve. Serioziteti i këtij problemi u vu në dukje nga një numër i madh individësh dhe liderësh shoqërorë të shquar që morën pjesë në studimin tonë.¹ Ata e tregojnë një numër të madh faktorësh që kontribuojnë në këtë trend dhe që nuk lidhen domosdoshmërisht me konfliktin etnik, megjithëse siguria është një nga faktorët që ndikojnë në trendet negative të migrimit, por i referohen mungesës ose cilësisë së dobët të shërbimeve, praktikave diskriminuese në punësimi dhe qasjes në burime etj. Në përgjithësi, pa shumë rrezik mund të thuhet se niveli i migrimit nga komuniteti serb e ka arritur nivelin e kërcënimit ekzistencial²³. Hulumtimi para jush e trajtoi këtë çështje me një fokus të veçantë.

2.2 Një pasqyrë e shkurtër historike e modeleve të migrimit në Kosovë²⁴

Proceset historike, demografike dhe migratore në Kosovë u shkaktojnë nga një mori arsyes shoqërore, ligjore, politike, fetare dhe kulturore. Të gjitha këto procese në të njëjtën kohë ndryshuan përgjithmonë strukturën etnike të kësaj treve dhe përcaktuesi më i rëndësishëm i tyre është zvogëlimi i numrit të serbëve në Kosovë. Pasojën më të rëndësishme të këtyre proceseve migratore, si dhe ndryshimeve demografike²⁵, e shohim në numrin e serbëve, i cili po zvogëlohet, e të cilët sot përbëjnë afërsisht 5% të popullsisë së përgjithshme të Kosovës²⁶. Meqenëse kontinuiteti vërehet në proceset e migrimit, ekziston mundësia e shterimit të burimeve njerëzore në komunitetet serbe në Kosovë, gjë që vë në pikëpyetje mundësinë e mbijetesës së tyre biologjike. Nga ana tjetër, duke qenë se konteksti socio-politik, si rregull, kushtëzon natyrën e proceseve migratore, andaj natyra e migrimit të popullatës serbe²⁷ sot nuk është e lidhur me kërcënimet ekzistenciale, por me kushtet sociologjike, politike dhe ekonomike në Kosovë të cilat i formësojnë mundësitë dhe perspektivat e serbëve në Kosovë. Në dekadën e fundit, migrimet i heshtura janë detektuar si problem kyç, zgjidhja e të cilit mund të mundësojë qëndrueshmërinë dhe zhvillimin socio-ekonomik të komunitetit serb në Kosovë.

²⁰ Shkollat në Kosovë janë gati për fillimin e vitit shkollos. (2 shtator 2012). Radio KIM. Shkarkuar nga: <https://www.radio-kim.net/vesti/skole-na-kosovu-spremne-za-pocetak-skolske-godine.html>

²¹ Zaporozhac (Zaporožac): Kemi mbi 15,000 studentë në mjediset serbe në Kosovë, qëllimi është që të kemi edhe më shumë. (2 qershor 2021). Kosova Online. Shkarkuar nga: linku.

²² I anketuari 3: Nuk shoh në perspektivë se do të ndodh që serbët do të dalin fitimtarë në ngjarjet aktuale socio-politike. Mendoj se pas dhjetë vitesh do të mbeten aq pak serb, saqë mjediset serbe de facto do të jenë gjysmë bosh, si fshatrat në Serbi.

²³ Numërimi mbrapsht: Komuniteti serb në Kosovë me frikë ekzistenciale dhe mungesë optimizmi, mes hipokrizisë dhe zgjidhjeve të imponuara. (10 maj 2023). Shkarkuar nga: <https://www.medijacentar.info/odbrojavanje-srpska-zajednica-na-kosovu-uz-egzistencijalni-strah-i-manjak-optimizma-izmedju-licemerja-i-nametnutih-resenja/>

²⁴ Për të kuptuar problemet që do të paraqiten në punim, është e rëndësishme të kuptohet se regjistrimi i popullsisë në Kosovë ka një "histori të gjatë të manipulimit të numrave", siç thuhet në tekstin e autorit nga Stefan Surliq (Stefan Surlić), asistent në FSHP në Beograd. Kjo është veçanërisht e rëndësishme pasi që në tekstin e mëposhtëm, kur shikohen të dhënat zyrtare, vërehet një hendek serioz në vlerësimet zyrtare të numrit të serbëve që jetojnë në Kosovë, si dhe atyre që janë larguar. Më shumë detaje rreth manipulimit të numrave në link.

²⁵ Prej dekadash shtimi natyror i popullsisë shqiptare ka qenë më i lartë se mesatarja evropiane (1.9), pra sipas të dhënave të censurit të vitit 2011 është 2.1. Popullsia shqiptare në Kosovë, përveç Shqipërisë, ka shënuar vetëm rritje pozitive natyrore vitet e fundit. Shkarkuar nga: linku.

²⁶ Denda, S. Micić, J. Todorović, J. (Denda, S. Micić, J. Todorović, J.) (2022). Karakteristikat e proceseve migratore në zonën e Kosovës dhe Metohisë nga fillimi i shekullit të 20-të e deri më sot. Beograd: Akademia Serbe e Shkencave dhe Arteve. Instituti Gjeografik "Jovan Cvijic".

²⁷ Për shembull, pasi Kosova dhe Metohia fituan autonomi të gjerë përmes zgjidhjeve ligjore dhe kushtetuese në periudhën 1945-1974, presioni ligjor dhe kushtet e vështira të jetesës ishin arsyt kryesore të migrimit të popullatës serbe nga Kosova. Njëjtë.

Proceset e ndërlikuara historike demografike dhe migratore nga e kaluara, të kushtëzuara nga faktorë socio-politikë, u përkeqësuan më tej nga veprimet e natyrës ushtarake dhe të sigurisë në fund të viteve të 90-ta dhe fillim të viteve 2000-ta, dhe trendë të tilla tregojnë vazhdimësi edhe sot. Si rezultat i këtyre proceseve, përqindja e serbëve në popullatën e përgjithshme sot është afërsisht 5%.²⁸ Është evidente rënia e shpejtë e popullsisë serbe në Kosovë, e cila vë në pikëpyetje ekzistencën, qëndrueshmërinë dhe zhvillimin e këtij komuniteti. Të dhënat për shtimin natyror në komunitetin serb gjithashtu nuk ekzistojnë, dhe një mungesë e tillë e të dhënave demografike i bën të pamundura vlerësimet e sakta. Përveç kësaj, largimi i një numri të madh të rinjve dhe të aftë për punë flet për zhvillimin e ndaluar shoqëror dhe trendët negative në rinovimin natyror të popullsisë. Problemi i migrimit të popullatës serbe, i cili po rritet, e kërcënon ekzistencën e komunitetit serb në Kosovë.

2.3 The nature of migration trends among Serbs from Kosovo

Natyra e lëvizjeve migratore përcaktohet nga konteksti shoqëror, gjegjësisht rrethanat sociologjike, politike, ekonomike, kulturore dhe rrethana të tjera. Migrimet nga Kosova mund të interpretohen edhe në atë mënyrë dhe në llojet e tyre të paraqitjes e pasqyrojnë situatën në Kosovë, e cila u shënua tërësisht nga lufta në Kosovë dhe bombardimet e vitit 1999, si dhe konflikti etnik si katalizator i asaj lufte. Dy dukuri më të dukshme të migrimit të serbëve nga Kosova: *migrimet e detyruara dhe migrimet e heshtura*.

Lloji dominues i migrimit në historinë moderne të Kosovës janë sigurisht migrimet e detyruara, të cilat UNHCR-i i përkufizon si zhvendosje të detyruar si rezultat i persekutimit, konfliktit, dhunës së përgjithshme apo shkeljes së të drejtave të njeriut.²⁹ Duke i krahasuar të dhënat e ndryshme në dispozicion², vlerësohet se pas bombardimeve të NATO-s të RF Jugosllavisë në vitin 1999, rreth 235 mijë serbë e braktisën Kosovën, dhe në vitin 2004 – gjatë dhe pas pogromit të marsit, rreth katër mijë serbë, ndërsa kthimi i personave të zhvendosur është në një nivel të papërfillshëm.³¹

Pas stabilizimit të situatës së sigurisë ushtarake në Kosovë, si dhe realizimit të një stabiliteti të moderuar socio-politik, përparësi mori një lloj i ri i migrimeve – migrimet e heshtura. Këto migrime kanë karakter vullnetar dhe përcaktohen nga një kombinim i faktorëve ekonomikë, politikë dhe shoqëror. Kur flasim për komunitetet serbe në Kosovë, termi migrimet e heshtura ka një dimension tjetër – këto procese të migrimit të popullsisë nuk zbulohen në kanalet zyrtare dhe nuk ka të dhëna të sakta për to. Në dhjetë vitet e fundit, pas ndryshimit të pushtetit në Serbi në vitin 2012, në veri të Kosovës ndodhën një sërë ndryshimesh, si rezultat i ndryshimit të marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, para së gjithash, heqjes së institucioneve administrative dhe ligjore të Republikës së Serbisë dhe transferimi i sistemit të shpërndarjes dhe energjetikës së Republikës së Serbisë. Në të njëjtën kohë, krijimi i një elite të re politike, përkatësisht Listës Serbe, çoi në centralizimin e fuqisë, me mungesë transparence dhe llogaridhënieje në procesin politik. Efekti kumulativ i këtyre faktorëve është përshpejtimi i migrimit të heshtur, largimi sporadik, por i vazhdueshëm i popullsisë, në

²⁸ Sipas të dhënave të regjistrimit të vitit 1961, në strukturën etnike të Kosovës serbët kanë marrë pjesë me 27%, në vitin 1971 21%, në vitin 1981 15%, në vitin 1991 11%. të cilat në mënyrë transparente tregojnë rënien historike të popullsisë serbe në Kosovë. Shkarkuar nga: link

²⁹ UNHCR. Refugee statistics. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/insights/explainers/forcibly-displaced-pocsh.html>

³⁰ Amnesty International. <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/07/eur700042007en.pdf>

<https://www.unhcr.org/3ba0bbeb4.pdf>

https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/O-migracijama/Strategija_odrzivog_opstanka_i_povratka_na_KiM.pdf

³¹ Sipas të dhënave të Komisionerit të Lartë të OKB-së për Refugjatë, vetëm 18,060 serbë dhe qytetarë të tjerë janë kthyer në Kosovë dhe Metohi deri në mars të vitit 2008. Me këtë vlerësim nuk pajtohen edhe Komisariati për Refugjatë dhe Migrim i Republikës së Serbisë, duke pasur parasysh se numri është rritur. Përveç kësaj, kushtet e jetesës për të kthyerit janë shpesh të papërshtatshme dhe armiqësore. Më shumë detaje në: https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/O-migracijama/strategija_upravljanje_migracijama.pdf

radhë të parë të të rinjve, gjë që e konfirmojnë kërkimet empirike³². Vlerësohet se 40 mijë serbë³³ e braktisën Kosovën në dhjetë vitet e fundit, si pjesë e procesit të migrimit të heshtur. Edhe pse këto migrime janë vullnetare, rrethanat socio-politike në të cilat ndodhin, si dhe pasojat që ato kanë për qëndrueshmërinë e komunitetit serb në Kosovë, janë të natyrës negative.

2.4 Shkaqet e migrimit të popullsisë

Katalizatorët kryesorë për migrimin e heshtur të serbëve nga Kosova janë të shumëfishtë dhe e përfshijnë dimensionin ekonomik, politik dhe shoqëror. Ekziston një krizë e papunësisë në komunitetin serb në Kosovë, e cila është identifikuar si sfida kryesore ekonomike. Kjo çështje përkeqësohet më tej nga zhvillimi joproporcional i sektorit shtetëror, i cili e monopolizon tregun e punës dhe lë në hije në masë të madhe sektorin privat. Sektori shtetëror shpesh nuk është i qasshëm për qytetarët³⁴ dhe studimet empirike e kanë konfirmuar këtë, duke zbuluar një shkallë të lartë të korrupsionit të rrënjësor në sistemin shëndetësor dhe arsimor.³⁵ Këta sektorë shtetërorë, ku institucionet shpesh trajtohen si çifligje personale, janë terren pjellor për keqpërdorim të pushtetit dhe në këtë mënyrë kontribuojnë në perceptimin negativ të institucioneve shtetërore në veri të Kosovës.

Faktorët ekonomikë zakonisht shërbejnë si shtysë kryesore për modelet e migrimit, veçanërisht në mesin e të rinjve dhe kategorive demografike të arsimuara³⁶. Në kontekstin e komunitetit serb në Kosovë, faktorët ekonomikë shpesh ndërthuren me elementet politike dhe sociale, së bashku duke kultivuar një mjedis jo mikpritës për të rinjtë dhe popullatën në tërësi. Çështjet politike që gjoja nxisin serbët të largohen nga Kosova janë rrjedhojë e drejtpërdrejtë e klimës së paqëndrueshme dhe të pasigurt politike. Siguria e kërcënuar është gjithashtu faktor i rëndësishëm që i kontribuojnë kësaj.³⁷

Një çështje veçanërisht shqetësuese ka të bëjë me të rinjtë, të cilët me daljen nga sistemi arsimor përballen me një sërë sfidash. Kualifikimet e tyre akademike shpesh nuk arrijnë t'u sigurojnë një vend pune dhe në shumë raste ata nuk arrijnë të punësohen fare. Ky fenomen shërben si një pengesë, duke i nxitur ata t'i braktisin komunitetet e tyre. Ky pohim mbështetet nga hulumtimet e bëra në komunitetet serbe në Kosovë, të cilat tregojnë një tendencë të fortë të të rinjve për të emigruar, duke pasur parasysh mungesën e perspektivës dhe të sigurisë për të gjetur punë në Kosovë.³⁸

2.5 Migrimi i të rinjve – studimi i rastit

Një rast studimi i kryer nga CASA tregoi se largimi nga veriu i Kosovës ishte zgjedhje e më shumë se 60% të nxënësve të gjimnazit në Mitrovicën e Veriut. Në gjeneratën e vitit 2020, nga gjithsej 40 nxënës (21 në drejtimin matematiko-natyror dhe 19 në shoqëro-ro-gjuhësor), 25 prej tyre u larguan nga Kosova (17 në drejtimin matematiko-natyror dhe 8 në shoqëro-ro-gjuhësor). Përmasat e kësaj dukurie janë më ilustruese në rastin e klasës 4/1 të drejtimit matematiko-natyror të kësaj gjenerate, ku nga gjithsej 21 nxënës, 17 e kanë braktisur Kosovën.

³² Në dekadën e fundit, sektori civil ka kryer një sërë hulumtimesh që kanë të bëjnë me problemin e migrimit të të rinjve. Rezultatet tregojnë se një numër në rritje i të rinjve po mendojnë dhe planifikojnë, por edhe po i realizojnë planet e tyre për t'u larguar nga Kosova. Shkarkuar nga: <https://www.glasamerike.net/a/kosovo-mladi-odlazak/3405101.html>
<https://kossevinfo/zasto-mladi-odlaze-sa-severa/>

³³ Ky vlerësim është paraqitur në lidhje me numrin e nxënësve të shkollave fillore dhe të mesme. Shkarkuar nga: Linku

³⁴ Pamundësia e qasjes në institucione shtetërore është e dyfishtë: si në formën e ofrimit të shërbimeve për qytetarët, ashtu edhe në formën e punësimit. Shkarkuar nga: linku

³⁵ Njëjtë

³⁶ Në një studim mbi përcaktuesit demografikë dhe ekonomikë, u tregua se si pagat e ulëta dhe papunësia e lartë, kryesisht tek të rinjtë, ndikojnë në modelet e migrimit në një komunitet. Simpson, N. (2022). Demographic and economic determinants of migration. IZA World of Labor. DOI: 10.15185/izawol.373.v2

³⁷ Një nga treguesit është frekuenca e incidenteve etnike. Në periudhën 2021-2023, në Kosovë janë regjistruar 128 incidente të motivuara etnikisht. Shkarkuar nga: <https://www.kim.gov.rs/incidenti-kim.php>.

³⁸ Analiza e trendëve të cilën OJQ Aktiv e zbaton çdo vit, tregon se çdo i dyti i anketuar nuk e sheh veten në Kosovë, gjegjësisht do të largohet kur të paraqitet mundësia. Shkarkuar nga: linku

Edhe pse mundësitë për të marrë një arsim më të mirë në Serbi ishin shtytësi fillestar i këtij migrimi, janë zbuluar shumë faktorë që kanë një efekt kumulativ në largimin e popullatës së re. Një sërë faktorësh që ndikojnë në uljen e mundësive për pavarësi ekonomike të të rinjve (punësimi nëpërmjet nepotizmit, korrupsioni, tregu armiqësor për të rinjtë), politikë (siguria, situata politikisht e paqëndrueshme), si dhe sociologjikë (cilësia e arsimit, jeta e përditshme) ka ndikuar në formimin e vendimeve të tyre për t'u larguar.

Gjendja e arsimit në veri të Kosovës u detektua si arsyeja kryesore e largimit të pjesëtarëve të gjeneratës së vitit 2020. Të rinjtë e vlerësojnë gjendjen e arsimit akademik në kuadër të Universitetit të Mitrovicës si jo mjaftueshëm cilësore, jo të plotë dhe jo në pajtueshmëri me nevojat e tregut të punës. Përveç kësaj, **paqëndrueshmëria politike dhe konflikti etnik** janë faktorë politikë që kanë ndikuar në largimin e të rinjve. Të rinjtë e përshkruajnë paqëndrueshmërinë politike me eufemizma si tensionet dhe problemet dhe nuk tregojnë shumë interes për ngjarjet politike në komunitetin e tyre. **Konflikti etnik** mbetet një vatrë për të rinjtë e gjeneratës 2020, të cilët na tregojnë se distanca etnike është shumë e theksuar e proceset e pajtimit të ndërmarra në 20 vitet e fundit nuk e kanë pasur efektin e dëshiruar. Si një tjetër faktor mbizotërues u identifikua mungesa e mundësive për afirmim ekonomik të të rinjve, më konkretisht, ata janë tregu armiqësor për të rinjtë dhe krimi ekonomik.

Sipas mendimit të gjeneratës së vitit 2020, **tregu i punës** në veri të Kosovës nuk ofron punë me të cilat planifikojnë të merren pas përfundimit të studimeve dhe është armiqësor ndaj tyre. Përveç kësaj, **korupsioni dhe nepotizmi** paraqesin pengesa të pakapërcyeshme për ta kur bëhet fjalë për perspektivat e punësimit për të rinjtë në veri. Së fundi, një grup faktorësh personalë që ndikuan në largimin e të rinjve është **mbështetja e prindërve dhe miqve** në marrjen e vendimit për t'u larguar. **Prindërit** i mbështesin fëmijët e tyre për t'u larguar, duke besuar se në këtë mënyrë po i mbrojnë dhe i ndihmojnë të jenë të suksesshëm më vonë në fushat me të cilat planifikojnë të merren. Mbështetja e miqve është aq e rëndësishme sa që është në themel të efektit të topave të borës, që është një fenomen specifik në flukset migratore të të rinjve nga veriu i Kosovës. Efekti i përgjithshëm i faktorëve të cekur reflektohet në faktin se **asnjë pjesëtar i gjeneratës 2020 nuk planifikon të kthehet në Kosovë pas studimeve**.³⁹

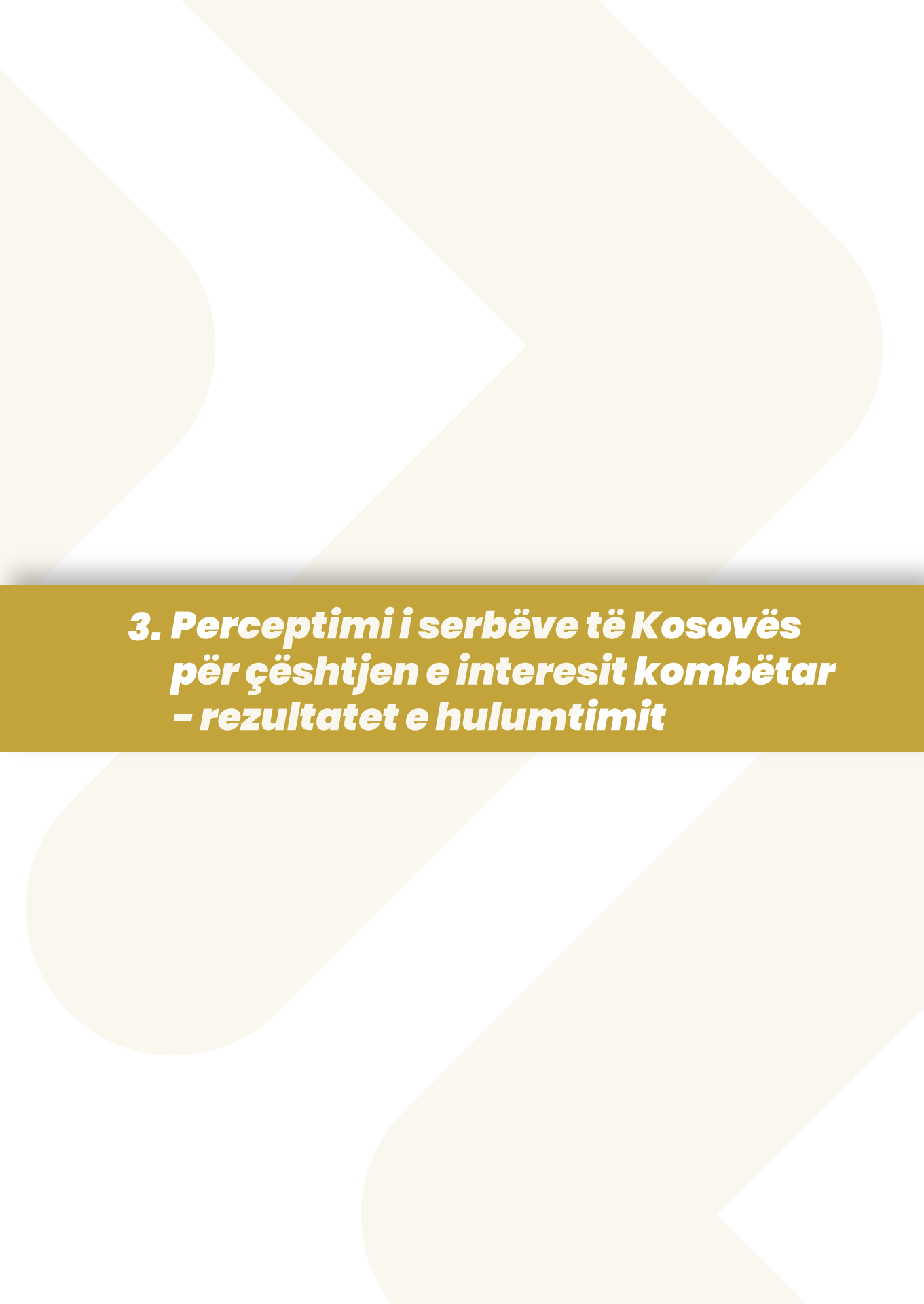
Emigrimi i të rinjve, sidomos i atyre me nivel më të lartë arsimor, i imponon një barrë të dyfishtë kapitalit njerëzor të komunitetit serb në Kosovë. Nga pikëpamja cilësore, ai funksionon në supozimin se të rinjtë më inteligjentë dhe më të talentuar largohen dhe më pas e përdorin potencialin e tyre për t'i përmirësuar komunitetet në të cilat ata lëvizin, duke qenë kështu në humbje komuniteti serb në Kosovë. Për supozimin e mirëmbajtjes dhe zhvillimit të tij të ardhshëm, komuniteti serb në radhë të parë ka nevojë për burime njerëzore. Në aspektin sasior, largimi i vazhdueshëm i të rinjve e redukton potencialin riprodhues të komunitetit serb. Pasojat, në një çelës demografik, janë plakja e popullsisë dhe lëvizja e komunitetit drejt shpopullimit, e cila për rrjedhojë çon në rënien e cilësisë së jetës, sepse investohet më pak në komunitetet me popullsi më të vjetër. Këto procese demografike nga ana e tyre ndikojnë negativisht në jetën e atyre që mbeten, duke përfshirë të rinjtë që zgjedhin të qëndrojnë në komunitetin e tyre amë. Rrjedhimisht, kjo e reflekton një rreth vicioz të proceseve të migrimit. Edhe pse migrimet nuk janë domosdoshmërisht një fenomen negativ dhe komuniteti amë mund të përfitojë prej tyre⁴⁰, rasti i komunitetit serb në Kosovë nuk është pozitiv.

³⁹ Asnjë i anketuar nuk do të kthehej pa kushte. Dy do të ktheheshin nëse do të përmirësoheshin kushtet e tregut të punës, megjithëse nuk mendojnë se kjo do të ndodhë. Pjesa tjetër nuk e konsideron mundësinë e kthimit.

⁴⁰ Aspektet pozitive të migrimit të popullsisë drejt komunitetit amë mund të gjenden në rastin e diasporës shqiptare. Në analizën e këtij fenomeni, Gollopi e thekson kontributin e diasporës në luftën për pavarësinë e Kosovës si ndikime pozitive, si dhe burimet e konsiderueshme financiare që janë ndarë për rigjallërimin e ekonomisë në Kosovë pas luftës.

Gollopi, B. (2016). Kosovar Emigration: Causes, Losses and Benefits. Zagreb: Instituti për Kërkime Sociale në Zagreb

Si përfundim, tërësia e këtyre proceseve migratore për pasojë ka pasigurinë e mbijetesës së komunitetit serb në Kosovë. Pasojat e drejtpërdrejta dhe të tërthorta të migrimit të serbëve në fund të fundit nënkuptojnë një humbje të paçmueshme të potencialit njerëzor për një komunitet që nuk ka kapacitet të pandashëm për vetëpërtëritje. Ky hulumtim tregon se motivet pse serbët e Kosovës vendosin të largohen janë të shumta dhe se përgjegjësia për politikën dhe praktikën që duhet të krijonë një mjedis afirmativ për qëndrimin e banorëve qëndron si te Beogradi ashtu edhe te Prishtina. Pra, të dyja palët e mbajnë përgjegjësinë e një qasjeje konstruktive në procesin e negociatave që po zhvillohet aktualisht, e i cili do të përcaktojë zgjidhje të përhershme me rëndësi thelbësore për komunitetin serb në Kosovë. Qëndrueshmëria e jetës së komunitetit serb në Kosovë do të jetë po aq jetike sa edhe zgjidhjet cilësore që do të sillen në procesin e ardhshëm të dialogut lidhur me zbatimin e planit evropian për Kosovën. Prandaj është shumë e rëndësishme të legjitimohet ai proces duke i dhënë hapësirë përfaqësuesve autentikë të komunitetit t'i përcaktojnë interesat e tyre të vërteta. Ky studim është pjesë e këtyre përpjekjeve.

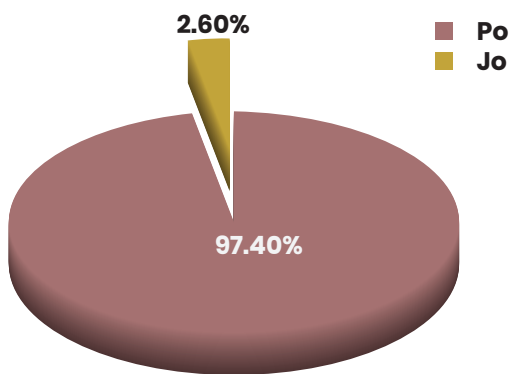
3. Perceptimi i serbëve të Kosovës për çështjen e interesit kombëtar – rezultatet e hulumtimit

3.1 Interesi kombëtar serb në Kosovë nga perspektiva e serbëve të Kosovës

Interesi bazë kombëtar në pjesën e parë të hulumtimit u përkufizua nga liderët politikë të intervistuar, aktivistët civilë, gazetarët dhe individët e tjerë që morën pjesë në pjesën kualitative të studimit. Ndonëse në fillim të hulumtimit, është menduar që intervistat të jenë të strukturuar, në praktikë ato ishin më shumë gjysmë të strukturuar, pasi disa bashkëbisedues nxitën pyetje dhe sqarime shtesë me pikëpamjet e tyre.

Një numër dominues i anëtarëve të shquar të komunitetit serb në atë pjesë të hulumtimit shtruan pyetjen e formuluar si: *“Duke i marrë parasysh konstelacionet aktuale politike ndërkombëtare rreth Kosovës, pozicionin e Serbisë dhe pozicionin e serbëve të Kosovës, si do ta përkufizonit interesin kombëtar serb në Kosovë me një fjali?”* e përkufizoi këtë interes si: **krijimi i kushteve për mbijetesë të qëndrueshme të serbëve në Kosovë**. Vetë formulimi i pyetjes synonte të shmangte konceptet etno-mitologjike të perceptimit të interesit kombëtar serb, d.m.th. t'i inkurajojë të anketuarit që ta kërkojnë përgjigjen e kësaj pyetjeje në realpolitikë (në politikë reale), duke i marrë parasysh marrëdhëniet aktuale dhe reale në Kosovë dhe në rajon. Formulimet e përdorura nga të anketuarit, duke pasur parasysh se bëhet fjalë për një studim kualitativ dhe një për një pyetje të hapur, ndryshonin në varësi të qëndrimeve personale, prioriteteve apo mënyrës sesi të anketuarit i artikulojnë pikëpamjet e tyre. Bindshëm, numri më i madh i tyre ose shprehimisht e përkufizuan interesin si ruajtjen (mbetjen, mbijetesën) e komunitetit serb në Kosovë⁴¹, ose sugjeruan ndryshime socio-politike që si synim përfundimtar do të kishin ndalimin e trendëve negative të migrimit⁴². Këtë qëndrim të përfaqësuesve të komunitetit serb e kemi testuar në pjesën sasiore të hulumtimit duke anketuar në mënyrë të rastësishme pjesëtarët e rritur të komunitetit serb në mbarë Kosovën. Rezultatet tregojnë se madje 97.4% të të anketuarve pajtohen me këtë përkufizim të interesit serb.

Grafiku 1 – shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “A pajtoheni me pohimin se interesi kombëtar i serbëve të Kosovës është krijimi i kushteve për mbijetesë të qëndrueshme të komunitetit serb në Kosovë?” (Të krijohen kushtet që serbët të mund të mbeten dhe të jetojnë në Kosovë.)”

⁴¹ I anketuari 2, politikan: "Interesi kombëtar i serbëve në Kosovë, përveç shumë problemeve të tjera që kanë duke jetuar në këto hapësira, aktualisht është ekskluzivisht mbijetesë dhe ruajtja e numrit të njerëzve", citim nga arkivi i hulumtimeve. I anketuari 6, aktivist civil: "Qëndrimi dhe krijimi i kushteve të nevojshme për një jetë dinjitoze dhe të begatë në Kosovë, si dhe kthimi i të shpërngulurve", citat nga arkivi i hulumtimeve.

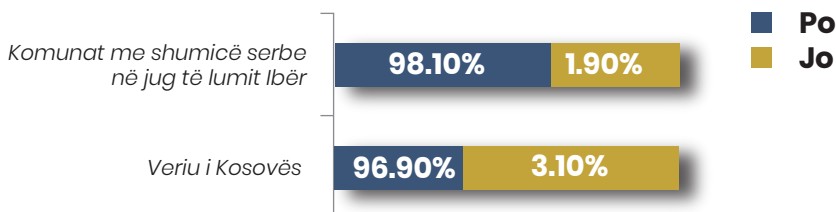
Gazetari i intervistuar 4: "Mbijetesë e serbëve në Kosovë duke ofruar kushte ekonomike, arsimore, shëndetësore dhe të sigurisë për një jetë normale".

⁴² Goran Avramović (Goran Avramović), kryeredaktor i Radio KIM-it, Graçanicë: "Ndërtimi i sistemeve të qëndrueshme dhe funksionale të liruara nga çdo formë e korrupsionit brenda autonomisë për serbët që do ta stabilizojë komunitetin dhe do ta ndalojë largimin e serbëve nga Kosova", citat nga arkivi i hulumtimeve.

Milosh Subotiq (Miloš Subotić), aktivist shoqëror nga Mitrovica Veriore: "Interesi më i madh kombëtar është që të ruhet ky numër i serbëve në Kosovë dhe Metohi dhe, nëse është e mundur, të rritet nga viti në vit", citim nga arkivi i hulumtimeve.

Dallimet janë minimale nëse krahasohen qëndrimet e qytetarëve që jetojnë në veri të Kosovës dhe atyre që jetojnë në zonat serbe në jug të lumit Ibër. Në të dyja rastet, numri i të anketuarve që nuk pajtohen me atë deklaratë është i papërfillshëm.

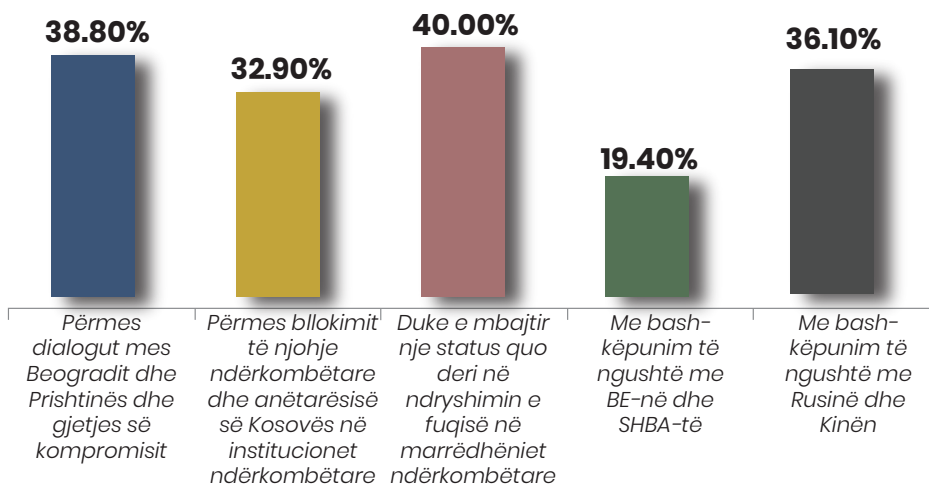
Grafiku 2 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "A pajtoheni me pohimin se interesi kombëtar i serbëve të Kosovës është krijimi i kushteve për qëndrim të qëndrueshëm të komunitetit serb në Kosovë?" (Të krijohen kushtet që serbët të mund t të mbeten dhe të jetojnë në Kosovë.) sipas vendbanimit

Duke e pasur parasysh këtë shkallë të unanimitetit, si dhe përgjigjet e një numri të madh të përfaqësuesve të shquar të intervistuar të komunitetit serb, mund të konkludohet me siguri se komuniteti serb e sheh interesin e tij themelor dhe kryesor kombëtar në krijimin e një shoqërie dhe mjedisi politik që ofron kushte për qëndrimin e serbëve në Kosovë.

Kur bëhet fjalë për qasjen strategjike që do t'i siguronte këto interesa, qytetarët që morën pjesë në anketë duket se nuk kanë një qëndrim dominues dhe një ide të qartë se si të arrihet kjo. Qytetarët e anketuar patën mundësinë t'i vlerësojnë qasjet strategjike që janë aktualisht të pranishme në publikun politik të Serbisë dhe të serbëve të Kosovës, pra qasjet për të cilat avokojnë subjektet politike apo qarqet intelektuale. Nga pesë opsionet e ofruara, ata mund të shënonin secilën që e konsideronin të dobishme për arritjen e qëllimit, në pyetjen e përcaktuar si: "Të sigurohet qëndrimi dhe jeta e mirë". Përveç kësaj, ata patën mundësi të tregojnë një qasje strategjike që ata e konsiderojnë si më të përshtatshmen për arritjen e nevojave të cekura. Rezultatet mund t'i shihni në grafikun 19.

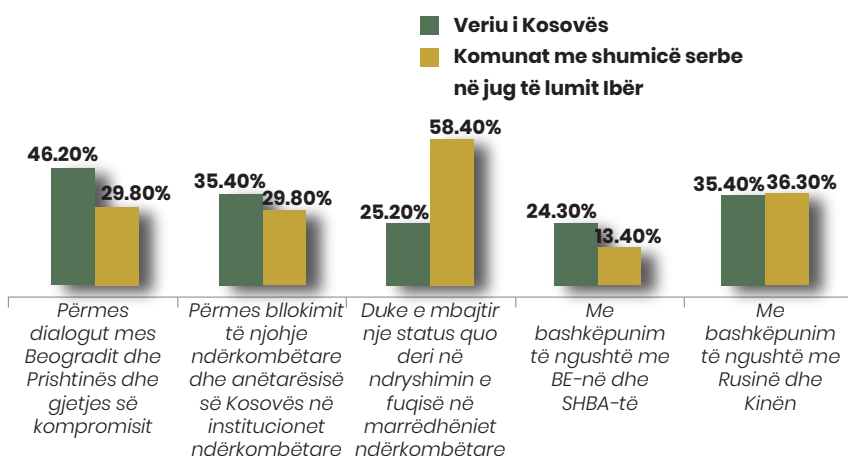
Grafiku 3 - Shpërndarja e përgjigjeve të anketuarve në pyetjen: "Si mund ta sigurojnë serbët e Kosovës qëndrimin e tyre dhe jetën e mirë? (rrethoni çdo opsion me të cilin jeni dakord)"

Vërehet se asnjë nga qasjet e propozuara në mesin e qytetarëve të anketuar nuk e ka kaluar 50% të mbështetjes. Kjo e dhënë çon në dy përfundime të mundshme. I pari: se nuk është e mundur të përkufizohet vetëm një qasje si kyçe në arritjen e qëllimeve, sepse ekziston një ndarje e konsiderueshme në opinione, veçanërisht në lidhje me orientimet e politikës së jashtme. I dyti: se mungojnë qasjet shtesë, si dhe nevoja për të hartuar mënyra dhe modele të reja për realizimin e interesave kombëtare të serbëve në Kosovë. Nga numri i përgjithshëm i të anketuarve, 5.5% e kanë shënuar opsionin “diçka tjetër”, ku përgjigjet nuk treguan inovacion: “të përdoret gjithçka që ofrohet në përputhje me rezolutën 1244”, “të përdoret forca”, “kthimi i institucioneve në sistemin e RS-së”⁴³ dhe të ngjashme.

Kur përgjigjet analizohen sipas vendbanimit të anketuarve, vërehet se përqindja më e madhe e serbëve që jetojnë në veri të Kosovës kanë treguar se dialogu ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës është i rëndësishëm për plotësimin e kushteve që serbët të qëndrojnë në Kosovë (46.2%), ndërsa serbët që jetojnë në jug të lumit Ibër, veçuan ruajtjen e status quo-së deri në ndryshimin e fuqive në marrëdhëniet ndërkombëtare (58.4%). Ky rezultat tregon dy perceptime dukshëm të ndryshme. Serbët në veri besojnë se statusi i tyre nuk është zgjidhur dhe se zgjidhjet e pranueshme mund të dalin nga dialogu, ndërsa serbët në jug nuk besojnë në një ndryshim të afërt të pozicionit të tyre dhe presin një rezultat më pozitiv me rikompozimin të mundshëm gjeopolitik.

Grafiku 4 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Si mund ta sigurojnë serbët e Kosovës qëndrimin e tyre dhe jetën e mirë? (rrethoni çdo opsion me të cilin jeni dakord)” sipas vendbanimit

Është interesante se dallimi në qëndrimet e të anketuarve në veri të Kosovës lidhur me mbështetjen në Rusi dhe Kinë (35.4%) në njërën anë dhe BE-në dhe SHBA-të (24.3%) në anën tjetër, nuk është aq i rëndësishëm sa është rasti në jug. Krahësuar me rezultatet e hulumtimeve të mëparshme⁴⁴, nxirret përfundimi se besimi i qytetarëve nga veriu i Kosovës në rolin konstruktiv të SHBA-së dhe Bashkimit Evropian në procesin e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Prishtinës dhe Beogradit është rritur dukshëm (24.3%). Kjo interpretohet si një fuqizim i prekshëm i bashkëpunimit ndërmjet Serbisë dhe SHBA-së⁴⁵ dhe ndryshimeve rrjedhimore në perceptimin e publikut lidhur me rolin që luajnë diplomacitë udhëheqëse perëndimore në çështjen e Kosovës. “Zbutja” e pozitës së besimeve tradicionalisht “më të ngurta” të komunitetit serb në veri reflektohet edhe në mbështetje të konsiderueshme për dialogun ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës (46.2%). Duke e hulumtuar sfondin politik të këtyre rezultateve në pjesën

⁴³ OJQ CASA, baza e të dhënave nga studimi.

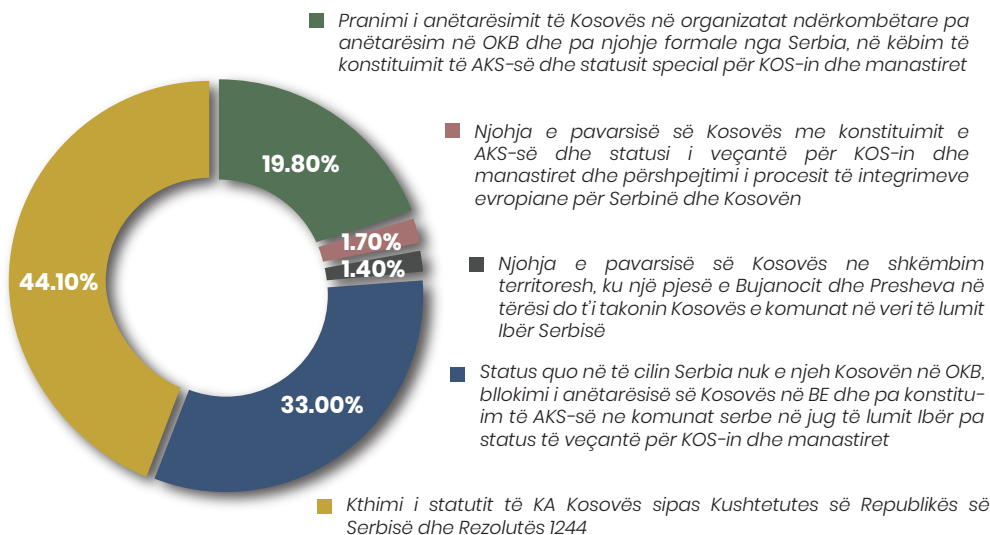
⁴⁴ Analiza e Trendëve 2020 OJQ AKTIV, rezultatet e përgjigjes në pyetjen: “Cilët aktorë ndërkombëtarë mbrojnë më së miri interesat serbe në Kosovë” BE-ja 9.8%, SHBA-të 1.7% : <https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2023/01/Analiza-trendova-2020-EN.pdf>

⁴⁵ <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/vucevic-sa-hilom-jacanje-odnosa-srbije-i-sad-31-1-2023>

kualitative të studimit, një nga aktivistët e shquar civil i shpjegoi këto rezultate, deri në një masë befasuese në veri me “ndikimin më të madh të mediave nga Beogradi”⁴⁶, të cilat, sipas mendimit të tij, po i promovojnë gjithnjë e më shumë “kompromiset e dhimbshme dhe largimin e Serbisë nga Rusia drejt përfundimit”.⁴⁷

Në vazhdim të hulumtimit u përpoqëm të përcaktojmë qëndrimet e qytetarëve për zgjidhjet politike brenda të cilave interesat e deklaruara të serbëve të Kosovës do të realizohen në mënyrë më efektive. Ngjashëm me pyetjen paraprake, të anketuarve iu prezantuan idetë politike të cilat janë të pranishme në publikun serb dhe që përkrahen nga subjektet e ndryshme politike si në Serbi ashtu edhe brenda komunitetit serb në Kosovë.

Grafiku 5 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Nëse qëllimi është të sigurohet qëndrimi i serbëve në Kosovë, cila nga qasjet ekzistuese politike është më e përshtatshme?” (rrethoni një opsion)”

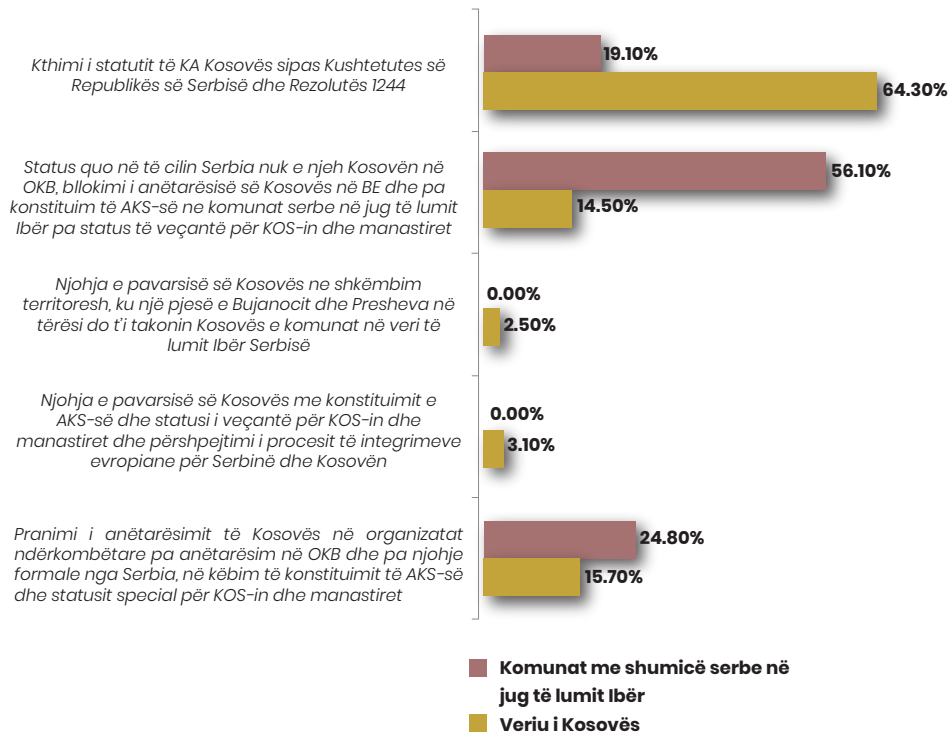
Përqindja më e madhe e të anketuarve konsiderojnë se mënyra më e mirë për të siguruar qëndrimin e serbëve në Kosovë do të ishte kthimi i statusit të KA të Kosovës në përputhje me Kushtetutën e Republikës së Serbisë dhe Rezolutën 1244 (44.1%), një përqindje pak më e vogël (33%) cek se është e rëndësishme ruajtja e status quo-së në të cilin Serbia nuk e njeh Kosovën e pavarur, pa Kosovën në OKB, bllokimi i anëtarësimit të Serbisë dhe Kosovës në BE dhe pa konstituimin e AKS-së në komunat në jug të lumit Ibër dhe pa status të veçantë për KOS-in dhe manastiret.

Interpretime interesante fitohen kur analizohen rezultatet për rezultatin e dëshiruar politik të kontestit të Kosovës sipas vendbanimit të të anketuarve, përkatësisht perceptimeve të serbëve të Kosovës në të dy anët e lumit Ibër (grafiku më poshtë).

⁴⁶ I anketuari 18 (kërkesë anonimiteti)

⁴⁷ Ibid.

Grafiku 6 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Nëse qëllimi është të sigurohet qëndrimi i serbëve në Kosovë, cila nga qasjet ekzistuese politike është më e përshtatshme?” (rrethoni një opsion) sipas vendbanimit

Analiza tregon se ka dallime thelbësore në perceptimin e rezultatit të dëshiruar politik të çështjes së Kosovës. Kështu, përqindja dominuese e komunitetit serb në veri (64.3% të të anketuarve) zgjedh opsionin e riintegrit të Kosovës në rendin kushtetues dhe juridik të Republikës së Serbisë. Në anën tjetër, opsioni mbizotërues për të anketuarit me vendbanim në jug të lumit Ibër është status quo (56.1% të të anketuarve), edhe nëse ai opsion nuk e parasheh konstituimin e Asociacionit të Komunave Serbe. Ai dallim është produkt i rrethanave të ndryshme socio-politike në komunitetet në veri dhe në jug të lumit Ibër. Komuniteti serb në veri, i nxitur nga narrativet prej Beogradi, akoma beson se ideja e shkëmbimit të territorit (që do ta integronte veriun në rendin kushtetues të Republikës së Serbisë) është një opsion i vlefshëm për zgjidhjen e çështjes së Kosovës.⁴⁸ Ndryshe nga ato pikëpamje, kjo ide shkakton frikë të madhe tek komuniteti serb në jug të lumit Ibër për shkak të rrezikut të humbjes së të drejtave afirmative dhe lidhjeve administrative me Serbinë, andaj të anketuarit nga ai komunitet e shohin status quo-në si opsionin e preferuar.⁴⁹

3.2 Qëndrimet e serbëve të Kosovës ndaj bartësve të përgjegjësive

Rezultatet në pjesën e mëparshme të hulumtimit çojnë në disa përfundime shumë të rëndësishme. I pari është se, përkundër trendëve të vërejtura që tregojnë rritje të mbështetjes për dialogun dhe zgjidhjet kompromisi, pikëpamjet e serbëve të Kosovës për çështjen e rezultatit përfundimtar të procesit ende e kultivojnë idenë e kthimit të Kosovës në kornizën kushtetuese dhe ligjore të Serbisë. Është pasqyrë jo vetëm e njëanshmërisë emocionale, siç duket në pamje të parë, por edhe e lidhjes reale dhe

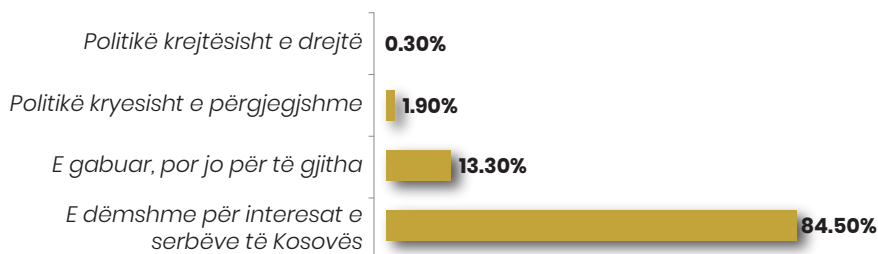
⁴⁸ Timoti Les, Kosovo-online më 15.02.2023: Ndarja e Kosovës mbetet një opsion, <https://www.kosovo-online.com/analize/les-podela-kosova-ostaje-opcija-ravasi-pentagon-je-razmatrao-15-2-2023>

⁴⁹ Evropa e Lirë, shkurt 2019, Serbët në jug të Kosovës janë pengje të Beogradit dhe Mitrovicës <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpska-zajednica-na-kosovu-izvestaj/29755087.html>

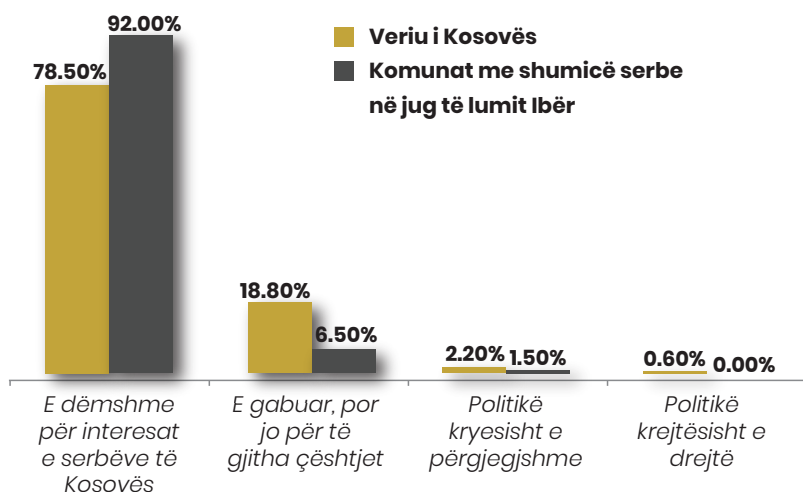
dhe të thellë të serbëve të Kosovës me Serbinë.⁵⁰ Pothuajse gjysma e të anketuarve (44%) konsiderojnë se realizimi i interesave të serbëve të Kosovës është i mundur me kthimin e Kosovës në kornizën kushtetuese dhe ligjore të Republikës së Serbisë. Qëndrimet e tilla ekzistojnë edhe përkundër faktit se kjo ide nuk është pjesë e “main-streamit (rrymës mbizotëruese)” diplomatik dhe politik, por ajo megjithatë është prezantuar në programet e partive politike prokombëtare në Serbi, pra edhe në shoqërinë serbe në Kosovë.⁵¹⁵²

Së dyti, serbët e Kosovës nuk kanë besim në institucionet e Kosovës dhe në politikanët shqiptarë, sepse në një pjesë të konsiderueshme u japin përparësi zgjidhjeve politike **që i përjashtojnë ingerencat e qeverisë në Prishtinë ndaj komunitetit serb**. Një rezultat i tillë politik mbështetet nga pothuajse dy të tretat e të anketuarve, pra 64% (kumulativisht për kthimin e statusit të krahinës autonome dhe shkëmbimin e territoreve). Këtë përfundim e konfirmojnë edhe rezultatet e pjesës së studimit që merrej drejtpërdrejt me çështjen e besimit të serbëve të Kosovës në pushtetin në Prishtinë, dhe që tregoi se rreth 84% të të anketuarve konsiderojnë politikat që vijnë nga Prishtina të jetë padyshim të dëmshme për interesat e tyre.

Grafiku 7 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Si e vlerësoni qëndrimin e Qeverisë së Kosovës dhe institucioneve të saj ndaj komunitetit serb në Kosovë?”

Grafiku 8 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Si e vlerësoni qëndrimin e Qeverisë së Kosovës dhe institucioneve të saj ndaj komunitetit serb në Kosovë?” (sipas vendbanimit)

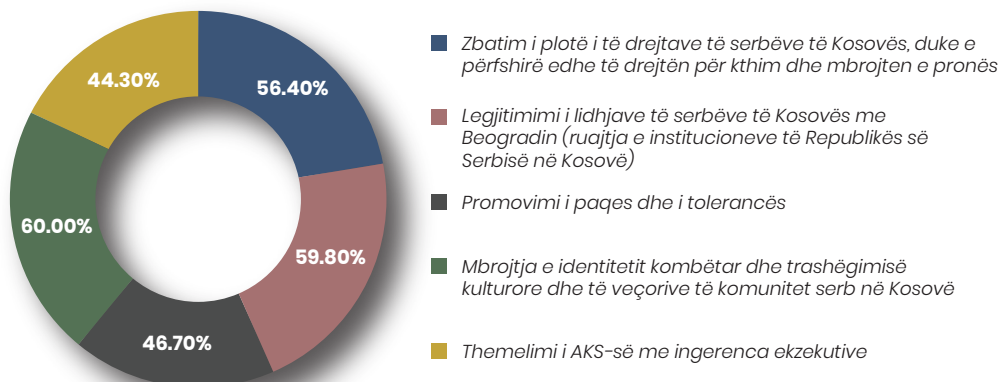
⁵⁰ Miodrag Miki Marinković (Miodrag Miki Marinković), KIM Radio “Ndarjet për të cilat heshtet”, citim: “Ne, serbët e Kosovës, nën presionin e përhershëm të konfliktit etnik, e ndjejmë tendencën ndaj Serbisë si një shtysë socio-biologjike për bashkim. Si një unitet etnik, social, kulturor që përkthehet edhe në marrëveshje politike”.

⁵¹ Danas, më 05.06.2023; Një grup politikanësh rithemelon Këshillin Kombëtar Serb, linku

⁵² Danas, më 02.03.2023; Partia Popullore: Nënshkrimi i planit për Kosovën do të ishte katastrofë dhe tradhti, linku

Prandaj, hulumtimi tregon se një qëndrim shprehimisht negativ ndaj politikës së qeverisë në Prishtinë në një masë të e ndajnë serbët e Kosovës në jug dhe ata që jetojnë në veri të lumit Ibër, edhe pse ky qëndrim është disi më i theksuar te serbët nga viset jugore. Ajo që vihet re është se një përqindje shumë e vogël e serbëve në veri dhe në jug të lbrit konsideron se politika e Prishtinës është kryesisht e përgjegjshme ose e drejtë në pikëpamje të mbrojtjes së interesave të serbëve në Kosovë. Në vetë hulumtimin jemi përpjekur të tregojmë se çfarë konsiderojnë serbët e Kosovës si politikë të përgjegjshme të Prishtinës.

Grafiku 9 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "Sipas mendimit tuaj çka është politika e përgjegjshme e Prishtinës ndaj serbëve nga Kosova? (rrethoni të paktën 2 përgjigje)"

Si lloj i politikës së përgjegjshme të Prishtinës ndaj serbëve nga Kosova, të cilën e kanë theksuar më shumë se gjysma e të anketuarve, është mbrojtja e identitetit kombëtar dhe trashëgimisë kulturore dhe veçorive të komunitetit serb në Kosovë (60% e të gjithë mostrës); pastaj vijon legjitimimi i lidhjeve të serbëve të Kosovës me Beogradin (ruajtja e institucioneve të Republikës së Serbisë në Kosovë) (59.8% e të gjithë mostrës); si dhe zbatimi i plotë i të drejtave të serbëve të Kosovës, duke përfshirë të drejtën për kthim dhe mbrojtjen e pronës.

Grafiku 10 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "Sipas mendimit tuaj çka është politika e përgjegjshme e Prishtinës ndaj serbëve nga Kosova? (rrethoni të paktën 2 përgjigje)" sipas vendbanimit

Analiza e të dhënave sipas vendbanimit nxjerr në pah dy rezultate domethënëse. I pari është se pothuajse dy herë më shumë të anketuar nga zonat serbe në jug të Ibrit (79.8%) në krahasim me bashkatdhetarët në veri (44%) konsiderojnë se një qëndrim më i përgjegjshëm i Prishtinës ndaj mbrojtjes së identitetit kombëtar dhe trashëgimisë kulturore të komunitetit serb në Kosovë është i domosdoshëm. Ky dallim domethënës është pasqyrim i rrethanave specifike socio-politike në të cilat jetojnë këto dy grupe (njësi) demografike. Komuniteti i serbëve në veri të Kosovës është më i lidhur me Republikën e Serbisë, që është përkthyer në një kapacitet më të fortë për t'i rezistuar integritetit në sistemin kushtetues dhe ligjor të Kosovës. Në anën tjetër të lumit është një komunitet serb i shpërndarë territorialisht që jeton në zona më të vogla, kryesisht rurale, me shumë më pak potencial për t'i rezistuar presioneve integruese nga Prishtina. Pikërisht ky presion integrues përkthehet në një ndjenjë të kërcënimit të identitetit kombëtar dhe trashëgimisë kulturore, veçanërisht nëse merren parasysh zërat në komunitetin shqiptar që e mohojnë trashëgiminë kulturore serbe⁵³, cenimin e lokaliteteve nën ingerencën e Kishës Ortodokse Serbe⁵⁴ por edhe një numër i madh i objekteve kishtarë dhe të shenjta të shkatërruara⁵⁵. Më shumë për këtë problem do të flitet më vonë gjatë studimit në pjesën që ka të bëjë me mbrojtjen e trashëgimisë kulturore serbe. Në këtë pjesë të studimit, këto të dhëna janë të rëndësishme, sepse e ilustron ndjenjën e fortë të komunitetit serb, që është edhe një paralajmërim për Prishtinën dhe komunitetin ndërkombëtar, përkatësisht **se serbët e Kosovës ndjehen më të sigurt aq sa janë më të izoluar dhe të mbrojtur nga ndikimi i politikanëve nga Prishtina.**

Në mbështetje të kësaj teze shkon një tjetër rezultat domethënës i pjesës së studimit që merret me perceptimin e politikës së përgjegjshme të Prishtinës ndaj komunitetit serb, sipas të cilit vetëm 32% të të anketuarve në veri të Kosovës, kundrejt 64% nga jugu, konsiderojnë se qeveria e Kosovës duhet të punojë më me përgjegjësi për të promovuar paqen dhe tolerancën. Një përqindje kaq e ulët e të anketuarve që mbështesin atë që është kompetencë dhe obligim i dukshëm i pushtetit në Prishtinë pikërisht e tregon nevojën për një lloj izolimi nga pikëmbërritja e Prishtinës, d.m.th. realiteti në të cilin serbët në veri kanë jetuar me dekada dhe në të cilin politikat nga Prishtina nuk kanë një ndikim aq të fortë në jetën e tyre siç është rasti me serbët në jug të lumit Ibër.

Në fund, përfundimi i kësaj pjese të studimit është si në vijim: serbët e Kosovës kanë frikë nga ndryshimet.⁵⁶ Mes tyre mbizotëron besimi se shumica e zgjidhjeve dhe marrëveshjeve që nga fillimi i procesit të negociatave në vitin 2013 ishin në dëm të interesave të tyre dhe se marrëveshjet e rralla, që duhej t'u mundësonin atyre një jetë më cilësore, **mbetën të pazbatuara.**⁵⁷ Kjo më tej tregon se serbët e Kosovës dhe interesat e tyre nuk përfaqësohen në thelb në vetë procesin negociator. Ato interesa janë komplekse dhe të gjera, dhe përfaqësimi i tyre adekuat kërkon jo vetëm pluralizëm politik, por edhe një proces strukturor të dialogut të brendshëm që do të mundësojë paraqitjen e lirë të qëndrimeve, pikëpamjeve dhe prioriteteve të ndryshme.

Pikërisht kjo i mungon qasjes aktuale të Republikës së Serbisë në dialogun për normalizimin e marrëdhënieve me Prishtinën. Përfaqësimi politik i komunitetit serb është i monopolizuar nga qëndrimi preferencial i Beogradit ndaj Listës Serbe dhe fushatat sistematike për të ngulfatur zërat kritikë që publikisht diskreditohen si agjitacion opozitar.⁵⁸ Një deficit i tillë demokratik, madje edhe etik⁵⁹ është pikërisht pasojë e qasjes

⁵³ Vlladan Stanković (Vladan Stankovic), profesor i Fakultetit të Filozofisë në Beograd

⁵⁴ OSCE – Mbrojtja e trashëgimisë kulturore në Kosovë: "zhvillimi i pakontrolluar kërcënon mbrojtjen e lokaliteteve të ZVM-së së Kishës Ortodokse Serbe (KOS)", <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/522898.pdf>

⁵⁵ OSCE 2016: Baza për paqe: Mbrojtja e trashëgimisë kulturore në Kosovë, "Vandalizmi dhe përdhosja e kishave, varrezave dhe manastireve ortodokse serbe kanë ndikim të madh në mënyrën se si komuniteti i serbëve të Kosovës e percepton sigurinë."

⁵⁶ I anketuari 12: "Të gjitha ndryshimet, dëshmitarë të të cilave ishin, na bënë të jetojmë gjithnjë e më keq", OJQ CASA, arkivi i hulumtimeve.

⁵⁷ OJQ Aktiv, Analiza e trendëve, 2020 <https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2023/01/Analiza-trendova-2020-SRB1.pdf>

⁵⁸ Intervistë me përfaqësues të komunitetit serb në Kosovë. I anketuari 44 (kërkesë anonimiteti), OJQ CASA, arkivi i hulumtimeve.

⁵⁹ T'i mohohet hapësira komunitetit për të marrë pjesë në procesin nga i cili varet e ardhmja e tij. Primaut.

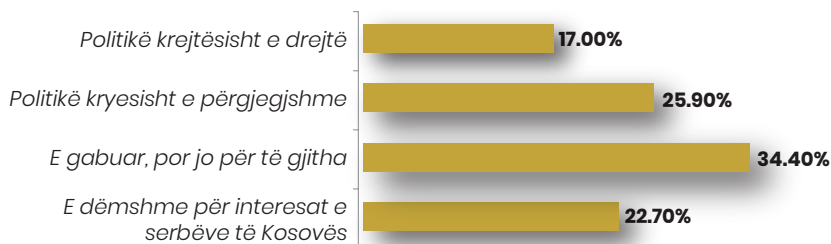
partiake për zgjidhjen e çështjes së Kosovës, më saktësisht “kapjes” së një çështjeje kaq të rëndësishme për interesat kombëtare të Serbisë në kuadër të luftës ndërpartiake për supremaci, për të cilën u bë fjalë në fillim të këtij studimi.

Rezultati i kësaj është mospërputhja ndërmjet politikës shtetërore dhe nevojave të vërteta të përfituesve të saj, d.m.th. të komunitetit serb në Kosovë. Rezultatet e këtij studimi e tregojnë këtë në mënyrë flagrante. Kështu, rezultatet e sondazhit tregojnë se gjithsej **77.1% të serbëve në Kosovë e konsiderojnë riintegrimin në kornizën kushtetuese dhe ligjore të Serbisë ose ruajtjen e kësaj perspektive në afat të gjatë duke ruajtur status quo-në si zgjidhje për problemin e Kosovës**. Ky rezultat mund të lexohet indirekt si një kundërshtim i fortë i serbëve të Kosovës ndaj dispozitave të propozimit “franko-gjerman” që u pranua nga lidershpi i Republikës së Serbisë⁶⁰ e thelbi i të cilit është pikërisht normalizimi i marrëdhënieve ndërmjet Prishtinës dhe Beogradit në pozicionin e “njohjes” së pashmangshme të pavarësisë së Kosovës.⁶¹ Analiza e rezultateve në lidhje me opsionin e përcaktuar si “Pranimi i anëtarësimit të Kosovës në organizatat ndërkombëtare pa anëtarësim në OKB-në dhe pa njohje formale nga Serbia në shkëmbim të konstituimit të AKS-së dhe statusit të veçantë për KOS-në dhe manastiret” çon në të njëjtin përfundim. Ky opsion pikërisht është krijuar në premisat e njohura të të ashtuquajturit propozimit franko-gjerman. **Rezultatet e sondazhit tregojnë se vetëm 20% të serbëve të Kosovës e mbështesin një zgjidhje të tillë. Mbështetja pak më e lartë është vërejtur në zonat serbe në jug të Ibrit, 25.1% të të anketuarve, ndërsa në veri është rreth 15%.**

Shtrohet pyetja se sa është politika e Beogradit në përputhje me interesat e vërteta të komunitetit serb. Pikërisht këtë kemi hulumtuar, duke i pyetur qytetarët nga komunitetet serbe në Kosovë se si e vlerësojnë qasjen e Republikës së Serbisë ndaj çështjes së Kosovës.

3.3 Vlerësimi i cilësisë së punës së deritashme të Qeverisë së Serbisë dhe Qeverisë së Kosovës kur bëhet fjalë për interesat kombëtare të serbëve në Kosovë – qëndrimet e qytetarëve

Grafiku 11 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Si e vlerësoni politikën e pushtetit aktual të Republikës së Serbisë ndaj Kosovës?”

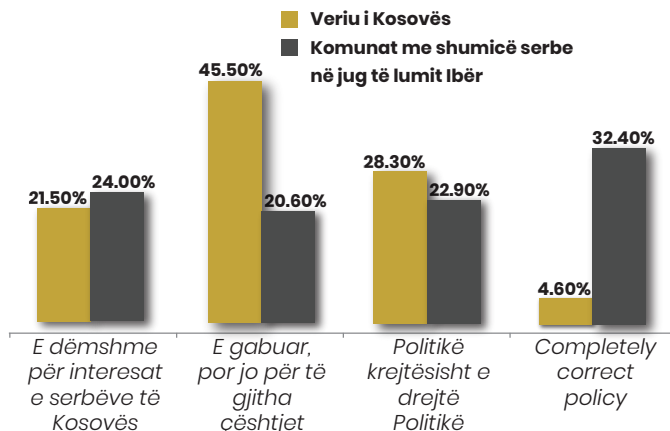

Sa i përket vlerësimit se sa e drejtë është politika e Beogradit ndaj serbëve të Kosovës, 34.4% të të anketuarve konsiderojnë se është e gabuar, por jo në të gjitha aspektet, 22.7% të të anketuarve konsiderojnë se është e gabuar, ndërsa 17% konsiderojnë se është tërësisht e drejtë. Prandaj, serbët e Kosovës janë të ndarë rreth vlerësimit të politikës së Republikës së Serbisë ndaj çështjes së Kosovës. Pak më shumë se gjysma e të anketuarve, 57.3% (kumulativisht e gabuar, por jo për të gjitha çështjet dhe e dëmshme për interesat e serbëve) i jep vlerësim negativ, e 42.7% konsiderojnë se është e drejtë. Dallimet janë shprehur sipas vendbanimit të të anketuarve. Përqindja më e madhe e të anketuarve nga veriu i Kosovës konsiderojnë se politika e Beogradit është e gabuar ndaj tyre, por jo për të gjitha çështjet (45.5%), ndërsa përqindja më e madhe e serbëve që jetojnë në jug të Ibrit kanë theksuar se politika e Beogradit është plotësisht e drejtë (32.4%).

⁶⁰ BBC: Borrell; Serbia dhe Kosova e kanë pranuar marrëveshjen <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64771528>

⁶¹ I anketuari 42: “Plani franko-gjerman nuk është njohje e Kosovës, por njohje se nuk ka opsione të tjera”, OJQ CASA, arkivi i hulumtimeve.

Grafiku 12 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "Si e vlerësoni politikën e pushtetit aktual të Republikës së Serbisë ndaj Kosovës?" sipas vendbanimit

Nëse është e mundur të nxirret një përfundim i besueshëm në bazë të këtyre rezultateve, mund të themi se serbët e Kosovës janë të ndarë në mendimin për mbështetjen e Beogradit ndaj qasjes për zgjidhjen e çështjes së Kosovës, pavarësisht se mbështetja për propozimin konkret të njohur si propozimi franko-gjerman është jashtëzakonisht e ulët (vetëm një në çdo pesë të anketuar). Tutje, përfundimi është se qëndrimet e serbëve të Kosovës ndaj politikës së Beogradit nuk janë në përputhje me mekanizmin e vetëm të vlefshmërisë së saj, e ato janë zgjedhjet. Ekspozentët e politikës së Beogradit në Kosovë, përfaqësuesit e Listës Serbe, e morën shumicën bindëse në të gjitha ciklet e deritanishme zgjedhore dhe në zgjedhjet e fundit parlamentare në Kosovë (shkurt 2021) fituan të 10 mandatet, ndërsa në zgjedhjet lokale të të njëjtin vit ata fituan pushtetin në të 10 komunat në të cilat serbët janë shumicë.⁶² Në pjesën kualitative të hulumtimit, përmes intervistave me liderë të shquar nga komuniteti serb në Kosovë, kjo dukuri u shpjegua me kombinimin e dy faktorëve. Së pari, serbët e Kosovës, të ngarkuar nga konflikti i përhershëm etnik, automatikisht votojnë për parti të pushtet në Beograd.⁶³ Së dyti, procesi zgjedhor në komunitetin serb domosdoshmërisht shoqërohet me presione të fuqishme ndaj kundërshtarëve politikë të Listës Serbe dhe votuesve të tyre, duke e përfshirë diskreditimin agresiv mediatik të kundërshtarëve politikë (fushatë shpifëse, përhapja tabloide e thashethemeve, diskriminim i qasjes në burime në procesin zgjedhor, etj. madje edhe presione të natyrës ekzistenciale (humbla e vendit të punës ose ulja në pozita më të ulëta, etj.)⁶⁴

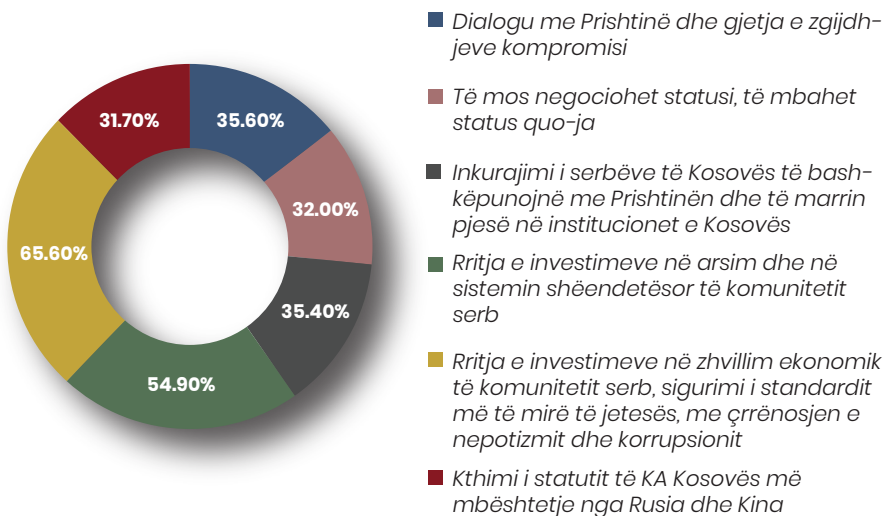
Në mungesë të zgjidhjeve sistematike për përfshirjen e zërave të pavarur nga komuniteti serb në dialogun për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, mediat dhe iniciativat civile bëhen kanali kryesor i komunikimit të këtyre interesave si shtylla të rëndësishme të një shoqërie demokratike. Nga ky këndvështrim dhe me atë përgjegjësi, ky studim e dha kontributin e tij në emërimin e këtyre interesave, duke i hulumtuar perceptimet (dhe rrjedhimisht nevojat) e qytetarëve të kombësisë serbe për atë se çka e përbën veprimin e përgjegjshëm të Republikës së Serbisë. Si formë e politikës së përgjegjshme të Beogradit ndaj serbëve nga Kosova, përqindja më e madhe e mostrës veçoi një rritje të investimeve në zhvillimin ekonomik të komunitetit serb, sigurimin e një standardi më të mirë jetese, së bashku me zhdukjen e nepotizmit dhe korrupsionit (65.6% e të gjithë mostrës), si dhe rritjen e investimeve në arsim dhe sistemin shëndetësor të komunitetit serb (nga e gjithë mostra 54.9%). (Shih grafikun - më poshtë)

⁶² <https://www.danas.rs/vesti/politika/otvorena-biracka-mesta-za-lokalne-izbore-na-kosovu/>

⁶³ KFOS 2021, Karakteristikat e shoqërisë së hapur në komunitetin serb, Lirë politike, faqja 98
⁶⁴ Ibid, Përfundimet, Lirë politike: "Përmasat dhe sistematika e përpjekjeve për të marginalizuar opozitën politike brenda komunitetit serb është e pranishme në atë masë sa që mund të konstatohet se pluralizmi politik brenda komunitetit serb është ngulfatur sistematikisht", faqja 103.

Në mungesë të zgjidhjeve sistematike për përfshirjen e zërave të pavarur nga komuniteti serb në dialogun për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, mediat dhe iniciativat civile bëhen kanali kryesor i komunikimit të këtyre interesave si shtylla të rëndësishme të një shoqërie demokratike. Nga ky këndvështrim dhe me atë përgjegjësi, ky studim e dha kontributin e tij në emërimin e këtyre interesave, duke i hulumtuar perceptimet (dhe rrjedhimisht nevojat) e qytetarëve të kombësisë serbe për atë se çka e përbën veprimin e përgjegjshëm të Republikës së Serbisë. Si formë e politikës së përgjegjshme të Beogradit ndaj serbëve nga Kosova, përqindja më e madhe e mostrës veçoi një rritje të investimeve në zhvillimin ekonomik të komunitetit serb, sigurimin e një standardi më të mirë jetese, së bashku me zhdukjen e nepotizmit dhe korrupsionit (65.6% e të gjithë mostrës), si dhe rritjen e investimeve në arsim dhe sistemin shëndetësor të komunitetit serb (nga e gjithë mostra 54.9%). (Shih grafikun - më poshtë)

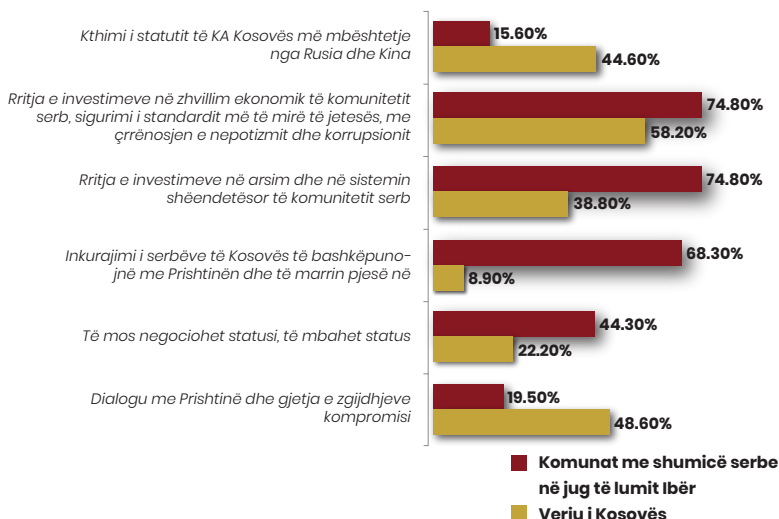
Grafiku 13 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "Sipas mendimit tuaj, çka është politika e përgjegjshme të Beogradit ndaj serbëve nga Kosova?" (rrethoni të paktën 2 përgjigje)

Është interesante se të dyja përgjigjet më të shpeshta janë pikërisht opsionet e vetme të ofruara që nuk kanë qenë të lidhura drejtpërdrejt me çështjet e statusit të Kosovës apo me procesin që duhet ta zgjidhë atë status. Ky është një tregues shumë i rëndësishëm për t'i kuptuar nevojat e komunitetit serb në Kosovë, sepse e tregon "lodhjen" e qytetarëve me dekada të konflikteve etnike, tensioneve politike dhe vështirësive në ndërtimin e një jete të qëndrueshme dhe dinjitoze. Ajo lodhje përkthehet në prioritete, të cilat në këtë rast bëhen çështje të përditshmërisë, stabilitetit të vendeve të punës, progresit ekonomik, stabilitetit të shërbimeve bazë (kujdesi shëndetësor dhe mbrojtja sociale). Në analizën e të dhënave sipas vendbanimit, tregohet se kjo pikëpamje e politikave të Beogradit është më e theksuar tek komuniteti serb në jug të lumit Ibër. Sipas të të anketuarve në pjesën kualitative të studimit, ato rezultate shpjegohen me integrimin afatgjatë dhe pothuajse të plotë të atij komuniteti në rendin juridik të Kosovës dhe rrjedhimisht me ridrejtimin e fokusit në çështjet ekzistenciale.⁶⁵

⁶⁵ I anketuari Gračanica, citim: "Nuk mund të shpresojmë për mrekulli, kthim në Serbi apo diçka të tillë, por mund të shpresojmë të mos humbasim këtë që kemi", OJQ CASA, arkivi i hulumtimeve

Grafiku 14 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Sipas mendimit tuaj, çka është politika e përgjegjshme të Beogradit ndaj serbëve nga Kosova?” (rrethoni të paktën 2 përgjigje)” sipas vendbanimit

3.4 Perceptimi i serbëve të Kosovës për çështjen e interesit kombëtar – konkluzion

Intervistat me përfaqësuesit e shquar të popullit serb, si dhe hulumtimi i qëndrimeve të qytetarëve të kombësisë serbe që jetojnë në Kosovë, treguan pothuajse unanimitet (97%) në përfundimin se interesi kryesor kombëtar është qëndrimi i serbëve në Kosovë dhe sigurimi i kushteve të pranueshme të jetesës.

Hulumtimi tregoi se, derisa akterët e intervistuar e shohin ofrimin e autonomisë për serbët si modalitet kryesor të realizimit të interesit kombëtar serb, serbët e anketuar shprehin mbështetjen më të madhe (84,7%) për ruajtjen e institucioneve të Republikës së Serbisë në fushën e arsimit, të shëndetësisë dhe mbrojtjes sociale që akoma operojnë në territorin e Kosovës. Pavarësisht përqindjes së lartë të mostrës që mbështeti parakushtet si siguria, autonomia, mbrojtja e të drejtave pronësore, ruajtja e trashëgimisë kulturore dhe lufta kundër korrupsionit dhe nepotizmit, lidhja me Serbinë në këto sfera jetike mund të paraqitet si parakusht kryesor dhe veto në vendimin e shumicës së serbëve për të vazhduar të jetojnë në Kosovë.

Në dritën e marrëveshjeve të fundit të arritura përmes dialogut ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, është e qartë se serbët nga Kosova, edhe pse formalisht e mbështesin procesin, nuk i shohin pasojat e vendimeve të marra politike. 40% të të anketuarve janë ende pro ruajtjes së status quo-së. Së bashku, 77.1% të serbëve të anketuar e shohin të ardhmen e Kosovës në statusin e një krahine autonome në përputhje me Kushtetutën e Serbisë dhe Rezolutën 1244 të Këshillit të Sigurisë së OKB-së. Po ashtu, rreth 90.3% të serbëve nga Kosova janë kundër anëtarësimit eventual të Serbisë në Bashkim Evropian, nëse kjo nënkupton heqje dorë nga Kosova apo njohje të pavarësisë së Kosovës.

Ata presin që Serbia t'i përfaqësojë interesat e komunitetit serb, një politikë të përgjegjshme që përfshin stimulimin e zhvillimit ekonomik, ruajtjen dhe përmirësimin e shërbimeve në fushën e shëndetësisë dhe të arsimit. Gjithashtu, bashkëbiseduesit tregojnë se është e nevojshme të sigurohet një rishpërndarje e drejtë jopartiake e mbështetjes

materiale, por edhe të çrrënjosen nepotizmi dhe korrupsioni. Në veçanti u theksua domosdoshmëria e transparencës në shpenzimin e mjeteve financiare të cilat ndahen për komunitetin serb në Kosovë. U shpreh edhe frika se, megjithëse Serbia ka një rol kyç dhe vendimtar në realizimin e interesave që kanë të bëjnë me mbijetesën e serbëve, me politikën që po e zbaton aktualisht ndaj serbëve në Kosovë do të çojë në një shpopullim në rritje të hapësirës dhe në një largim masiv të pjesëtarëve të komunitetit serb. Ata po ashtu kanë frikë se AKS-ja nuk do të ketë legjitimitet burimor demokratik, përkatësisht se opsioni aktual politik do ta përdorë AKS-në për t'i emëruar vetëm anëtarët partiakë dhe për t'i realizuar interesat e ngushta partiake, pa e vënë në plan të parë komunitetin e serbëve të Kosovës. Në mesin e akterëve të intervistuar, ka pajtueshmëri se roli kryesor i Beogradit është një dialog konstruktiv me Prishtinën, mbështetja e serbëve në Kosovë në sferat vitale të jetës dhe promovimi i interesave serbe në bashkësinë ndërkombëtare, ndërsa nga Prishtina pritet që do ta ndryshojë politikën e saj të deritashme përmes procesit të dialogu, do të ndërmerri hapa për ta mbrojtur identitetin kombëtar dhe trashëgiminë kulturore të popullit serb, do t'i mbështesë lidhjet e veçanta të serbëve me Beogradin dhe do të sigurojë autonomi efektive në formën e Asociacionit të komunave me shumicë serbe.

Ajo që është shqetësuese është shkalla e lartë e pajtimit mes përfaqësuesve serbë se pjesëtarët e komunitetit të tyre do të vazhdojnë të largohen nga Kosova dhe se e ardhmja karakterizohet nga disfatizmi, pakënaqësia me statusin e tyre dhe vendimin për t'u larguar përgjithmonë nga territori i Kosovës. Akterët janë më të frikësuar nga disfatizmi dominues në mesin e pjesëtarëve të komunitetit serb në Kosovë për shkak të supozimit të pamundësisë së ndryshimeve të kushteve politike dhe ekonomike në Kosovë dhe largimit në rritje, veçanërisht të njerëzve të rinj dhe të arsimuar. Përveç politikës së gabuar të autoriteteve në Prishtinë, u theksua veçanërisht faji i Beogradit për nxitjen e partiokracisë, nepotizmit dhe një sistemi të rrënuar të vlerave.

Siç thekson një nga përfaqësuesit serbë: "Nëse nuk gjendet një zgjidhje e përhershme institucionale që do të sigurojë stabilitet politik dhe ekonomik, si dhe një shkallë autonomie në vendimmarrje, perspektiva e serbëve në Kosovë do të jetë e keqe dhe do të lëviz drejt një numri në rënie të pjesëtarëve të komunitetit serb në Kosovë." Nëse arrihet stabiliteti politik dhe ekonomik, si dhe mbajtja e lidhjeve të veçanta me Serbinë, ky trend mund të ngadalësohet ose të ndalet."

Ekziston një pajtueshmëri e lartë midis të intervistuarve se e ardhmja e komunitetit serb në Kosovë është shumë e pasigurt dhe varet jo vetëm nga negociatat ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, por edhe nga konstelacionet ndërkombëtare (siç është rezultati i konfliktit në Ukrainë). Në çdo rast, e drejta për organizim dhe veprim të pavarur të pjesëtarëve të komunitetit serb në zonat e përmendura tashmë është vendimtare për mbijetesën e tyre në Kosovë dhe realizimin e barazisë shumë të nevojshme me pjesëtarët e popullit shumicë shqiptar.

4. Faktorët kyç për mbijetesën e komunitetit serb në Kosovë

4.1 Hyrja

Komuniteti serb në Kosovë e shikon çështjen që është temë qendrore e këtij botimi, pra çështjen e interesit të tij kombëtar, deri diku pragmatikisht, duke i dhënë përparësi zgjidhjes së problemeve elementare jetësore, siç janë siguria, stabiliteti ekonomik, arsimi etj. Kjo nuk do të thotë se serbët nga Kosova i kushtojnë më pak rëndësi trashëgimisë identitare të Kosovës, por se e trashëgojnë atë së bashku me sfidat e përditshme të natyrës ekzistenciale. Nga ky këndvështrim, rezultatet e studimit janë shumë të qarta. Shumica e të anketuarve në pjesën cilësore të studimit (99% të të anketuarve, pjesëtarë të komunitetit serb në Kosovë) prerazi ose në mënyrë indirekte i barazuan interesat kombëtare me politikat që mundësojnë kushte normale të jetesës. **Prandaj, mund të nxirret përfundimi se komuniteti i serbëve në Kosovë e sheh interesin kombëtar si krijimin e kushteve për mbijetesë të qëndrueshme të komunitetit serb.**

Pragmatizmi i përmendur tashmë reflektohet në qëndrimet në lidhje me strategjitë bazë që duhet të zbatohen për të përmbushur interesin e përcaktuar. Një përqindje e konsiderueshme e të anketuarve nga komuniteti serb që kanë marrë pjesë në këtë hulumtim konsiderojnë se është në interesin e tyre të arrihet “pajtimi ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve” (madje në përqindje 86.5%, dhe në komunitetin në jug 95.8%), por edhe që veprimi shoqëroro-politik të organizohet brenda institucioneve të Kosovës (72% të të anketuarve, e në komunitetin në jug të lbrit edhe 91.6%).

Është e rëndësishme të theksohet se ky studim është kryer në një moment kur në komunitetin serb po rritet vetëdija dhe zërat paralajmërues për largimin gjithnjë në rritje në përqindje më të madhe të të rinjve⁶⁶. Manifestimet e atij procesi përmes apatisë dhe disfatizmit pashmangshëm ndikuan në perceptimin e prioriteteve të komunitetit serb në Kosovë, e me këtë edhe në përkufizimin e interesit kombëtar. Në këtë këndvështrim imponohet edhe konkluzioni se serbët nga Kosova nuk e lidhin interesin e tyre kombëtar me statusin e Kosovës në kornizën ndërkombëtare. Prandaj, ata nuk e shohin si çështje statusi, por si çështje të politikave të përgjegjshme të Beogradit dhe Prishtinës. Këto politika duhet t'i mundësojnë komunitetit serb të jetojë një jetë dinjitoze dhe produktive me një mjedis të sigurt të nënkuptuar. Pikërisht kushtet për një jetë të tillë janë hulumtuar në pjesën e fundit të këtij studimi, pra në pyetjen se çfarë i përcakton politikat përgjegjëse të Beogradit dhe Prishtinës për të reduktuar, ndaluar apo edhe ndryshuar trendët negative të migrimit.

4.1.1 Kompetencat autonome të komunitetit serb në Kosovë

(Andrić Rakić Milica)

Më shumë se dy dekada pas përfundimit të konfliktit në Kosovë dhe një dekadë e gjysmë pasi Kosova në mënyrë të e shpalli pavarësinë në bazë të Propozimit Gjithëpërfshirës të Marti Ahtisaarit për statusin e Kosovës, komuniteti serb në Kosovë akoma përballlet me probleme të natyrës ekzistenciale. Përfaqësuesit e shquar të serbëve cekin se komuniteti është ende në regjimin e mbijetesës, i përqendruar vetëm në interesin më themelor, thucase një instinkt – për të qëndruar në Kosovë.⁶⁷

Në përgjithësi, gjendja e komunitetit kushtëzohet nga tre faktorë të rëndësishëm që kanë ndikim vendimtar në kapacitetet e tij demokratike dhe zhvillimore. Nga njëra anë, qeveritë e ndryshme të Kosovës kanë treguar vazhdimësi në zbatimin selektiv të sundimit të ligjit⁶⁸ dhe mosrespektim të obligimeve që kanë të bëjnë me komunitetet

⁶⁶ Aleksandër Arsenijević (Aleksandar Arsenijević) pohon se Serbët në veri po i tërheqin masivisht fëmijët nga shkollat. (25 korrik 2023). Sot. Shkarkuar nga <https://www.danas.rs/vesti/politika/aleksandar-arsenijevic-tvrdi-da-srbi-na-severu-masovno-ispisiju-decu-iz-skola/>

⁶⁷ OJQ CASA, arkiv i hulumtimeve

⁶⁸ Një shembull i mosrespektimit të vendimit të Gjykatës Kushtetuese për pronën e Manastirit të Deçanit mund ta gjeni në linkun.

joshumicë, duke vendosur apo refuzuar t'i heqin pengesat⁶⁹ për integrim dhe duke zgjedhur t'i përdorin ato në negociata si një koncesion potencial në dialogun për normalizimin e marrëdhënieve me Beogradin. Nga ana tjetër, korrupsioni dhe nepotizmi rrjedhin nga sundimi i një partie politike dominuese (Lista Serbe), e cila është e kontestuar në mënyrë të pamjaftueshme dhe për këtë arsye është e papërgjegjshme ndaj qytetarëve. Që nga themelimi i saj, Lista Serbe ka shërbyer kryesisht si garantues i zbatimit të marrëveshjes për normalizimin në terren. Prandaj, ajo i shërbeu interesit të Serbisë për t'u pozicionuar ndaj BE-së dhe ndërmjetësuesve të tjerë të dialogut. Ato interesa rrallë ishin në përputhje me interesat e komunitetit serb në Kosovë.

Në fund, rrethanat shoqëro-politike nga viti 1999 e deri më sot, në disa raste kanë çuar në ri-institucionalizimin e komunitetit të serbëve në Kosovë. Nga tërheqja e institucioneve serbe deri te themelimi i institucioneve të UNMIK-ut dhe bashkëjetesës së tyre me mbetjet e institucioneve serbe, e te themelimi i institucioneve të Kosovës, procesi i decentralizimit dhe formimi i komunave të reja sipas kornizës ligjore të Kosovës, dhe së fundi, së paku, për komunitetin në veri, shpërbërja graduale e sistemit serb dhe integrimi në sistemin e Kosovës. Kjo rrjedhë dhe këto ndryshime në kornizat administrative e kanë bërë shumë më të vështirë për komunitetin që të përshtatet me ndonjërin nga rregullimet, të shqyrtojë nëse është e qëndrueshme dhe të fillojë të planifikojë të ardhmen e tij në Kosovë (ose jashtë saj) në përputhje me rrethanat. Është pikërisht kjo mungesë e parashikueshmërisë faktori i tretë i mbijetesës së qëndrueshme që ka kontribuar në vendimin e një numri të madh të serbëve për t'u larguar nga Kosova ose i cili i demotivoi ata që kanë mbetur nga ndërmarrja e iniciativave për përmirësimin e jetës në Kosovë. Dy faktorët e parë e pengojnë komunitetin serb të Kosovës të jetojë një jetë dinjitoze, ndërsa i treti e pengon produktivitetin e komunitetit.

Për të zgjidhur problemet e tij thelbësore, komuniteti serb në Kosovë ka nevojë për një kornizë të përshtatshme institucionale të ndjeshme ndaj nevojave specifike të komunitetit joshumicë, të cilat nuk janë trajtuar në mënyrë të kënaqshme nga qeveritë e Kosovës (aktuale dhe të mëparshme). Në të njëjtën kohë, ajo kornizë administrative duhet të mundësojë gëzimin e plotë të të drejtave të garantuara me ligj për qytetarët, duke i përfshirë ato të rrënjosura në të drejtën për shtetësi të dyfishtë (shtetësia serbe), dhe legjitimimin e lidhjeve të ngushta institucionale të komunitetit serb me Beogradin. Marrëdhënie të tilla, të njohura dhe të legalizuara nga normat juridike të vlefshme, por edhe nga propozimet parimore për tekstin e marrëveshjes për normalizimin e marrëdhënieve⁷⁰, ende stigmatizohen në diskursin publik të komunitetit shqiptar dhe karakterizohen si "instrumentalizim" i serbëve të Kosovës.

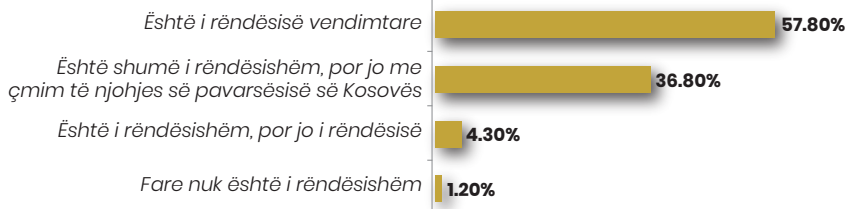
4.1.2 Rezultatet e hulumtimit: mbi autonominë

Hulumtimi i qëndrimeve të komunitetit serb që kemi bërë në kuadër të këtij studimi tregon se është shprehur qartë vetëdija për domosdoshmërinë e kompetencave autonome. Pak më shumë se gjysma e të anketuarve kanë theksuar se arritja e autonomisë thelbësore për komunitetin serb është e një rëndësie vendimtare për qëndrimin e tyre në Kosovë, ndërsa 36.8% të të anketuarve konsiderojnë se është e rëndësishme, por jo me koston e njohjes së pavarësisë së Kosovës

⁶⁹ Procesi i verifikimit të diplomave u bllokua për 2 vjet me më pak se 2000 diploma të verifikuara nga institucionet arsimore në gjuhën serbe në Kosovë, duke bllokuar në mënyrë efektive serbët e Kosovës të punësohen në institucionet publike. (prim.aut)

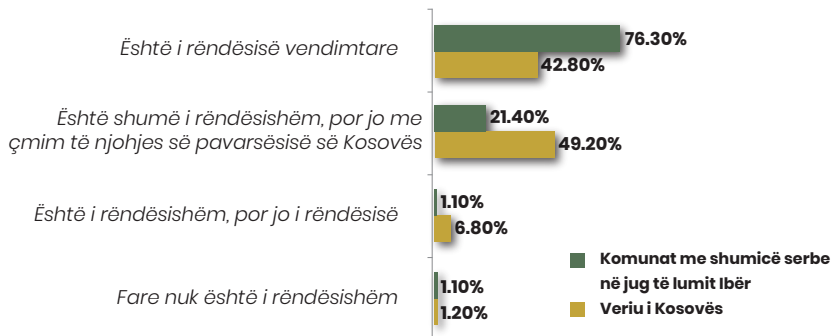
⁷⁰ EEAS Europa, teksti i propozimit për Marrëveshjen për Normalizimin e Marrëdhënieve, neni 7, citat . duke përfshirë mundësinë e mbështetjes financiare nga Serbia (fundi i citatit) linku

Grafiku 15 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "Sa është realizimi i autonomisë thelbësore (kushtet në të cilat serbët mund të marrin vendime, por pa ndërhyrjen e Prishtinës) parakusht thelbësor për qëndrimin e serbëve në Kosovë?"

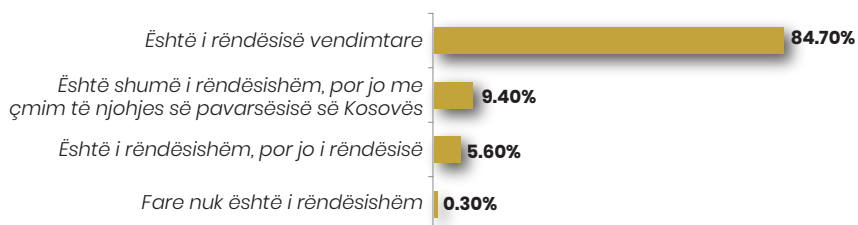
Kur merret parasysh dallimi sipas vendbanimit, 76.3% të të anketuarve që jetojnë në jug të lbrt e konsiderojnë këtë çështje me rëndësi vendimtare për qëndrimin e serbëve në Kosovë. Serbët që jetojnë në veri janë sërish të ndarë: 42.8% konsiderojnë se çështja e autonomisë thelbësore është e një rëndësie vendimtare për qëndrimin e serbëve në Kosovë, ndërsa 49.2% konsiderojnë se është e rëndësishme, por jo me koston e njohjes së pavarësisë së Kosovës. Mund të përfundohet se ndërsa shumica e serbëve në jug të lbrt shohin në autonomi një përmirësim të pozitës së tyre aktuale dhe sigurimin e qëndrimit të tyre, në veri të Kosovës një numër i konsiderueshëm i të anketuarve shprehin dyshime për përmbajtjen dhe rezultatet e asaj autonomie, veçanërisht se sa mund të garantohej realisht mosndërhyrja e pushtetit në Prishtinë në rastin e njohjes së pavarësisë së Kosovës.

Grafiku 16 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "N është realizimi i autonomisë thelbësore (kushtet në të cilat serbët mund të marrin vendime, por pa ndërhyrjen e Prishtinës) parakusht thelbësor për qëndrimin e serbëve në Kosovë?" (sipas vendbanimit)

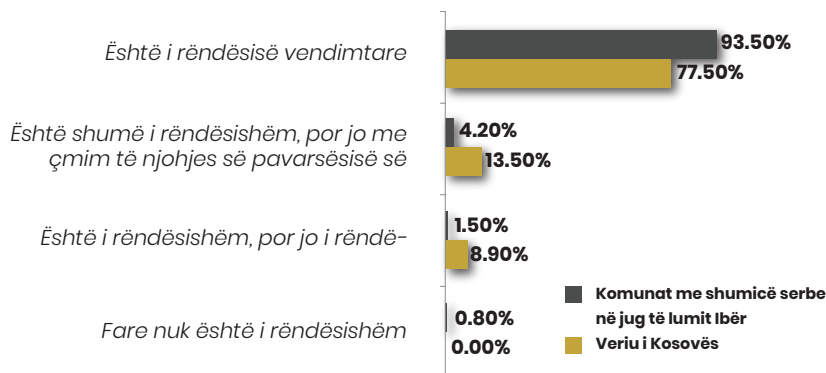

Një përqindje e madhe e të anketuarve, 84.7%, kanë theksuar se ruajtja e sistemit të arsimit, shëndetësisë dhe shërbimeve sociale në sistemin administrativ të Serbisë, së bashku me ruajtjen e sistemit të pagave, është me rëndësi vendimtare për qëndrimin e serbëve në Kosovë.

Grafiku 17 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "Sa është ruajtja e sistemit të shërbimeve arsimore, shëndetësore dhe sociale në sistemin administrativ serb, së bashku me ruajtjen e sistemit të pagave, parakusht thelbësor për serbët që të qëndrojnë në Kosovë?"

Grafiku 18 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Sa është ruajtja e sistemit të shërbimeve arsimore, shëndetësore dhe sociale në sistemin administrativ serb, së bashku me ruajtjen e sistemit të pagave, parakusht thelbësor për serbët që të qëndrojnë në Kosovë?” (sipas vendbanimit)

Kur merret parasysh dallimi në vendbanimin, 93.5% të të anketuarve që jetojnë në jug të Ibrit konsiderojnë se kjo çështje është e një rëndësie vendimtare për qëndrimin e serbëve në Kosovë, ndërsa në veri të Kosovës këtë e kanë konfirmuar 77.5% të të anketuarve, që është gjithashtu një përqindje e lartë, por edhe dukshëm më e vogël e banorëve në krahasim me komunat jugore me shumicë serbe. Kjo çon në përfundimin se, përveç përdorimit të shërbimeve të sistemit administrativ, një numër i konsiderueshëm i serbëve që jetojnë në enklava e ruajnë ekzistencën e tyre në Kosovë vetëm falë subvencioneve buxhetore nga Serbia.

4.1.3 Zgjidhja institucionale e bazuar në etni, në territor, apo në të dyja?

Korniza administrative e kompetencave autonome për komunitetin e serbëve është Asociacioni i komunave me shumicë serbe i rënë dakord në kuadër të dialogut të Brukselit, me marrëveshje nga viti 2013 dhe 2015. Marrëveshja nuk është zbatuar deri më tani, duke e lënë komunitetin serb në Kosovë mes dy sistemeve që nuk e njohin njëri-tjetrin – serb dhe kosovar. Deri më sot, nuk është e qartë se si duhet të duket ai organ, kryesisht për shkak të mospërputhjes ndërmjet kompetencave të dakorduara për AKS-në dhe kufizimeve ekzistuese kushtetuese të përcaktuara me interpretimin zyrtar të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës⁷⁰.

Qeveria e Kosovës, pavarësisht nga ndryshimet në partitë që e përbëjnë, këmbënguli në pretendimin se AKS-ja, si çdo tjetër, është asociacion i komunave tashmë i mundësuar me kushtetutë. Këtu, para së gjithash, bëhet fjalë për asociacionet formale të subjekteve të vetëqeverisjes lokale si zgjidhje të zakonshme që ekzistojnë pothuajse në të gjitha vendet evropiane. Këto janë organizata që i përfaqësojnë interesat e komunave në raport me pushtetin qendror. Në shumicën e rasteve, këto shoqata janë të konsoliduara, përfaqësojnë asociacione të komunave në nivel kombëtar dhe nuk janë të themeluara në baza etnike. Sipas mendimit të Gjykatës Kushtetuese të Kosovës, AKS i paraparë nuk është në përputhje me tekstin ekzistues të Kushtetutës, sepse pikërisht e parasheh themelimin e një asociacioni të komunave në bazë të shumicës etnike që jeton në komuna, gjë që shkel Nenin 3.1 të Kushtetutës, sipas të cilit Kosova është shoqëri shumëetnike.

⁷⁰https://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/gjkk_ko_95_13_ang.pdf

Një formë më komplekse e punës së përbashkët të komunave është bashkëpunimi ndërkomunal. Bashkëpunimi ndërkomunal vendoset për një ose më shumë komuna me qëllim të arritjes së qëllimeve dhe interesave të përbashkëta në lidhje me kryerjen e kompetencave të tyre të zgjeruara. Një bashkëpunim i tillë mund të jetë me një qëllim, ku kryhet vetëm një aktivitet, ose me shumë qëllime, ku detyrat janë më të ndryshme.

Disa vende – Holanda, Zvicra, Norvegjia, Franca, Hungaria, Bullgaria, Republika Çeke⁷², etj., mbështeten në modelet e bashkëpunimit ndërkomunal me një listë të gjatë kompetencash ekskluzive: menaxhimi i ujit dhe mbeturinave, trafiku dhe transporti⁷³, vendimet e planifikimit, ndriçimi, shërbimet e emergjencës, mbrojtja e mjedisit, zhvillimi i turizmit, zhvillimi ekonomik dhe kulturor, objektet sportive, shërbimet mjekësore, ndonjëherë mbrojtja sociale dhe, gjithnjë e më shumë, politika publike, siguria, mbrojtja e kafshëve, xehetaria dhe menaxhimi i energjisë. Ashtu si me shoqatat, kufizime të ngjashme në bashkëpunimin ndërkomunal ekzistojnë në vende të ndryshme. Për shembull, komunat në Austri, Gjermani dhe Zvicër janë të kufizuara në formimin e organeve të përbashkëta nëse nuk janë pjesë e të njëjtit rajon/kanton për shkak të akteve nënligjore rajonale/kantonale. Në Francë, institucionet publike ndërkomunale duhet të jenë unike⁷⁴ dhe nuk duhet të përmbajnë asnjë enklavë.

Asociacionet e komunave dhe format e bashkëpunimit ndërkomunal janë çështje e legjislacionit kombëtar⁷⁵ dhe nuk janë produkt i marrëveshjeve dypalëshe, siç është rasti me AKS-në. Për më tepër, marrëveshja e vitit 2013 e njeh "karakterin e ndryshëm" të AKS-së. Ky dallim në titull i thekson kriteret për veprim të përbashkët – shumicë serbe, gjë që e bën AKS-në model që i përgjigjet më së miri modeleve të autonomisë etnike.

Një kornizë institucionale autonome e destinuar për një pakicë etnike nuk është e pazakontë në Evropë, kurse Belgjika, Finlanda dhe Italia janë shembujt më të dalluar të të ashtuquajturës autonomi joterritoriale. Në ato raste, autonomia u jepet ose pakicave etnike ose komuniteteve gjuhësore. Zakonisht është produkt i negociatave disa dekada të gjata dhe zbatimit të stërzgatur të kurorëzuar me marrëveshje dypalëshe midis vendeve të interesuara. Në Finlandë, Ishujt Åland mund të japin shtetësinë rajonale dhe të miratojnë ligje për arsimin, kulturën, ruajtjen e monumenteve të lashta, shëndetin, kujdesin mjekësor, mjedisin, promovimin e industrisë, transportin e brendshëm, qeverinë lokale, policinë, trafikun postar, radion dhe televizionin. Në Belgjikë⁷⁶, përveç qeverisë federale, tri qeveri të ndryshme komunitare, e komunitetit flaman, komunitetit francez dhe komuniteti gjermanfolës, kanë kompetenca legjislative në lidhje me kulturën, arsimin, shëndetin dhe marrëdhëniet ndërkombëtare në të gjitha çështjet që u janë besuar komuniteteve. Në Itali, Krahina Autonome e Bozenit/Bolzanos (Tirol i Jugut) është e lidhur me kompetenca të konsiderueshme financiare në një gamë të gjerë fushash, sepse krahina mban pjesën më të madhe të kompensimeve për shërbime dhe tatime.

Ndoshta argumenti më bindës për nevojën e autonomisë për serbët në zona të caktuara është se ata tashmë e kanë atë. Meqenëse proceset e ndërtimit të institucioneve nuk kanë përfunduar kurrë në Kosovë ku kryesisht jetojnë serbët, komuniteti në maste të madhe mbështetet në Serbi për shërbimet më themelore, siç janë kujdesi shëndetësor dhe arsimi. Sistemet serbe të arsimit dhe shëndetësisë funksionojnë plotësisht jashtë kornizës institucionale të Kosovës dhe nën modele organizative

⁷² Këshilli Evropian. (2007). Praktikrat e mira në bashkëpunimin ndërkomunal në Evropë. Shkruar nga: <https://rm.coe.int/t1680746dea>

⁷³ Kjo do të thotë se kompetencat që i janë besuar organit të themeluar përmes bashkëpunimit ndërkomunal nuk mund të kryhen më nga organet komunale. (prim.aut).

⁷⁴ Komunitatet me shumicë serbe në Kosovë janë të shpërndara territorialisht.

⁷⁵ Në të vërtetë, Kosova tashmë ka një Ligj për Bashkëpunim Ndërkomunal.

⁷⁶ Division of powers. (2008, March 11). U: European Committee of the Regions. Shkruar më 21 gusht 2023 nga <https://portal-cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Belgium-Introduction.aspx>

dukshëm të ndryshme dhe për këtë arsye tashmë përfaqësojnë autonomi në veprim. Autoritetet e Kosovës i konsiderojnë këto sisteme paralele dhe të paligjshme. Megjithatë, komuniteti serb faktin se ato menaxhohen nga Qeveria e Serbisë e sheh si një komponent jashtëzakonisht të rëndësishëm për ruajtjen e identitetit të tyre dhe arritjen e nivelit të dëshiruar të cilësisë së shërbimit.

Duhet theksuar se komuniteti e vëren rënien graduale të cilësisë së shërbimeve në këto institucione. Trendë të tilla negative pothuajse njëzëri i atribuohen korrupsionit dhe nepotizmit të elitave politike të serbëve të Kosovës dhe rrjedhimisht rrjedhës së trurit. Pavarësisht nga kjo, ekziston frika nga ndryshimet dhe ndikimi në standardin e shërbimeve që do të kishte integrimi potencial në sistemin e Kosovës. Gjatë 20 viteve të fundit, institucionet arsimore dhe shëndetësore të Kosovës dhe institucionet serbe në Kosovë janë zhvilluar në drejtime të ndryshme. Kjo vlen veçanërisht për sistemin shëndetësor, ku Serbia mbështetet në një trashëgimi socialiste dhe sigurime publike, ndërsa Kosova mbështetet më shumë në sigurimin privat.

Përvoja e mëparshme e serbëve në ofrimin e shërbimeve nga institucionet e pushtetit qendror nuk mund të karakterizohet objektivisht si e suksesshme. Qeveritë e Kosovës ndryshoheshin periodikisht, por asnjëra prej tyre nuk mund të mburrej me rezultate të mira në mbrojtjen e të drejtave të komuniteteve joshumicë sa herë që atyre iu besohej kjo detyrë. Shembulli më i dukshëm për këtë janë rezultatet e dobëta në zbatimin e Ligjit për përdorimin e gjuhëve, sipas të cilit shqipja dhe serbishtja janë gjuhë zyrtare. Po ashtu, disa mekanizma të tjerë që mbrojnë të drejtat e komuniteteve joshumicë po dështojnë. Sipas Raportit të Komisionit Evropian⁷⁷ për Kosovën 2022: "Kushtet për një shoqëri vërtet shumetnike dhe të integruar në mbarë Kosovën nuk janë krijuar plotësisht. Mbeten mangësitë në ofrimin e një mjedisi të sigurt për të gjitha komunitetet jo-shumicë – veçanërisht në zonat ku jetojnë të kthyerit – dhe sigurimin e qasjes në pronë, dokumentacion personal, të drejta gjuhësore, arsim cilësor, punësim dhe mbrojtje sociale".

Argumenti për sigurimin e kompetencave autonome për komunitetin serb është i qartë. Liderët politikë të Kosovës nuk kanë treguar përgjegjësi dhe gatishmëri të mjaftueshme për të zbatuar kornizën ligjore për mbrojtjen e të drejtave të komuniteteve joshumicë dhe, në rrethanat ekzistuese, është e justifikuar të kërkohet një mbrojtje e tillë duke krijuar kompetenca autonome në nivel të komuniteteve të cenuara. Që kjo mbrojtje të jetë efektive, është e nevojshme të ketë një organ që e zbaton atë dhe ka kompetenca për të miratuar akte nënligjore në fushat e politikave publike për të cilat ai ka kompetencë të njohur. Ka shembuj të tillë në Evropë. Qeveritë e komuniteteve belge kanë gjithashtu fuqi legjislative dhe mund të nxjerrin rregullore me fuqi të ligjit brenda komuniteteve të tyre. Një model i ngjashëm nevojitet për AKS-në, organin e ardhshëm qeverisës të serbëve në Kosovë. Kjo do t'i mundësonte organit të legalizojë dhe të mbajë strukturën dhe standardin e shërbimeve, përfshirë shkallën e pagave, në sistemin aktual institucional që ofron shërbime shëndetësore, arsimore, kulturore dhe të tjera për serbët dhe qytetarët e tjerë që jetojnë në zonat me shumicë serbe në Kosovë.

⁷⁷ Kosova* 2022. Report. Shkarkuar nga: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Kosovo%20Report%202022.pdf>

4.1.4 Autonomia territoriale – dy pikëpamje në komunitetin serb

Çështja e formës së organizimit autonom has në pikëpamje të ndryshme në komunitetin serb. Një pikëpamje nis nga supozimi se, nëse zgjidhjet e ardhshme institucionale ndërtohen mbi marrëveshjet ekzistuese, modeli i autonomisë asimetrike duket më i përshtatshëm. Autonomia mund të kufizohet në katër komuna me shumicë serbe, por korniza e ardhshme institucionale për komunitetin serb (i quajtur AKS ose ndryshe) do të duhet të ketë kompetencë për të absorbuar institucionet ekzistuese arsimore, shëndetësore, kulturore dhe të tjera publike në të gjitha komunat me shumicë serbe ose t'i themelojë ato sipas nevojës.

Sipas kësaj ideje, modeli autonom do të kërkohej brenda parimeve të zgjidhjeve të arritura tashmë në negociatat ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës. Njëra prej tyre është se në atë proces tashmë janë marrë vendime që i dallonin komunat me shumicë serbe në veri të Kosovës dhe ato të ndara në jug. Më të rëndësishmet janë themelimi dhe rregullimet e veçanta për Drejtorinë Rajonale të Policisë – Veri dhe kuota etnike për prokurorët dhe gjyqtarët në Gjykatën Themelore dhe Prokurorinë Themelore në Mitrovicë, duke i përfshirë rregullimet për përbërjen e Kolegjit të Apelit për rastet gjyqësore të zhvilluara në zonat me shumicë serbe. Një argument shtesë në mbështetje të kësaj ideje bazohet në praktikën ekzistuese evropiane, e cila edhe pse i njeh modelet e autonomive joterritoriale⁷⁸, rrallë i zbaton ato.

Përkundër këtij qëndrimi, në komunitetin serb ekziston edhe një qëndrim se duke njohur rrethanat specifike shoqëro-politike në Kosovë, praktikat ekzistuese evropiane mund të jenë udhërrëfyes, por jo kufizim për zgjidhjen e çështjes së autonomisë së komunitetit serb. Në këtë kuptim, kompetencat e kornizës së ardhshme të vetëqeverisjes së komunitetit serb duhet të jenë uniforme për të 10 komunat ku komuniteti serb është shumicë. Ky parim tashmë është pasqyruar në marrëveshjet për themelimin e AKS-së në kuadër të procesit të Brukselit, dhe tani mbetet të sigurohet zbatimi i vazhdueshëm i saj.

Nëse modele të ndryshme të autonomisë shqyrtohen me idenë për të gjetur një zgjidhje të pranueshme për Prishtinën, atëherë modeli i autonomisë asimetrike është një rrezik edhe më i madh, edhe pse duket se bën një koncesion. Rezistenca e Prishtinës ndaj themelimit të AKS-së bazohet në argumentin e rrezikut potencial të shpëputjes së një pjese të komunitetit serb. Në këtë kuptim, kompetencat autonome të bazuara në një kornizë që e përfshin njësinë territoriale kohezive të veriut të Kosovës mund të perceptohen si një rrezik më i madh për ndryshimet e ardhshme të kufijve sesa është rasti me një kornizë që përfshin në mënyrë konstituive komunat e shpërndara gjeografikisht dhe komunat plotësisht të integruara politikisht në jug të lumit Ibër.

Edhe pse ka qëndrime të ndryshme në lidhje me formatin administrativ për kornizën e ardhshme institucionale të vetëqeverisjes së komunitetit serb në Kosovë, nuk ka dilema të tilla sa i përket kompetencave të tij. AKS-ja duhet, në masën më të madhe të mundshme, t'u sigurojë serbëve autonomi funksionale që lejon vendimarrje të pavarur në lidhje me çështjet më të rëndësishme të jetës së komunitetit. Një nga më të rëndësishmet është legjitimimi i funksionimit të institucioneve arsimore, shëndetësore dhe sociale që aktualisht janë nën ingerencat e Republikës së Serbisë.

⁷⁸ Ashtu si Polinezia Franceze dhe Ishujt Faroe, të dyja i përkasin arkipelagut (prim.aut).

4.1.5 Arsimi, shëndetësia dhe kultura

Komuniteti i serbëve në Kosovë ka nevojë për një institucion të njohur ndërkombëtarisht të vendosur në kushtetutat e Serbisë dhe të Kosovës⁷⁹. Institucion që do të themelojë, menaxhojë dhe koordinojë institucionet arsimore, shëndetësore dhe kulturore në komunat me shumicë serbe në Kosovë. Një aranzhim i tillë institucional duhet të jetë në gjendje të miratojë akte nënligjore që e rregullojnë punën e këtyre institucioneve. Mbrojtja kushtetuese në Kosovë është e nevojshme për t'i parandaluar përpjekjet e ardhshme për shfuqizimin e këtij organi. Në mënyrë të ngjashme, mbrojtja kushtetuese në Serbi është e nevojshme për ta siguruar vazhdimësinë e mbështetjes financiare dhe vlefshmërinë e dokumenteve të lëshuara nga këto institucione dhe për ta siguruar bashkëpunimin e tyre të papenguar me institucionet në Serbi kur nxënësit dëshirojnë të vazhdojnë studimet në Serbi, ose kur pacientët kanë nevojë për trajtim në Serbi.

Institucionet arsimore të zgjidhjes së ardhshme institucionale duhet të kenë edhe akreditim të dyfishtë nga autoritetet serbe dhe kosovare. Mundësia e vazhdimit të pandërprerë të arsimimit në Serbi në çdo kohë është një faktor i rëndësishëm stabiliteti për shumë familje serbe, dhe aftësia për ta ruajtur të njëjtin sistem arsimor në zonat e banuara me serb, në aspektin e strukturës dhe planprogramit, është me rëndësi kyçe. Për shembull, shkolla fillore në sistemin serb zgjat tetë vjet, ndërsa në Kosovë zgjat nëntë vjet. Nëse shkollat serbe në Kosovë do të përshtateshin me sistemin arsimor në Kosovë, nxënësit serbë nga Kosova do të përballeshin me komplikime nëse do të dëshironin të vazhdonin shkollimin e mesëm në Serbi dhe anasjelltas.

Një organ i ardhshëm i qeverisur nga serbët mund të rregullojë gjithashtu numrin minimal të nxënësve që formojnë një klasë për të siguruar funksionimin e shkollave në gjuhën serbe në zonat rurale që janë nën numrin minimal të nxënësve për mësues në aktet nënligjore aktuale të ministrisë së linjës.

Kur bëhet fjalë për kujdesin shëndetësor, institucioni që do ta koordinojë punën e institucioneve shëndetësore parësore, sekondare dhe terciare duhet ta menaxhojë buxhetin e këtyre institucioneve dhe të nxjerrë akte nënligjore. Më e rëndësishmja, ky institucion duhet ta menaxhojë fondin e publik shëndetësor dhe, përveç kësaj, të mbledhë kontribute për kujdesin shëndetësor të qytetarëve në komunat me shumicë serbe.

Kontributet për kujdesin shëndetësor të nëpunësve publikë në komunat me shumicë serbe duhet të jenë automatike, por jo të detyrueshme, që do të thotë se, në mënyrë të nënkuptuar, një shumë e caktuar për kontributet e kujdesit shëndetësor do të zbritet nga paga në fillim nga zyrtari financiar i të gjitha institucioneve publike në komunat me shumicë serbe dhe do të paguhet në Fondin e Kujdesit Shëndetësor. Nëse një zyrtar publik nuk dëshiron të kontribuojë në këtë fond, ai duhet t'i kërkojë zyrtarit të tij financiar që të përjashtohet nga programi. Fondi duhet të jetë gjithashtu i hapur për përfituesit që jetojnë jashtë zonave me shumicë serbe në mënyrë që të mundësojë ofrimin e shërbimeve mjekësore për serbët dhe qytetarët e tjerë të Serbisë që jetojnë jashtë AKS-së. Të gjithë ata që kontribuojnë në këtë fond shëndetësor do të pajisen me librezë (kartela) shëndetësore që do të verifikohen dhe rinovohen rregullisht. Kontribuuesit në këtë fond do të kenë qasje në kujdesin mjekësor në objektet shëndetësore të themeluara nga organi qeverisës për serbët në Kosovë.

⁷⁹ Autonomia e Ishujve Åland njihet dhe mbrohet nga kushtetuta suedeze dhe finlandeze

Përveç përfituesve të drejtpërdrejtë, fondi do të mbulojë shpenzimet e mjekimit të anëtarëve të papunë të familjes së ngushtë të përfituesve dhe përfituesve të pensionit të Fondit të SPI-së të Republikës së Serbisë. Mundësi për t'u bërë përfitues të këtij fondi duhet të kenë edhe të gjithë qytetarët e tjerë që punojnë në institucione të nivelit qendror apo në sektorin privat, janë të papunë apo janë banorë të komunave tjera të Kosovës. Ata duhet t'i kryejnë pagesat personalisht, por edhe t'u ofrohet mundësia e pagesës së kontributeve çdo muaj, një ose dy herë në vit.

Së fundi, ky fond duhet të ketë një lidhje të njohur ligjërish me Fondin Republikan për Sigurime Shëndetësore të Republikës së Serbisë në mënyrë që përfituesit e atij fondi të kenë të njëjtat të drejta si përfituesit e Fondit Republikan për Sigurime Shëndetësore në Serbi. Fondit Republikan për Sigurime Shëndetësore në Serbi gjithashtu duhet t'i lejohet të subvencionojë fondin e drejtuar nga organi qeverisës i serbëve të Kosovës.

Për ta shmangur diskriminimin ndaj tatimpaguesve dhe institucioneve të tjera të financuara nga publiku, të gjitha shpenzimet operative të arsimit, kujdesit shëndetësor, kulturës dhe sistemeve të tjera në komunat me shumicë serbe që i tejkalojnë standardet e përcaktuara me ligjet e Kosovës duhet të paguhen nga burimet jokomunale ose nga organet buxhetore të Qeverisë së Kosovës. Të gjitha shpenzimet e shërbimeve duhet të mbulohen nga subvencionet⁸⁰ nga Serbia ose nga burime jo publike.

Organi drejtues duhet të ketë kompetenca për të themeluar, rregulluar dhe koordinuar punën e institucioneve kulturore – muzeve, teatrove, bibliotekave, mediave dhe radios. Kjo është një mundësi e mirë për ta korrigjuar situatën aktuale në të cilën nuk ka transmetues publik të pavarur në gjuhën serbe në Kosovë. Në vend të kësaj, transmetuesi publik Radio Televizioni i Kosovës (RTK) ka një kanal në gjuhën serbe – RTK2 – i cili mbështetet në organet menaxhuese të RTK-së.

Organi drejtues duhet të ketë organe inspektuese që e monitorojnë pajtueshmërinë me legjislationin e tij sekondar. Pajtueshmëria me legjislationin primar mund të jetë gjithashtu e mundur, por nëse delegohet nga organet qendrore. Ato duhet të mbulojnë sektorë të ndryshëm siç janë shëndetësia, arsimi, mjedisi, puna, ndërtimi, siguria ushqimore etj.

4.1.6 Sfidat e dualizmit

Organi qeverisës paraqet një mundësi për t'i harmonizuar mospërputhjet që dalin nga dualizmi institucional, për shembull, shërbimet e ofruara paralelisht nga institucionet në sistemin serb dhe atë të Kosovës. Praktika është më e përhapur në mesin e shfrytëzuesve të ndihmës sociale, të cilët për faktin se sistemi kosovar dhe ai serb nuk komunikojnë me njëri-tjetrin, në një sërë rastesh ushtrojnë të drejtën e ndihmës sociale në të dy sistemet dhe në këtë mënyrë krijojnë pabarazi sociale të cilat nuk janë në përputhje me aspiratat e krijimit të një shoqërie të drejtë që i mbron të drejtat e të gjithë individëve. Organi qeverisës i serbëve të Kosovës, të cilin e njohin edhe Kosova edhe Serbia, mund t'i krahasojë këto informacione dhe të sigurojë një shpërndarje më efikase dhe të drejtë të mjeteve. Ai do të duhet të miratojë dhe financojë skemën e tij të mbrojtjes sociale, e cila do të marrë përsipër përfituesit e mbrojtjes sociale në sistemin serb në periudhën tranzitore për t'u siguruar atyre stabilitet financiar dhe për të parandaluar një ulje eventuale të përfitimeve sociale. Shuma e pranuar përmes asistencës sociale dhe kriteret për miratimin e statusit të përfituesit të ndihmës sociale në Kosovë dhe në sistemin serb janë krejt të ndryshme.

⁸⁰ Hungaria ofron subvencione për arsimimin e popullsisë së saj minoritare në Serbi. Qeveria hungareze ka iniciativë dhe programe për ta mbështetur arsimimin e hungarezëve etnikë që jetojnë jashtë Hungarisë, duke i përfshirë edhe ata në Serbi. Këto nisma synojnë ta ruajnë dhe promovojnë gjuhën, kulturën dhe arsimin hungarez të pakicës hungareze.

Skema e mbrojtjes sociale do të mbyllte listën e përfituesve të ndihmës sociale në sistemin serb në ditën e themelimit të organit qeverisës dhe do të vazhdonte me pagesa në të njëjtën shumë për sa kohë që përfituesit në datën e përfundimit i përmbushin të njëjtat kritere si ato të vlefshme në ditën e marrjes së statusit. Skema të tjera ad hoc ose të përhershme të mbrojtjes sociale mund të miratohen dhe financohen gjithashtu nga subvencionet, veçanërisht ato që lidhen me mbështetjen e fëmijëve dhe të prindërve. Skemat e mbrojtjes sociale të subvencionuara nga Serbia duhet të dizajnohen për të gjithë qytetarët e Serbisë në Kosovë, pavarësisht nga komuna në të cilën jetojnë.

Ekzistojnë anomali të tjera shoqërore në të cilat organi qeverisës i serbëve të Kosovës, veçanërisht bordet apo këshillat e tij, siç parashihen në kornizën aktuale të negociatave, duhet të fokusohen si çështje prioritare:

- Harmonizimi i tregut të punës dhe sistemit arsimor
- Meritokracia
- Krijimi i një fondi kreditor që do të nxiste konkurrencën e kompanive në zonat me shumicë serbe
- Ofrimi i ndihmës juridike falas për qytetarët e Serbisë në Kosovë të cilët janë duke luftuar për t'i gëzuar të drejtat e tyre pronësore
- Krijimi i një delegacioni shumëpartiak që do t'i përfaqësojë interesat e serbëve në takimet me bashkësinë ndërkombëtare, fondet e investimeve etj.

Mu në fund, organit drejtues duhet t'i mundësohet të themelojë shoqata sportive me akreditim të dyfishtë, në Kosovë dhe në Serbi, dhe anëtarët e tyre duhet të lejohen të garojnë në liga sipas rangut të tyre – në Kosovë, në Serbi apo në të dyja vendet.

Organi qeverisës duhet të ndërmarrë të gjitha masat për ta shmangur polarizimin apo margjinalizimin politik të komunave më të vogla me shumicë serbe. Të gjitha projektet infrastrukturore të financuara nga buxheti i përbashkët duhet të kenë ose një komponent ndërkomunal, ose të shpërndahen proporcionalisht ndërmjet komunave anëtare.

4.1.7 Masat mbrojtëse

Kosova e shpalli pavarësinë në vitin 2008, duke e bazuar legjisllacionin e saj në propozimin e Ahtisaarit dhe duke e premtuar krijimin e një shoqërie shumëetnike me mekanizma të gjerë të ndarjes së pushtetit. Që atëherë, megjithatë, janë vërejtur përpjekje të shumta për t'i kufizuar këto mekanizma. Më i rëndësishmi ishte anashkallimi i garancisë së shumicës së dyfishtë kundër ndryshimit të Kushtetutës pa dy të tretat e votave të deputetëve që u përkasin komuniteteve joshumicë në vitin 2018. Me atë rast, Kuvendi i Kosovës i miratoi tri ligje me të cilat u zgjat mandati i Forcave të Sigurisë së Kosovës, duke e filluar kështu procesin e transformimit të tyre nga "forcat kombëtare të sigurisë" siç thuhet në Kushtetutë në forcë që "do të mbrojnë sovranitetin dhe integritetin territorial, qytetarët, pronat dhe interesat e Republikës së Kosovës". Ndryshimet e mëvonshme kushtetuese nuk u tentuan asnjëherë, sepse nuk do të miratohej numri i nevojshëm i deputetëve joshumicë, gjysma e të cilëve janë serbë. Megjithatë, ligjet ndikuan në ndryshimin e kornizës.

Po ashtu, gjatë dekadës së negociatave ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës me ndihmën e BE-së, shumë detyrime që Prishtina i kishte marrë nuk u respektuan. Megjithëse më i rëndësishmi është formimi i AKS-së, ekzistojnë edhe shembujt e tjerë të masave më pak politike, por pothuajse po aq të rëndësishme për ndërtimin e besimit.

Neni 10 i Marrëveshjes së Parë për Normalizimin e Marrëdhënieve parashikonte se Gjykata e Apelit në Prishtinë do të themelojë një koleg të përbërë nga shumica e gjyqtarëve të nacionalitetit serb, i cili do të merret me të gjitha komunitet me shumicë serbe. Shkelja e këtij neni i dha fund një rasti të respektueshëm dhe kontrovers, siç ishte gjykimi për nxitje të urrejtjes etnike dhe gjuhës së urrejtjes kundër zyrtarit të lartë të Listës Serbe, Ivan Todosijevićit (Ivana Todosijevića), që çoi në dënim dhe burgim. Zbatimi i vazhdueshëm i këtij neni do të mundësonte që në këtë dhe në raste të tjera të arrihen epilogë të drejtë gjyqësor për rastet e ndjeshme etnike.

Prandaj, komuniteti i serbëve në Kosovë do të kishte nevojë për masa të forta mbrojtëse në rast të zbatimit të marrëveshjes për organin qeverisës, veçanërisht nëse formimi i atij organi kushtëzohet me ndonjë formë të njohjes nga Serbia.

Një nga masat e mundshme mbrojtëse do të ishte vëzhgimi dhe vlerësimi i një periudhe dhjetëvjeçare në të cilën Kosova mund të tregojë vendosmëri dhe vazhdimësi në zbatimin e plotë të marrëveshjes. Pas dhjetë vitesh, nëse plotësohen të gjitha kushtet, mund të nisët diskutimi për zyrtarizimin e marrëdhënieve bilaterale ndërmjet Kosovës dhe Serbisë.

Një masë tjetër mbrojtëse do të ishte përfshirja në marrëveshjen përfundimtare të mundësisë së referendumit për shkëputjen e komunave veriore, nëse kjo marrëveshje shkelet në një masë të konsiderueshme.

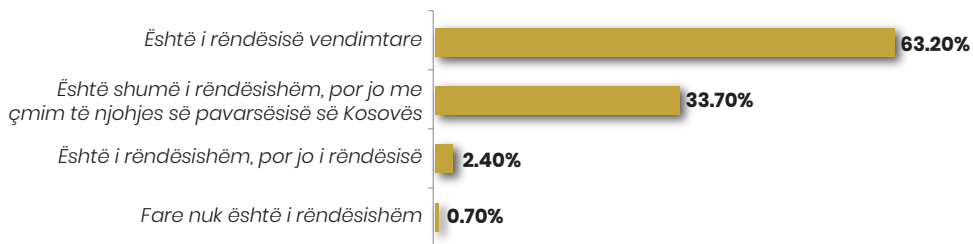
Në anën tjetër, organi qeverisës i komunitetit serb, përveç granteve nga autoritetet qendrore në Prishtinë, duhet të ketë të drejtë të rregulluar dhe të papenguar për subvencione nga Serbia në ushtrimin e kompetencave të saj. Shtrirja dhe shpeshtësia e kësaj mbështetjeje nuk mund të varet nga vullneti i mirë i partive në pushtet dhe duhet të jetë e paracaktuar dhe e pandryshueshme. Vetëm në këtë mënyrë organi qeverisës mund t'i sigurojë komunitetit serb parashikueshmërinë dhe stabilitetin institucional për të cilin bëhej fjalë në hyrje.

4.2 Siguria e komunitetit serb në Kosovë

(Elek Bojan)

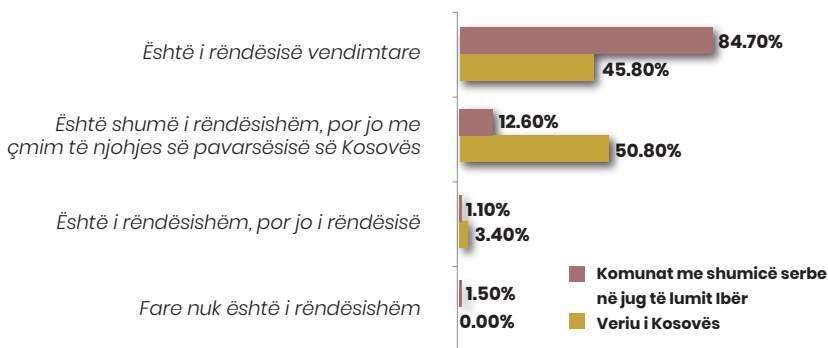
Nëse nisemi nga supozimi se interesi kombëtar serb në Kosovë është ruajtja e vazhdimësisë të ekzistencës së komunitetit etnik serb, atëherë siguria e saj është një nga supozimet kryesore për përmbushjen e atij interesi. Koncepti i sigurisë për bashkësitë etnike në kontekstin sociopolitik të Kosovës është një kategori shumëdimensionale dhe nuk i referohet ekskluzivisht sigurisë fizike të pjesëtarëve të atij komuniteti, por kontekstit më të gjerë shoqëror në të cilin komuniteti mund të jetojë, lëvizë, fitojë, arsimohet, krijojë ndërveprime sociale, ruajë trashëgiminë e tij kulturore, qasjen në shërbime dhe shumëçka tjetër. Rëndësia e sigurisë për cilësinë dhe qëndrueshmërinë e jetës së komunitetit të tyre është njohur edhe nga të anketuarit në sondazhin që kemi zbatuar si pjesë e këtij hulumtimi. Ai tregon se rreth 97% të të anketuarve konsiderojnë se çështja e sigurisë së komunitetit serb është e një rëndësie të madhe për qëndrimin e serbëve në Kosovë. (Grafiku më numër të shënuar më poshtë). Pothuajse dy të tretat e tyre besojnë se siguria e serbëve është një faktor vendimtar për vazhdimësinë e komunitetit.

Grafiku 19 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Sa është siguria fizike e serbëve në Kosovë një parakusht thelbësor që serbët të qëndrojnë në Kosovë?”

Megjithatë, gati 33.7% të të anketuarve konsiderojnë se siguria është e rëndësishme, por jo me koston e njohjes së pavarësisë së Kosovës nga Serbia, madje më shumë se 50% të banorëve në veri të Kosovës e ndajnë këtë pikëpamje. Ky rezultat mund të interpretohet si mosgatishmëri e një pjese të konsiderueshme të komunitetit serb në veri të Kosovës për të bërë lëshime në procesin e dialogut për çështjen e statusit për hir të sigurisë së premtuar të jetës. Në të njëjtën kohë, në veri të Kosovës çështja e statusit konsiderohet e hapur në masë të konsiderueshme dhe njohja e pavarësisë së Kosovës interpretohet si shfuqizimi i praktikës aktuale të “jetesës në dy sisteme”, që do ta nënkuptonte edhe rritjen e shkallës së pasigurisë dhe të “lënies” në duart e pushtetit në Prishtinë. Në anën tjetër, një numër i madh i të anketuarve në jug të lumit Ibër (rreth 85%) vlerësojnë se kjo çështje është e një rëndësie vendimtare për sigurimin e mbijetesës. Ky qëndrim është i pritshëm, sepse komuniteti i serbëve në jug është i vetëdijshëm për ekzistencën e tyre në enklava, të rrethuar nga shumica e popullsisë shqiptare, dhe se sulmet, presionet dhe kërcënimet e shpeshta me motive etnike vënë në dyshim perspektivën e jetës së mëtejshme në Kosovë.

Grafiku 20 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Sa është siguria fizike e serbëve në Kosovë një parakusht thelbësor që serbët të qëndrojnë në Kosovë?” (sipas vendbanimit)

Edhe pse nocioni i sigurisë është shumë i gjerë dhe mund ta përfshijë spektrin nga siguria ndërkombëtare, ekonomike dhe ekologjike, kuptimi i këtij nocioni në kontekstin e mbijetesës së komunitetit serb në Kosovë është shumë më i ngushtë në këtë tekst⁸¹. Nëse do të niseshim nga pyetjet klasike të Baldwin-it që përcaktojnë dimensionet e ndryshme të sigurisë për qëllimet e këtij teksti, më interesantet, nëse jo më të rëndësishmet, janë këto tri: siguria për kë, siguria për cilat vlera dhe siguria nga cilat kërcënime.⁸² Në vijim ofrohen përgjigje për këto pyetje që mund të ndihmojnë për të kuptuar dhe konceptuar më mirë sigurinë e komunitetit serb në Kosovë.

⁸¹ Ejodus, F. (2012): Siguria ndërkombëtare – teoritë, sektorët dhe nivelet, Beograd: Fletorja Zyrtare dhe Qendra e Beogradit për Politikën e Sigurisë.

⁸² Baldwin, D. (1997): Koncepti i sigurisë, Review of International Studies numër 23: faqet 5–26.

4.2.1 Siguria: për kë, për çfarë, nga çfarë?

Objekt i sigurisë në këtë rast është komuniteti etnik serb, d.m.th. serbët që jetojnë në Kosovë, qofshin ata në jug apo në veri të lumit Ibër. Edhe pse, për shkak të sfidave të ndryshme të sigurisë, mund të bëhet një dallim ndërmjet serbëve që jetojnë në katër komunat me shumicë serbe në veri të Kosovës dhe serbëve që jetojnë në komunat në jug të lbrit, supozimi është se është e rëndësishme të sigurohet mbijetesë e serbëve kudo që jetojnë, prandaj shihen si një bashkësi e vetme etnike, ndonëse të ndarë territorialisht dhe me dinamika të ndryshme sigurie dhe politike.

Përgjigja ndaj pyetjes së dytë, cilat vlera duhet të mbrojë siguria, reduktohet në mbijetesën e thjeshtë fizike të komunitetit serb në Kosovë, që është edhe vlera e parë, thelbësore në studimet e sigurisë.⁸³ Këtu është e rëndësishme të kuptohet se mbijetesë, përveç asaj fizike, nënkupton edhe mbijetesë në kuptimin e sigurisë ontologjike, d.m.th. të ruajtjes së identitetit serb dhe ndjenjës së përkatësisë komunitetit serb në Kosovë⁸⁴. Nga këtu vijon përgjigja ndaj pyetjes së tretë, e ajo është se cilat janë kërcënimet që rrezikojnë mbijetesën e komunitetit serb në Kosovë, d.m.th. nga çfarë dhe kush duhet të mbrohet komuniteti serb. Kjo është edhe çështja më komplekse që varet si nga situata objektive e sigurisë në terren, ashtu edhe nga ndjenja subjektive e kërcënimit të individëve në mjediset ku ata jetojnë. Për këtë arsye, për të do të diskutohet më në detaje në vijim të tekstit.

4.2.2 Kërcënimet, rreziqet dhe sfidat më të mëdha të sigurisë për komunitetin serb në Kosovë

Gjëja e parë që vjen në mendje kur bëhet fjalë për mbijetesën e komuniteteve pakicë kudo në botë është marrëdhënia e saj dhe kërcënimi nga grupi shumicë, kështu që për serbët në Kosovë, kërcënimi nga popullata shumicë shqiptare është tema qendrore. Kjo është një pyetje e rëndësishme, pavarësisht nëse ky kërcënim është real dhe i drejtpërdrejtë, si pogromi që ndodhi në vitin 2004, apo perceptohet vetëm si mundësi e shfaqjes së tij, si frika në mesin e komunitetit serb në veri të Kosovës nga aksionet e fundit të Forcave Speciale të Policisë së Kosovës. Edhe pse numri i incidenteve ndëretnike u zvogëlua me kalimin e kohës, gjë që tregoi një përmirësim të marrëdhënieve ndërmjet dy komuniteteve, gjatë krizës që filloi për shkak të situatës së targave në vitin 2021, u krijua një frikë e shtuar te serbët e Kosovës.

Kjo mund të shihet edhe përmes hulumtimeve të opinionit publik të komunitetit serb, ku 70% të serbëve në veri të Kosovës e vlerësuat situatën e sigurisë si të keqe në vitin 2020 dhe në dy vitet e ardhshme kjo përqindje e kaloi 80%. Kjo është në të njëjtën kohë dukshëm më shumë se në komunitetin serb në jug të lbrit, ku rreth 50% të popullsisë rregullisht e vlerëson sigurinë si shumë të dobët. I njëjti hulumtim tregon një trend shumë negativ sipas të cilit më shumë se gjysma e serbëve të Kosovës presin që kushtet për mbijetesën e tyre të përkeqësohen në periudhën e ardhshme, ndërsa përqindje është njëshifrore e atyre që besojnë se situata në Kosovë po zhvillohet në drejtim të duhur.

Pavarësisht perceptimit shumë të dobët të situatës së sigurisë, serbët e Kosovës kanë pothuajse të njëjtat shqetësime si shqiptarët e Kosovës. Hulumtimet nga fundi i vitit 2022 tregojnë se të dy komunitetet janë më të brengosura për problemet ekonomike dhe papunësinë (rreth 50%), ndërsa problemet ndëretnike janë të dytat sipas rëndësisë te serbët e Kosovës (19%), që është dukshëm më shumë se në mesin e shqiptarëve të Kosovës. (gjithsej 4 %).⁸⁶ Këto rezultate tregojnë se edhe pse “tjetri” percepto-

⁸³ Në pjesë të tjera të këtij studimi trajtohen tema të tjera që mund të jenë edhe vlera për t'u mbrojtur, si autonomia politike apo zhvillimi ekonomik, të cilat autori nuk i trajton në këtë tekst.

⁸⁴ Ejodus. F. (2020): Kriza dhe pasiguria ontologjike: anktësi i Serbisë për shkak të pavarësisë së Kosovës. Pallgrave Macmillan

⁸⁵ Analiza e trendëve: qëndrimet e komunitetit serb në Kosovë, nëntor të viteve 2022, 2021, 2020. Aktiv, Mitrovicë.

⁸⁶ Balaj. S. i Sejdiu. G. (2022): What are the Kosovo Citizen's Perceptions on inter-ethnic relations: Fostering Inter-ethnic Relations

perceptohet si shkaktar i pasigurisë, ai është vetëm një nga rreziqet dhe jo më i rëndësishmi, gjë që shihet edhe në faktin se të dy komunitetet, pavarësisht problemeve, ende e përjetojnë Kosovën si shoqëri shumetnike, edhe pse siç pritej, pak më shumë shqiptarë të Kosovës (83%) sesa serb të Kosovës (74%).⁸⁷

Hulumtimet kanë treguar se brenda komunitetit serb ekziston shqetësim i madh për largimin e të rinjve nga zonat me popullatë serbe, si dhe shqetësimi për problemet e shkaktuara nga krimi dhe korrupsioni.⁸⁸ Në terma afatgjatë, një nga kërcënimet kryesore për mbijetesën e komunitetit serb është emigrimi i popullsisë. Për shkak të pasigurisë dhe problemeve të ndryshme, vetëm çdo i dyti serb e sheh veten në Kosovë në pesë vjetet e ardhshme, dhe përqindja më e vogël është në mesin e atyre që janë më të rinjtë.⁸⁹ Këto trendë negative të migrimit janë nxitur nga serbët në jug të lbrtit që zhvendosen në komunat veriore të Kosovës, kryesisht në Mitrovicën e Veriut, kurse vihet re emigrimi, në radhë të parë të të rinjve, në Serbi.

4.2.3 Zgjidhje institucionale për sigurinë e komunitetit serb

Taking into account the legal and institutional framework in Kosovo as the baseline, Nëse marrim parasysh kornizën ligjore dhe institucionale të Kosovës si bazë, dhe marrëveshjet e arritura në kuadër të dialogut të Brukselit si “mbindërtim”, duke i përfshirë marrëveshjet më të fundit të bazuara në propozimin franko-gjerman, ka supozime të mira për të ndërtuar një marrëveshje të përshtatshme sigurie e cila do ta siguronte mbijetesën e serbëve në Kosovë. Edhe pse situata është problematike pasi serbët u larguan nga institucionet e Kosovës në veri situata dhe është shumë e rëndësishme që të ndërmerren hapa afatshkurtër për ta stabilizuar atë, në planin afatgjatë duhet të punohet në ndërtimin e institucioneve të sigurisë të përshtatura për të gjithë qytetarët e Kosovës, duke përfshirë edhe serbët lokalë.

Së pari, është shumë e rëndësishme të sigurohet përfaqësimi i serbëve të Kosovës në polici dhe të rivendoset një situatë e rregullt në katër stacionet policore në kuadër të komandës rajonale për veriun e Kosovës. Përfaqësimi i komuniteteve pakicë në polici është një standard i njohur ndërkombëtarisht kur bëhet fjalë për punën demokratike të policisë, sepse kontribuon në besimin, rrit legjitimitetin e institucionit në mesin e komunitetit pakicë dhe përmirëson ndërveprimin e policisë me civilët.⁹⁰ Meqenëse në veri nuk ka policë serbë lokalë nga nëntori i vitit 2022, shtrohet pyetja e kthimit të tyre, gjë që hap probleme të shumta. Problemi më i madh është çështja e besimit ndërmjet zyrtarëve policor dhe pushtetit qendror, pasi policët refuzuan të binden dhe në opinion u etiketuan si besnikë ndaj Serbisë. Nëse do të ndodhte riintegrimi, do të duhej të zbatohesh në baza vullnetare dhe do të ishte e nevojshme që pjesëtarët e policisë që duan të kthehen të amnistohen nga Prishtina. Kjo është politikisht jashtëzakonisht e vështirë, sepse edhe pse një Ligj për amnisti në Kosovë tashmë është miratuar në vitin 2013 në kuadër të Marrëveshjes së Brukselit, situata tani është dukshëm e ndryshme. Përveç kësaj, në muajin shkurt, Policia e Kosovës ka zhvilluar konkursin për plotësimin e pozitave të lira me pjesëtarë të komuniteteve pakicë, në të cilin kanë aplikuar rreth 140 persona.⁹¹ Edhe pse kjo tregon një “bojkot” të mëtejshëm të institucioneve të Kosovës nga ana e komunitetit lokal, disa pozita do të plotësohen dhe potencialisht nuk do të ketë hapësirë për kthimin e të gjithë policëve që janë larguar nga Policia e Kosovës.

Do të sjellim në mendje se marrëveshja e Brukselit e vitit 2013 parashihte ndër të tjera shpërbërjen e njësive të policisë serbe të pranishme deri atëherë dhe integrimin e tyre në policinë e Kosovës, si dhe formimin e komandës së re rajonale për katër komunat në veri. Ky proces integrimi ka nisur qysh në vitin 2014 dhe sigurisht që nuk ka kaluar pa probleme, pavarësisht pritshmërive të mëdha, sepse është zbatuar me nxitim dhe

⁸⁷ Njëjtë

⁸⁸ Analiza e trendëve, 2022, Aktiv.

⁸⁹ Njëjtë

⁹⁰ Peyton, K (2022): Beliefs about minority representation in policing and support for diversification. PNAS, vol. 119, numër 52.

⁹¹ Nuk ka mjaft njerëz të interesuar për pozita në polici në veri të Kosovës. (13 shkurt 2023). Radio Evropa e Lirë.

pa komunikim adekuat me popullatën⁹². Gjatë afro dhjetë viteve të ekzistencës së policisë së integruar në veri, gjendja e sigurisë nuk është përmirësuar dukshëm, sepse kjo periudhë shënohet nga një numër i madh i rasteve të pahetuara të sulmeve ndaj njerëzve dhe pronës private, dhe sigurisht ngjarja më tronditëse për të gjithë komunitetin serb ishte vrasja e pazbardhur e Olliver Ivanoviqit (Oliver Ivanović) në janar të vitit 2018. Po ashtu, Forcat Speciale Policore të Kosovës, të cilat herë pas here janë të dislokuara në mesin e popullatës serbe, kryesisht në veri, shkaktojnë frikë të madhe, sepse përveç imazhit të tmerrshëm, nuk kanë asnjë pjesëtar nga radhët e popullatës lokale.

Së dyti, edhe pse forcat e KFOR-it janë garantuesi kryesor i paqes dhe stabilitetit, është gjithashtu e rëndësishme të merret parasysh qëndrimi i komunitetit serb ndaj Forcave të Sigurisë së Kosovës (FSK). Edhe pse FSK-ja nuk është një ushtri e vërtetë në kuptimin e plotë të fjalës dhe ka një mandat më të ngushtë, gjatë vitit 2018 është paralajmëruar procesi i shndërrimit të saj gradual në ushtri, d.m.th. forcat e mbrojtjes, në periudhën e 10 viteve të ardhshme⁹³. Edhe pse serbët ishin të angazhuar në FSK-në dhe sipas të dhënave në disponim deri në vitin 2018, ishin gjithsej 130 pjesëtarë, pas paralajmërimit të transformimit në ushtri, ata në masë e braktisën shërbimin, kinse me insistimin e autoriteteve serbe.⁹⁴ Ngurrimi i serbëve të Kosovës për t'iu bashkuar FSK-së është gjithsesi i kuptueshëm për shkak të historisë së konfliktit dhe rolit simbolik që e luan ushtria, por në perspektivën afatgjatë të largimit të KFOR-it nga Kosova në një moment dhe të rritjes së FSK-së në ushtri, duhet të sigurohet përfaqësimi i komunitetit serb.

Së treti, është e rëndësishme të merret parasysh qëndrimi i komunitetit serb ndaj pranisë së forcave ndërkombëtare në Kosovë, të cilat janë gjithashtu akterë të sigurisë. Këtu nuk ka vend për një analizë më të gjerë të secilit veç e veç, por është e rëndësishme të theksohet se qëndrimi ndaj EULEX-it në mesin e serbëve lokal është më negativ sesa qëndrimi ndaj KFOR-it dhe UNMIK-ut. Ky është rezultat i faktit se misioni i Bashkimit Evropian përjetohet si një aktor që është aty për të kontribuar në ndërtimin e pavarësisë dhe shtetësisë së Kosovës, ndërsa KFOR-i dhe UNMIK-u, për shkak të mandatit që u është besuar me Rezolutën 1244 të KS të KB-së, shihen si "lidhje" me Serbinë dhe gjëja e fundit që ka mbetur nga sovraniteti i Serbisë në Kosovë, të paktën indirekt.⁹⁵ Edhe pse EULEX-i nuk ka kompetenca ekzekutive, ai është i dukshëm në komunitetin serb në veri të Kosovës, sepse ka vite që është i pranishëm në të ashtuquajturin kapacitet për mentorim, mbikëqyrje dhe dhënie këshillash, ndër të tjera edhe policisë lokale pas integritetit në vitin 2014. Parë në terma afatgjatë, megjithëse mandatet e misioneve ndërkombëtare mund të zgjasin me dekada (p.sh. rasti i misionit të OKB-së në Qipro), ata do të largohen nga Kosova në një moment, kur të arrihen kushtet e duhura dhe është e rëndësishme që deri atëherë të krijohet një sistem i qëndrueshëm i cili e garanton sigurinë e serbëve lokalë.

Së fundi, për sigurinë e komunitetit serb, marrëdhënia ndërmjet Serbisë dhe Kosovës si dy subjekte të ndara politike (pavarësisht se si kjo marrëdhënie përcaktohet në të drejtën ndërkombëtare) është e një rëndësie vendimtare, sepse ekziston një lidhje e drejtpërdrejtë ndërmjet rritjes së tensioneve politike dhe trazirave (incidenteve) në terren. Kjo marrëdhënie, e përcaktuar si regjim sigurie, karakterizohet ende nga tensionet e përhershme, frika nga përdorimi i dhunës dhe konfliktet të shkallës së gjerë. Karakteri i marrëdhënieve ndërmjet përfaqësuesve politikë të shoqërisë serbe dhe asaj shqiptare është vetëm një pjesë e një dinamike shumë më komplekse

⁹² Bjeloš, M. i Elek, B. (2014): Integrimi i policisë në veri të Kosovës: progresi dhe sfidat e mbetura në zbatimin e Marrëveshjes së Brukselit, Qendra e Beogradit për Politika të Sigurisë dhe Qendra Kosovare për Studime të Sigurisë.

⁹³ Qehaja, F. i Illazi, R. (2021): Busting Myths about KSF Transition into Defence Force, Prishtinë: Qendra Kosovare për Studime të Sigurisë.

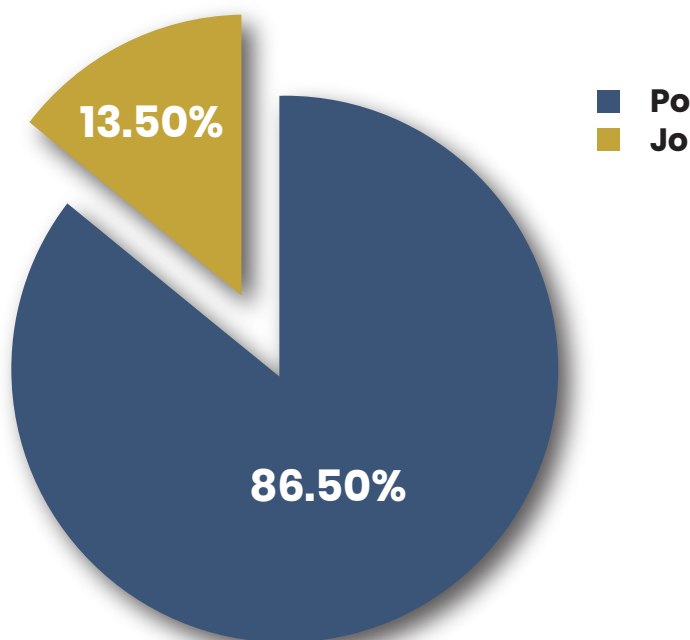
⁹⁴ Bala, S. i Boshnjaku, T. (2018): Multiethnicity Destruction Tendencies: Massive Resignations of Serbian Members from the Kosovo Security Force and Serbia's Role, Prishtinë: Qendra Kosovare për Studime të Sigurisë.

⁹⁵ Batora, J. i dr. (2018): The EU and International Actors in Kosovo: Competing Institutional Logics, Constructive Ambiguity, and

brenda së cilës ekziston një imperativ për qetësimin e tensioneve dhe promovimin e parimeve të ndërtimit të besimit dhe pajtimit ndërmjet komuniteteve etnike në Kosovë. Akterët e atij procesi janë të shumtë dhe, përveç politikanëve i përfshijnë mediat, qarqet akademike, shoqërinë civile, sektorin e biznesit etj. Të gjithë ata e kanë rolin dhe përgjegjësinë e tyre në krijimin e një mjedisi të qëndrueshëm social në Kosovë që e promovon bashkëpunimin dhe dialogun dhe e inkurajon bashkëpunimin e ndërsjellë ekonomik, kulturor dhe në fund të fundit politik ndërmjet komuniteteve.

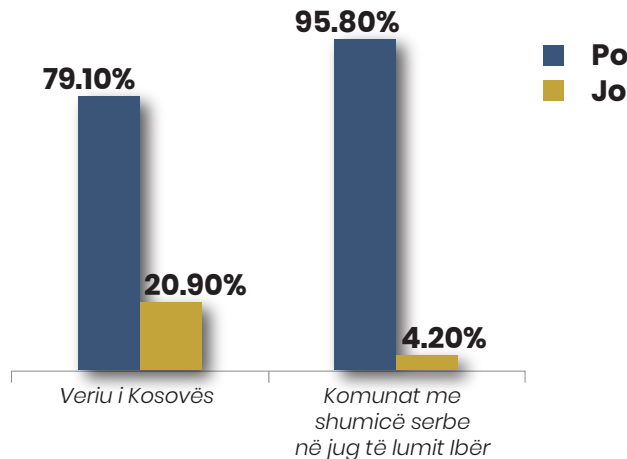
Rëndësinë e pajtimit ndërmjet komuniteteve etnike në Kosovë për stabilitetin dhe sigurinë e komunitetit serb në Kosovë e njohin edhe pjesëmarrësit e këtij studimi. Kështu, madje 86.5% të të anketuarve konsiderojnë se pajtimi me shqiptarët është në interes të komunitetit serb në Kosovë. Grafiku me numër të shënuar më poshtë.

Grafiku 21 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “A konsideroni se pajtimi me shqiptarët (vendosja e paqes dhe toleranca e ndërsjellë) është në interes të komunitetit

Analiza e rezultateve sipas vendbanimit të të anketuarve tregon dallime të vogla ndërmjet komunitetit që jeton në jug të lbrit (95.8%) dhe bashkatdhetarëve të tyre në veri (79.1%). Mirëpo, ky dallim nuk është aq domethënës sa për të ndryshuar përfundimin kryesor të këtij studimi, që është se shumica dërrmuese e serbëve në Kosovë e konsiderojnë qetësimin e tensioneve etnike dhe pajtimin ndërmjet komuniteteve si kusht për mbijetesën e tyre.

Grafiku 22 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "A konsideroni se pajtimi me shqiptarët (vendosja e paqes dhe toleranca e ndërsjellë) është në interes të komunitetit serb?" (sipas vendbanimit)

4.2.4 Si të sigurohet siguria?

Treguesi përfundimtar se janë arritur kushtet për mbijetesën e komunitetit serb në Kosovë, që është premisa fillestare e kësaj analize, është një skenar në të cilin supozojmë se përfaqësuesit e misionëve ndërkombëtare janë larguar nga Kosova dhe rreziku i konfliktit ndëretnik është i paimagjinueshëm si për shqiptarët, ashtu edhe për serbët e Kosovës. Kjo do të nënkuptonte se shoqëria kosovare është pjekur mjaftueshëm që pa mbikëqyrjen e huaj dhe garancitë e sigurisë, mund të realizohet bashkëjetesa paqësore e grupeve të ndryshme. Një skenar i tillë është vështirë të imagjinohet tani, sidomos kur pamjet janë ende të freskëta pas konfliktit të Njërive Speciale të Policisë së Kosovës, KFOR-it dhe serbëve lokalë pas zgjedhjeve lokale në veri. Mbi bazën e analizës së paraqitur më sipër, vijojnë mendimet se në cilin drejtim duhet menduar për ta realizuar këtë skenar.

Kur bëhet fjalë për policinë, është e nevojshme që sa më shpejt të normalizohet puna e saj në veri të Kosovës dhe të riintegrohen policët serbë. Pastaj është e nevojshme të zbatohen masat për ta ndërtuar besimin, si midis pushtetit qendror dhe policëve të komandës rajonale veri, ashtu edhe popullatës lokale. Në planin afatgjatë, përveç përfaqësimit të serbëve "në letër", duhet të sigurohet edhe mundësia e integritetit real duke hequr pengesat si mosnjohja e gjuhës, avancimi në hierarki e të ngjashme⁹⁶. Së fundi, duhet të konsiderohen modelet për angazhimin e Forcave Speciale të Policisë, në koordinim me autoritetet vendore në bazë të marrëveshjeve, si dhe të zbatohen masat për të siguruar praninë e komuniteteve pakicë në këto njësi dhe për të krijuar besimin. Kjo është veçanërisht e rëndësishme pas veprimeve të fundit të perceptuara si të njëanshme dhe shtypëse.⁹⁷

Disa garanci kushtetuese dhe masa të tjera ligjore parashikojnë se puna e policisë në zonat joshumicë duhet të kryhet nga njësitë, përbërja e të cilave pasqyron përbërjen etnike të komunitetit në të cilin policia e kryen punën e saj. Prania e vazhdueshme e njërive speciale policore në veri të Kosovës ishte kryesisht në dëm të besimit në Drejtorinë Rajonale të Policisë (DRP) Veriu dhe gjendjes së përgjithshme të marrëdhënieve ndëretnike në Kosovë. Në fund të vitit 2021, akterët e OSHC-ve para-

⁹⁶ Elek, Bojan (2020). Policing in North Kosovo after Brussels Agreement. Balkans Policy Research Group, Prishtinë

⁹⁷ International Police Standards: Guidebook on Democratic Policing. 2009. DCAF, Gjenevë, faja 25

lajmëruan për rrezikun e margjinalizimit të kompetencave të DRP-së Veriu në favor të njësisve speciale të policisë njëkombëshe me deklaratën se veprimet e tilla do të çojnë në "nxitjen e konfrontimit dhe polarizimin e mëtejshëm etnik" dhe një hap më afër "një konflikti të hapur të përmasave të paimagjinueshme në një mjedis të paqëndrueshëm sigurie". Prandaj duhet të rishikohet veçanërisht kërkesa që kuota për komunitetin serb, përveç forcave të sigurisë, të vlejë edhe për njësitë speciale të policisë.

Në lidhje me FSK-në, e cila në të ardhmen do të shndërrohet në forca ushtarake të Kosovës, është veçanërisht e rëndësishme që të sigurohet që anëtarësimi i komuniteteve pakicë të jetë vullnetar. Është shumë e rëndësishme që të mos vendoset shërbimi i detyrueshëm ushtarak, për të cilin është spekuluar në opinionin e Kosovës së fundmi⁹⁸. Përveç faktit se kjo është në kundërshtim me qasjen e NATO-s në të cilën fokusi është në një ushtri profesionale dhe anëtarësimin e së cilës Kosova e synon, kjo do të ishte shkatërruese për marrëdhëniet ndëretnike. Është gjithashtu e nevojshme të sigurohet që ata serbë që duan t'i bashkohen FSK-së mund ta bëjnë këtë pa e rrezikuar sigurinë e tyre personale.

Në fund, kur bëhet fjalë për garancitë ndërkombëtare të sigurisë dhe marrëdhëniet ndërmjet Serbisë dhe Kosovës, e vetmja strategji e qëndrueshme afatgjatë është anëtarësimi në Bashkimin Evropian. Bashkimi Evropian e dha kontributin kryesor për pajtimin dhe daljen nga marrëdhënia e konfliktit, dhe anëtarësimi i Kosovës dhe Serbisë do ta transformonte regjimin ekzistues të sigurisë në nivel më të lartë të bashkëpunimit, në komunitet sigurie i cili e përfaqëson një model të tillë të ndërvarësisë së sigurisë ku anëtarët as nuk presin dhe nuk të përgatiten për përdorimin e forcës në marrëdhëniet e tyre⁹⁹. Integrimi i Kosovës dhe Serbisë në BE do të ishte gjithashtu strategjia e vetme e mundshme e daljes për NATO-n dhe forcat ndërkombëtare të pranishme në rajon¹⁰⁰. Nëse do të plotësoheshin kushtet, kjo do të ishte tregues se mbijetesa e serbëve në Kosovë është e sigurt, siguria e tyre është arritur dhe bashkëjetesa paqësore ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve është e mundur.

4.3 Fuqizimi ekonomik i komunitetit serb në Kosovë

(Jakovljević Jovana)

4.3.1 Përmbledhja e situatës ekonomike të komunitetit serb në Kosovë

Pavarësisht përpjekjeve të komunitetit serb për të ndërtuar një jetë më cilësore në rrethanat e krijuara pas luftës së vitit 1999, konflikti i pazgjidhur etnik dhe tensionet politike janë ende në qendër të vëmendjes së shoqërisë në Kosovë dhe Serbi, duke e vënë imperativin e zhvillimit ekonomik dhe social në plan të dytë. Trendët e tilla krijojnë në mënyrë të pashmangshme një klimë sociale në të cilën zhvillimi i qëndrueshëm ekonomik ose ngadalësohet ndjeshëm ose është pothuajse plotësisht i pamundësuar. Tensionet e krijuara gjatë procesit të normalizimit të marrëdhënieve dhe integritetit të pjesshëm të institucioneve serbe në sistemin kosovar, të shoqëruara me kriza të shpeshta politike¹⁰¹, kontribuan gjithashtu në krijimin e kushteve të pafavorshme për zhvillimin ekonomik të komunitetit serb.

Sipas hulumtimit të bërë nga Instituti për Zhvillim Ekonomik Territorial (InTER) gjatë vitit 2021, mikrondërmarrjet mbizotërojnë në zonat serbe në Kosovë, dhe veprimtaria dominuese ekonomike është tregtia, pas të cilës vijnë bujqësia, hotelieria dhe veprimtaritë tjera shërbyese¹⁰². Gjatë viteve të fundit një rritje e lehtë e industrisë së ndërtimit

⁹⁷ International Police Standards: Guidebook on Democratic Policing. 2009. DCAF, Gjenevë, faqja 25

⁹⁸ Sejdiu, Gramos (2023). Is Compulsory Military Service Feasible for Kosovo? Qendra Kosovare për Studime të Sigurisë, Prishtinë.

⁹⁹ Shekariq (Šekarić), 2021, p. 137.

¹⁰⁰ Taylor, P. (2022). Seize the geopolitical moment: the Western Balkans and European security. Friends of Europe, Brussels.

¹⁰¹ Ato rezultojnë p.sh. me vendosjen e taksave për importin e mallrave nga Serbia dhe masat reciproke tregtare nga Kosova.

¹⁰² Bazuar në të dhënat e subjekteve afariste të regjistruara në sistemin juridik të Kosovës.

është vënë re kryesisht në bazë të rritjes së investimeve në infrastrukturën komunale dhe në ndërtimet publike (shkollat, spitalet, rrugët dhe infrastruktura tjetër publike). Shikuar nga pikëpamja e burimeve dhe kapaciteteve natyrore ekzistuese, bujqësia dhe hoteleria apo veprimtaria turistike mund të identifikohen si degë ekonomike shtytëse dhe mund të ofrojnë punësim dhe të ardhura për popullatën, por kërkojnë edhe investime sistematike në infrastrukturë, ambiente, pajisje dhe personel. Në zonat serbe, megjithatë, nuk janë identifikuar burime të qëndrueshme dhe rezistente të financimit në ekonomi, ndërsa prania e donatorëve të tjerë është e pamjaftueshme, sepse investimet e deritanishme nuk e kanë nisur zhvillimin e komunave, veçanërisht në zonat rurale ku bujqësia është veprimtaria dominuese ekonomike.

Me strukturën e fragmentuar të sektorit privat dhe mungesën e sistemeve të mëdha ekonomike të pronësisë shoqërore dhe shtetërore në Kosovë, që përfaqësonin gjenerues të zhvillimit ekonomik dhe vendeve të reja të punës, sot komuniteti serb mbështetet në pjesën më të madhe në punësimin në sektorin publik, d.m.th. në institucionet që i përfshijnë sikur ato të themeluara sipas sistemit juridik kushtetues të Kosovës, ashtu edhe ato të sistemit serb që ende funksionojnë në territorin e Kosovës. Në këto institucione punojnë më shumë se dhjetëra mijëra njerëz nga komuniteti serb¹⁰³ dhe nga buxhetet e qeverive në Prishtinë dhe Beograd ndahen dhjetëra milionë euro në vit për funksionimin e tyre¹⁰⁴.

Beogradi zyrtar shumë vite me radhë ka aplikuar strategji për fuqizimin ekonomik të komunitetit serb duke e ruajtur apo rritur numrin e vendeve të punës në sektorin publik dhe në institucionet në sistemin administrativo-juridik të Republikës së Serbisë. Siguria e punës, pagat mbi mesataren dhe politikat afirmative të punësimit në ato institucione kanë krijuar në komunitetin serb idealin e përgjithshëm shoqëror të “punës shtetërore” si sinonim i sigurisë ekonomike të individit dhe familjes. Si pasojë e një qasjeje të tillë strategjike, në vet komunitetin serb në Kosovë u krijua një lloj varësie nga sektori publik dhe, rrjedhimisht, një neglizhencë sistematike e zhvillimit të sektorit privat dhe përparësive që ai sjell¹⁰⁵.

Fuqizimi i sektorit publik si qasja kryesore strategjike për ta garantuar sigurinë ekonomike të komunitetit serb, megjithatë, nuk i ndoqi kriteret e qëndrueshmërisë dhe të përfitimit ekonomik, por u inkurajua me qëllim parësor të krijojë trendë pozitive demografike dhe të parandalojë ose ngadalësojë largimin e serbëve nga Kosova. Me këtë logjikë, sektori publik në komunitetin serb bëhet i fortë, i ngurtë, i ngarkuar me një numër të tepërt të të punësuarve, por edhe gjithnjë e më i paefektshëm me kalimin e kohës për shkak të përjashtimit nga programet zhvillimore dhe rristurimit të sektorit publik, të cilat ndërmerreshin periodikisht në Serbi. Rritja e sektorit publik në Kosovë u ngadalësua në dekadën e fundit për shkak të politikave të Qeverisë së Serbisë në konsolidimin fiskal dhe rristurimin e administratës publike, e cila shfuqizoi një pjesë të kompanive publike në Kosovë, kufizoi numrin e vendeve të punës dhe ngriu pagat, megjithatë, këto masa nuk i përçollti qasja strategjike drejt zhvillimit të sektorit privat, sipërmarrjes, kështu që logjika e qëndrueshmërisë ekonomike të komunitetit serb është kryesisht e njëjtë si në dekadat e mëparshme, e ajo është mbështetja dominuese në sektorin publik. Kjo varësi u forcua në një masë të konsiderueshme nga integrimi gradual i komunitetit serb në veri në sistemin kushtetues dhe ligjor të Kosovës, i cili hapi një numër të konsiderueshëm të vendeve të punës publike, këtë herë të financuara nga buxheti i Kosovës. Pavarësisht nga të gjitha këto, papunësia në komunitetin serb është ende e lartë¹⁰⁶, sepse sektori publik, përkundër fuqisë së tij dhe deri diku dualizmit institucional, thjesht nuk mjafton për të absorbuar një numër të madh të të punësuarve.

¹⁰⁴ Nuk ekzistojnë të dhëna të sakta për investimet totale të Republikës së Serbisë

¹⁰⁵ Llogaritjet përfundimtare të buxhetit të Republikës së Serbisë 2008–2021

¹⁰⁶ UNDP Kosovë (2019), Public Pulse XVI. Shkarkuar nga: <https://www.undp.org/kosovo/publications/public-pulse>

Hapësira e mëtëjshme për fuqizimin e perspektivës ekonomike të komunitetit serb ekziston ekskluzivisht në forcimin e sektorit privat dhe krijimin e një mjedisi ekonomik afirmativ. Sigurisht që ekzistojnë rrethana kufizuese që dalin nga pozita socio-politike në të cilën jeton komuniteti serb në Kosovë. Në radhë të parë është konflikti i vazhdueshëm etnik që e kufizon bashkëpunimin optimal ndërëtnik në fushën e sipërmarrjes private dhe e parandalon zgjerimin e tregut për subjekte afariste nga komuniteti serb. Të detyruar të veprojnë në një treg të kufizuar i cili në numrin e madh të rasteve nuk e tejkalon shifrën prej rreth 10 mijë banorë, ndërmarrësit nga komuniteti serb, shumë rrallë e tejkalojnë formatin e mikro-ndërmarrjeve (pra vetëm 5- 10 punonjës), dhe e përshtatin strukturën e sipërmarrjes ekonomike ekskluzivisht me nevojat e kufizuara lokale. Ndikimi i politikës, më saktë tensionet që barten nga sektori politik në sektorët e tjerë shoqërorë, ndikojnë në një masë të madhe në mjedisin ekonomik në të cilin veprojnë subjektet afariste nga komuniteti serb¹⁰⁷. Përveç kësaj, ndarja de fakto e shoqërisë kosovare dhe integrimi i pjesshëm i subjekteve afariste nga komuniteti serb, si pasojë të saj, e vështirësojnë qasjen në programet mbështetëse në nivel qendror dhe, më e rëndësishmja, qasjen në kapital të ri për zhvillimin e sektorit privat.

Kumulativisht, të gjithë faktorët kufizues të listuar ndikojnë dukshëm në potencialin zhvillimor të sektorit privat në komunitetin serb në Kosovë. Nëse kësaj i shtojmë mungesën e një plani strategjik zhvillimor si dhe nivelin e lartë të korrupsionit dhe keqpërdorimit në programet shtetërore të mbështetjes së zhvillimit të sektorit privat, gjë që do të diskutohet në vazhdim të studimit, atëherë është e qartë se modelet aktuale socio-politike në Kosovë nuk krijojnë një mjedis inkurajues për fuqizimin e mëtëjshëm ekonomik të komunitetit serb.

4.3.2 Roli i Beogradit dhe i Prishtinës në zhvillimin ekonomik të komunitetit serb

Që nga fillimi i procesit të Brukselit për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, ka pasur faza të shumta të dialogut politik dhe përpjekjeve për gjetjen e mekanizmave efektivë për një zhvillim më racional, efikas dhe më të shpejtë të përgjithshëm socio-ekonomik të komunitetit serb në Kosovë. Në këtë kontekst, një nga zgjidhjet u arrit në Bruksel në vitin 2013 përmes kornizës institucionale të Asociacionit së Komunave Serbe (AKS), e cila duhet të përbëhet nga komunat me shumicë serbe në Kosovë dhe i cili duhet të ketë fusha të rëndësishme nën kompetencë të saj: arsimin, shëndetësinë dhe sistemin e mbrojtjes sociale, zhvillimin urban dhe rural, gjegjësisht zhvillimin e ekonomisë lokale. Një formë e tillë e organizimit socio-politik të komunitetit serb në Kosovë padyshim do të sillte avantazhe të konsiderueshme në përpjekjet për fuqizimin e tij ekonomik, duke ofruar një kornizë për aplikimin sistematik dhe strategjik të politikave zhvillimore. Ky avantazh nuk është ekskluzivisht në grupimin e pjesës më të madhe të komunitetit serb në një kornizë të vetme administrative, por edhe në supozimin se themelimi i AKS-së do të nënkuptonte edhe legjitimimin e saj në sistemin e Kosovës, gjë që do të largonte një pjesë të madhe të pengesave administrative dhe ligjore për mbështetjen institucionale të serbëve nga Kosova.

Pasi që marrëveshja për themelimin e AKS-së nuk u zbatua asnjëherë, Serbia në ndërkohë vazhdoi me praktikën e vendosura të financimit të institucioneve publike të mbetura dhe investimit në infrastrukturën publike, por edhe pjesërisht duke ofruar mbështetje financiare për fuqizimin ekonomik të komunitetit serb dhe zhvillimin e sektorit privat. Të dhënat më disponim në ligjet për llogaritë përfundimtare të buxhetit të Republikës së Serbisë nga viti 2008 deri në vitin 2021 tregojnë për ndarje të konsider-

¹⁰⁷ OJQ CASA intervistë me një biznesmen nga Graçanica, produktet e të cilit, përkundër çmimeve ndërkombëtare për cilësi, nuk arrijnë të depërtojnë në mënyrë optimale në tregun e gjerë të Kosovës.

ueshme për Kosovën, të cilat në vitin 2008 arritën 52.3 milionë euro, për të arritur 124.2 milionë euro në vitin 2021. Alokimet e paraqitura në llogarinë përfundimtare të buxhetit nuk i tregojnë të gjitha mjetet financiare që ndan Serbia, sepse është veçanërisht e vështirë të përcaktohen investimet indirekte që nuk mbulohen nga burimet buxhetore, siç janë investimet apo kostot e kompanive publike.¹⁰⁸

Gjatë prezantimit të raportit për punën e Zyrës për Kosovën në Kuvendin e Serbisë në fund të vitit 2022, presidenti i Republikës së Serbisë, Aleksandër Vuçiq (Aleksandar Vučić), u tha deputetëve se investimet financiare nga buxheti i Republikës për Kosovën kapin shumë prej nga 750 deri në 800 milionë euro në vit¹⁰⁹. Vetëm në prill të vitit 2023, Qeveria e Republikës së Serbisë miratoi një paketë masash për mbrojtjen e të drejtave të serbëve dhe popullatës tjetër joshqiptare dhe interesave jetike shtetërore dhe kombëtare në vlerë prej 28 milionë euro¹¹⁰. Në kuadër të pakos parashihen investime të vazhdueshme në përparimin socio-ekonomik të zonave serbe dhe krijimi i një programi të posaçëm investues që duhet të kontribuojë në zhvillimin e përsheptuar infrastrukturor të këtyre zonave dhe rritjen e mbështetjes financiare për ekonominë, fermerët, rininë dhe kategoritë e cënueshme sociale. Nuk dihet se me cilat programe zhvillimore ekzistuese do të ndërlidhej kjo paketë apo cila do të jetë përzgjedhja e mbështetjes për bujqësinë, si dhe cilat projekte specifike infrastrukturore janë pjesë e programit të investimeve.

Krahas subvencioneve direkte nga buxheti, ku përfshihen edhe pagat për të punësuarit në institucionet që funksionojnë në kuadër të sistemit të saj administrativo-juridik, Serbia, me fillimin e negociatave, d.m.th. me arritjen e marrëveshjes për normalizimin e marrëdhënieve në Bruksel, inicioi një valë të konsiderueshme investimesh në komunat serbe nga burime të ndryshme financimi. Kështu, për një periudhë trivjeçare janë investuar mbi 32 milionë euro në komunat në veri të Kosovës përmes 249 projekteve të ndryshme¹¹¹. Përveç kësaj, i njëjti proces politik, Marrëveshja e Brukselit, rezultoi edhe me formimin e administratave lokale në veri të Kosovës të themeluara sipas sistemit kushtetues-juridik të Kosovës, gjë që hapi rrugë për qasje në mjetet zhvillimore nga buxheti i Prishtinës. Gjithashtu, procesi i negociatave krijoi një instrument të rëndësishëm për financimin e qëndrueshëm të komunitetit serb në veri të Kosovës, i ashtuquajtur i Fondi për Zhvillimin e Komunave në Veri të Kosovës, në të cilin deri në fund të gushtit të vitit 2016 u grumbulluan më shumë se 9.4 milionë euro nga zhdoganimi i mallit në vendkalimet Jarinjë dhe Bërnjak. Mbi 22 projekte në zonat serbe në veri të Kosovës janë financuar me mjete nga Fondi, nga projektet infrastrukturore e deri te projektet mbështetëse për sektorin privat. Edhe me këtë instrument të mbështetjes financiare, megjithatë, u tregua se më shumë vëmendje i kushtohet shpërndarjes së fondeve në dispozicion, sesa efekteve zhvillimore që synohen të arrihen nëpërmjet financimit. Mjetet janë grumbulluar në Fond dhe janë shpërndarë përmes projekteve deri në vendimin e Prishtinës për vendosjen e taksave për importin e produkteve nga Serbia, gjë që ka ndikuar dukshëm në uljen e të hyrave. Pas kësaj, nuk ka asnjë informacion zyrtar për gjendjen e Fondit dhe aktivitetin e tij, që është një nga treguesit e paqëndrueshmërisë dhe jorzestencës ndaj ngjarjeve politike të mekanizmave mbështetës për fuqizimin ekonomik të komunitetit serb. Me interes thelbësor për komunitetin serb në veri të Kosovës është rinovimi i këtij Fondi dhe nxitja e projekteve të reja zhvillimore. Ekzistenca e Fondit, megjithatë, varet kryesisht nga marrëdhëniet e qëndrueshme ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës dhe rrjedha e papenguar e mallrave, të kapitalit dhe shërbimeve.

¹⁰⁸ Serbia ka dyfishuar mjetet e saj për Kosovën që nga shpallja e pavarësisë. (20 shkurt 2023). Radio Evropa e Lirë. Shkarkuar nga: <http://bitly.ws/ISTs>.

¹⁰⁹ Ku përfundojnë paratë që Serbia investon në Kosovë? (14 gusht 2022). Radio KIM. Shkarkuar nga: <https://www.radio-kim.net/vesti/politika/gde-zavrsava-novac-koji-srbija-ulaze-na-kim.html>

¹¹⁰ Komunikata e Qeverisë së Republikës së Serbisë. Shkarkuar nga: <https://shorturl.at/istU2>

¹¹¹ InTer (2016) A jetojmë më mirë? Efektet e ndihmës financiare për veriun e Kosovës pas Marrëveshjes së Brukselit.

Pengesat e natyrës së njëjtë (politike) ndikojnë dukshëm në qasjen e kufizuar të individëve dhe biznesmenëve nga komuniteti serb në programet stimuluese të krijuara nga Qeveria e Kosovës. Pengesat përfshijnë mungesën e informacionit (për shkak të moszbatimit konsistent të Ligjit për përdorimin e gjuhës), qasjen jo-afirmative të qeverisë së Kosovës për përfshirjen e komunitetit serb në programet për rritjen e punësimit¹¹² dhe aplikimin jokonsistent të dispozitave ligjore dhe kushtetuese për pjesëmarrjen proporcionale të komuniteteve joshumicë në shpërndarjen e burimeve publike¹¹³. Për shkak të rrethanave të tilla, një numër shumë i vogël i subjekteve afariste nga komuniteti serb arrijnë të kualifikohen për programet stimuluese të Qeverisë së Kosovës. Shembulli më i mirë për këtë është Pakoja e Ndihmës Fiskale për sanimin e pasojave të epidemisë Covid-19, të cilën Qeveria e Kosovës e zbatoi në vitin 2020. Nga gjithsej 30,000 kompani që kanë siguruar ndihmë financiare përmes këtij instrumenti, vetëm 2.6% janë regjistruar në komunat me shumicë serbe.¹¹⁴ Përqindja reale e kompanive në pronësi të serbëve të Kosovës me gjasa është më e ulët, sepse në këto komuna janë të regjistruara edhe një numër i madh i kompanive në pronësi të shqiptarëve të Kosovës.

4.3.3 Mungesa e qasjes strategjike dhe transparencës në iniciativat zhvillimore

Sipas të dhënave ekzistuese, është e qartë se për komunitetin serb janë ndarë burime të konsiderueshme financiare nga buxheti i Beogradit dhe, në një masë më të vogël, i Prishtinës. Vëllimi i investimeve që ceket në burimet zyrtare, duke marrë parasysh madhësinë e komunitetit serb, megjithatë nuk prodhon rezultate domethënëse dhe të dukshme¹¹⁵. Në publik ka shumë pak informacione se si shpenzohen fondet e alokuara dhe si kryhet procesi i përzgjedhjes së projekteve, vetë realizimi dhe së fundi, më e rëndësishmja, çfarë efektesh dhe rezultatesh janë arritur. Mënyra jo transparente e ndarjes së mjeteve lind dyshime për praninë e korrupsionit dhe klientelizmit, si dhe se një pjesë e konsiderueshme e parave i kthehen Serbisë përmes aktiviteteve korruptive¹¹⁶.

Një numër i madh i përfaqësuesve të pavarur politikë nga Kosova, por edhe nga Serbia, po paralajmërojnë për keqpërdorime të mëdha të fondeve dhe privilegjeve partiake në shpërndarjen e tyre, si dhe për shumë forma të tjera të përdorimit të paligjshëm të fondeve. Kështu, për shembull, përfaqësuesit politikë të opozitës në Serbi paralajmërojnë një numër të madh të "projekteve fantazmë"¹¹⁷ në të cilat mjetet e ndara nga buxheti i Republikës së Serbisë paraqiten si shpenzime për ndërtimin e objekteve ekonomike në Kosovë, por impiante, fabrika dhe investime të tilla në infrastrukturë nuk ekzistojnë në terren. Ndikimi i politikës në sektorin privat është i dukshëm edhe në mjedisin ekonomik lokal, ku kompanitë, pronarët e të cilave janë të angazhuar shoqërisht dhe kanë qëndrime kritike ndaj pushtetit, përballen me një numër të madh problemesh që përfshijnë pengesa administrative të synuara në qasje në treg¹¹⁸, e ndonjëherë edhe shkatërrimin e pronave dhe të pajisjeve për biznes.¹¹⁹

¹¹² Karakteristikat e një shoqërie të hapur në komunitetin serb (2021). Prishtinë: KFOS

¹¹³ Kushtetuta e Kosovës, neni 59 (10-11). Të drejtat e komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre.

¹¹⁴ INTER (2021). Analiza e gjendjes së ekonomisë në zonat serbe në Kosovë. Prishtinë: KFOS

¹¹⁵ Ku përfundojnë paratë që Serbia investon në Kosovë? (14 gusht 2022). Radio KIM. Shkarkuar nga: <https://www.radio-kim.net/vesti/politika/gde-zavrsava-novac-koji-srbija-ulaze-na-kim.html>

¹¹⁶ Ibid. <https://www.radiokim.net/vesti/politika/gde-zavrsava-novac-koji-srbija-ulaze-na-kim.html>

¹¹⁷ Në Graçanicë është ndërtuar një fermë pulash, në të cilën janë investuar 2 milionë euro, e nuk gjendet askund, në Llapolasellë është ndërtuar një frigorifer për 150 milionë dinarë dhe ja çudira, ku nuk gjendet askund. Paratë për ndërtimin e spitalit në Graçanicë janë transferuar në llogarinë e Autoritetit të Përkohshëm, por ende nuk ka as projekt për ndërtimin e atij spitali dhe qytetarët po trajtohen në kontejnerë. Burimi: Tatjana Manojloviq (Tatjana Manojlović): Korrupsioni është emër tjetër për SNS-në, shumë shembuj në Kosovë dhe Metohi. (25 shkurt 2023). Kossev portal. Link

¹¹⁸ Pronari i "Joe travel": Më ndalojnë të vozis nëpër ekskursione, jam i detyruar ta lëshoj veriu. (4 mars 2023). Kossev portal. Shkarkuar nga: <https://kossev.info/vlasnik-joe-travel-zabranjuju-mi-da-vozim-skolske-ekskurzije-primoran-sam-da-napus-tim-sever/>

¹¹⁹ U dëmtuan dy autobusë të Joe travel (11 korrik 2022). Gorazhdec. Shkarkuar nga: <https://www.gorazhdec.com/2022/07/11/ostecena-dva-autobusa-firme-joe-travel/>

Për problemin e shpërndarjes së pabarabartë të mjeteve nga Prishtina dhe Beogradi në favor të komunitetit serb në veri të Kosovës tregojnë politikanët opozitarë nga zonat në jug të lumit Ibër¹²⁰. Një shembull flagrant i këtij trendi është investimi prej rreth një milion eurosh nga buxheti i Ministrisë për Komunitete dhe kthim në rregullimin e fasadave në zonat urbane të Mitrovicës në dëm të ndërtimit të shtëpive për të kthyerit në jug të lumit Ibër.¹²¹

Është fakt i pamohueshëm se investimet nga burimet e ndryshme financimi kanë përmirësuar deri diku cilësinë e jetës së qytetarëve në mjediset serbe, megjithatë, mangësitë evidente në efektet e formave të ndryshme të investimeve në komunitetin serb në Kosovë tregojnë se problemi nuk është në vëllimin e investimit, por në mënyrën e shpërndarjes së tij, keqpërdorimin dhe praktikën e trajtimit të burimeve publike si pre partiake. Nga ana tjetër, tensionet politike ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës jo vetëm që krijojnë një mjedis joafirmativ për të bërë biznes, por gjithashtu kufizojnë, në masë të konsiderueshme, qasjen e komunitetit serb në programet mbështetëse nga institucionet qendrore të Kosovës, madje edhe vënë në pikëpyetje funksionimin e një numri të madh të institucioneve në sistemin administrativ të Republikës së Serbisë, të cilat punësojnë një numër të madh të qytetarëve në zonat serbe. Nëse kësaj i shtojmë tendencat negative në rritje të migracionit, numrin e madh të të rinjve dhe ekspertëve të profileve të ndryshme që largohen në kërkim të punës dhe kushteve më të mira arsimore, që ka një ndikim të ndjeshëm në tregun e fuqisë punëtore, atëherë mund të thuhet se siguria ekonomike e komunitetit serb është e kërcënuar dhe se kërkon qasje të reja dhe më të përgjegjshme të bartësve të përgjegjësisë.

4.4 Arsimi në komunitetin serb në Kosovë si pasqyrim i gjendjes së përgjithshme shoqërore

(Jovičić Dušica)

Përmes procesit të hulumtimit të çështjeve të interesave kombëtare të komunitetit serb në Kosovë, bashkëbiseduesit u inkurajuan që të dalin përtej kornizës së intervistave të strukturuar me pyetje shtesë. Në këtë mënyrë, çështja e arsimit u abstragua si një çështje që duhet të problematizohet më tej, pasi që përmes intervistave u kuptua rëndësia e një sistemi arsimor cilësor për zhvillimin social dhe ekonomik të komunitetit serb, i cili, rrjedhimisht, do t'ju mundësonte Serbëve të vazhdojnë të jetojnë në Kosovë¹²². Intervistat konfirmuan gjithashtu një nga idetë e paraqitura në rastin studimor për migrimin e të rinjve – se gjendja e keqe e arsimit është arsyeja kryesore për largimin e të rinjve. Duke e pasur parasysh këtë, një rishikim i veçantë i gjendjes së sistemit arsimor në komunitetin serb në Kosovë është jo vetëm i nevojshëm, por një kusht i domosdoshëm për ta kuptuar problemin e migrimit, i cili paraqet kërcënim për qëndrueshmërinë e komunitetit serb, por edhe për formulimin e rekomandimeve që, teorikisht, do ta përmirësonin nivelin e cilësisë së arsimit dhe do të ndikonin pozitivisht te pjesëtarët e komunitetit serb në vendimin e tyre për të qëndruar të jetojnë në Kosovë.

Sistemi arsimor në komunitetin serb në Kosovë funksionon sipas programit të Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Zhvillimit Teknologjik të Republikës së Serbisë. Shpesh përmendet si një *shtyllë e mbijetesës së serbizimit dhe inteligjencës*¹²³, gjë që e thek-

¹²⁰ Ku përfundojnë paratë që Serbia investon në Kosovë dhe Metohi? (14 gusht 2022). Radio KIM. Shkarkuar nga: <https://www.radio-kim.net/vesti/politika/gde-završava-novac-koji-srbija-ulaze-na-kim.html>

¹²¹ Njëjtë

¹²² Një numër i konsiderueshëm i bashkëbiseduesve konsiderojnë se në procesin e negociatave është e nevojshme të mundësohet autonomia e sistemit arsimor në komunitetin serb në Kosovë, si parakusht i rëndësishëm për qëndrimin e serbëve në Kosovë.

¹²³ Përfaqësuesit politikë të serbëve në Kosovë, si dhe përfaqësues të Universitetit, e përdorin këtë frazë si argument kundër integritetit të sistemit arsimor në sistemin e Kosovës. Më shumë detaje në: <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/3460619/srbi-sa-kosova-nema-kompromisa-oko-univerziteta.html>

son funksionin e tij politik dhe e mohon qëllimin e tij themelor – transmetimin e njohurive dhe edukimin e fëmijëve. Ky proces është intensifikuar dukshëm në dhjetë vitet e fundit, pas ardhjes në pushtet të Listës Serbe dhe ndryshimeve në politikën e Beogradit ndaj veriut të Kosovës, gjë që, e përkthyer në kontekstin social, nënkupton zgjatjen e konflikteve dhe tensioneve në planin politik dhe ngecjen në planin e zhvillimit social dhe ekonomik. Nëse marrim parasysh faktin se gjendja e arsimit e pasqyron atmosferën e përgjithshme shoqërore, mund të përfundohet se ky sistem ka qenë në një gjendje anomie gjatë dekadës së fundit. Si i tillë, ai cenohet nga politizimi i përgjithshëm i jetës shoqërore, duke u larguar vazhdimisht nga funksioni i tij parësor. Ky këndvështrim i sistemit arsimor në Kosovë na lejon të kuptojmë pse ai nuk është faktor i zhvillimit shoqëror, i cili për nga natyra e gjërave do të duhej të ishte, dhe të paraqesim analitikisht problemet që hasen në të për momentin.

Krahas kësaj, hulumtimet tregojnë se gjendja joadekuarte e arsimit është arsyeja kryesore pse të rinjtë emigrojnë nga Kosova, që është një argument tjetër në mbështetje të tezës për rëndësinë e një sistemi arsimor cilësor për mbijetesën e komunitetit serb në Kosovë.

Në bashkëbisedimin me aktorët përkatës në fushën e arsimit, u kristalizuan tri kategori të gjera problemesh në arsim: problemi me infrastrukturën, problemi i korrupsionit dhe rrënimin i përgjithshëm i sistemit arsimor. Politizimi i arsimit¹²⁴ mund të merret si një term ombrellë – kusht i domosdoshëm për rritjen e papenguar të problemeve të lartpërmendura.

4.4.1 Problemi i infrastrukturës

Pas luftës së vitit 1999 dhe ndarjes së Universitetit të Prishtinës në Universitetin e Prishtinës që ndodhet në qytetin e origjinës dhe në Universitetin e Prishtinës me seli të përkohshme në Mitrovicën e Kosovës ndërtesat e fakultetit ku studiojnë studentët serbë ndodhen në lokacione të ndryshme në veri të Kosovës. Ky problem i infrastrukturës ka çuar deri te mungesa e kapaciteteve hapësinore të Universitetit, megjithatë ky problem nuk është karakteristik vetëm për arsimin e lartë. Problemi i mungesës së hapësirës, por edhe i hapësirës joadekuarte për mësimdhënie, është i përbashkët për të gjitha nivelet e arsimit – fillor, të mesëm dhe të lartë¹²⁵. Ndërtesa në të cilën mbahet mësimi në Fakultetin Natyroro-matematikor është edhe vendi ku Gjimnazi, Shkolla Teknike dhe Gjimnazi nga Vuçitërna (Vushtrria) e mbajnë mësimin. Shumica e fakulteteve, si Fakulteti Filozofik, i cili i ndan hapësirat me Fakultetin Filologjik, shfrytëzojnë ambiente që nuk janë të pajisura në mënyrë adekuate për mësimdhënie teorike dhe eksperimentale, kështu që kapacitetet e kufizuara hapësinore paraqesin pengesë në punën mësimore dhe kërkimore të këtyre fakulteteve. Situata e ngjashme është vërejtur në shkollat fillore dhe të mesme, të cilat janë 120, përkatësisht 33 në Kosovë¹²⁶.

Mungesa e hapësirave të pajisura mirë vë në pikëpyetje cilësinë e punës së studentëve dhe mësimdhënësve. Hulumtimet tregojnë se kushtet joadekuarte në

¹²⁴ Sipas Palonenit, politizimi është një term që do të thotë se diçka lexohet si politike, pra se i hapet politikës. Në këtë kontekst, politizimi nënkupton përshkrimin e përgjithshëm të sistemit arsimor dhe edukativ nga politika, ku çdo proces brenda sistemit të caktuar, nga praktikat e punësimit deri te vlerësimi, udhëhiqet nga vullneti politik i epërësve primarë. Palonen, K. (2003). Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization. *Alternatives*, 28(2), 171–186. <https://doi.org/10.1177/030437540302800202>

¹²⁵ Zgjidhja e problemit të kapaciteteve hapësinore mund të shihet në ndërtimin e Qendrës Universitare, e cila ka filluar në vitin 2021 dhe financohet nga Republika e Serbisë përmes Zyrës për Kosovë dhe Metohi. Ky projekt duhet të mundësojë Fakultetin Natyroro-matematikor, të Ekonomisë dhe Juridikut, si dhe rektoratit të kenë hapësirat e tyre për mësimin teorik dhe praktik. <https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/vitosevic-uz-novu-zgradu-postajemo-regionalni-univerzitetski-centar-10-6-2021> <https://www.kosovo-online.com/vesti/drustvo/radojevic-kosovska-mitrovica-grad-miladih-i-univerzitetski-centar-11-5-2022>

¹²⁶ Të dhënat janë marrë nga faqja e internetit e Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Zhvillimit Teknologjik. <https://opendatamnp.gov.rs/>.

shkolla çojnë në një sërë pasojash negative¹²⁷ – është konfirmuar lidhja e drejtpërdrejtë ndërmjet notave të dobëta dhe niveleve më të ulëta të arritjeve të nxënësve dhe hapësirave joadekuate shkollore. Përveç kësaj, në kushte të tilla kërcënohet e drejta e të rinjve për arsimim gjë që e imponon problemin e infrastrukturës si një nga problemet më të rëndësishme në arsim në komunitetet serbe në Kosovë.

4.4.2 Problemi i korrupsionit

Korrupsioni, i përkufizuar si keqpërdorim i autorizimeve publike për përfitime private¹²⁸, ka një sërë formash që shfaqen në arsim dhe me këtë nënkuptohet i gjithë spektri i aktiviteteve kriminale. Sipas shkallës së perceptuar të shpeshësisë¹²⁹, veçohen praktikat korruptive gjatë punësimit (kjo formë e korrupsionit është më e përhapur në nivelin fillor dhe të mesëm të sistemit arsimor në Kosovë) dhe korrupsioni në formën e dhënies së ryshfetit (forma më e përhapur në nivelin e arsimit të lartë).

Praktikat korruptive gjatë punësimit, të cilat janë vënë re në nivele më të ulëta të sistemit arsimor, janë praktika që përfshijnë shkëmbimin e parave për një vend pune, si dhe forma nepotizmi dhe kronizmi. Hulumtimet në veri të Kosovës tregojnë një prevalencë të lartë të korrupsionit në sistemin arsimor¹³⁰ dhe këto praktika i shkelin parimet e barazisë dhe drejtësisë gjatë punësimit. Gjegjësisht, korniza aktuale legjislative i lejon drejtorit të shkollës të drejtën diskrecionale kur vendos për kandidatët; nuk ekziston një listë të qartë kriteresh që e rregullon procesin e punësimit të mësuesve, ndaj kjo mungesë e transparencës dhe paqartësisë në ligj jep hapësirë për praktika korruptive. Nga ana tjetër, drejtorët e shkollave emërohen dhe shkarkohen nga ministri i Arsimit dhe mandati i tyre nuk është i kufizuar, kështu që në atë pikë përthihen procesi i politizimit të arsimit dhe korrupsionit si produkt kryesor i tij¹³¹.

Korrupsioni gjatë punësimit ka si pasojë të menjëhershme favorizimin e personelit “të përshtatshëm” në dëm të individëve kompetentë dhe të kualifikuar. Kjo praktikë i cenon parimet sociale meritokratike, por ka edhe pasoja indirekte në rrënimin e sistemit arsimor. Pedagogët joprofesionistë dhe të pakualifikuar po e rrënojnë sistemin arsimor nga brenda pasi nuk janë të trajnuar në mënyrë adekuate për punë mësimore dhe një situatë e tillë i demotivon të rinjtë që i kanë kapacitetet e nevojshme për të qenë pjesë e sistemit arsimor. Problemi bëhet edhe më i ndërlikuar për shkak se disa profesione, si mësuesi i kimisë, fizikës dhe biologjisë, janë në mungesë, ndërkohë që numri i studentëve që regjistrohen në këto programe studimi është në rënie, gjë që shtron pyetjen se kush do ta përbëjë realisht stafin mësimdhënës në të ardhmen në shkollat e mjediseve serbe në Kosovë¹³².

Në arsimin e lartë, si praktika korruptive më e përhapur u veçua “blerja” e notave dhe diplomave, e cila gjithashtu ka pasoja të konsiderueshme negative për sistemin arsimor në komunitetin serb. Ka një përqindje të lartë të të rinjve me diplomë të arsimit të lartë, por pa mbulim për sa i përket cilësisë së njohurive të fituara¹³³. Hulumtimet për cilësinë e arsimit e kanë treguar shkallën e këtij problemi, përkatësisht çdo i dhjeti person e ka paguar provimin ose njeh dikë që e ka bërë një gjë të tillë¹³⁴.

¹²⁷ Hulumtimet mbi efektet e hapësirës joadekuate shkollore janë të shumta, por Branham e shtjelloi këtë çështje më thellë, duke vënë në dukje mundësinë e trazirave sociale si pasojë përfundimtare të këtij problemi. Branham, D. (2004). The Wise Man Builds His House Upon the Rock: The Effects of Inadequate School Building Infrastructure on Student Attendance. *Social Science Quarterly*, 85(5), 1112–1128.

¹²⁸ Mijatović, M. Pejanović, D. (2018). (Mijatović, M. Pejanović, D. (2018).) Kuptimi i korrupsionit në teorinë shkencore, dokumentet ndërkombëtare të OUN-it, BE-së dhe praktikën e Bosnjës dhe Hercegovinës. Instituti i Kulturës Serbe – Prishtinë, Leposaviq.

¹²⁹ Teksti bazohet tërësisht në përgjigjet e marra përmes intervistave me shkrim me akterë relevantë në fushën e arsimit, pasi që ekziston sasia e kufizuar e të dhënave për praktikat korruptive në komunitetet serbe në Kosovë.

¹³⁰ <https://acdc-kosovo.org/sr-latn/vesti/najvise-korupcije-u-mitrovici-u-obrazovanju-policiji-i-euleksu>

¹³¹ Shembull paradigmatic i praktikave korruptive në Kosovë është drejtori i shkollës fillore “Sveti Sava” në Kllokot, i cili ka qenë drejtor i shkollës për më shumë se tre dekada dhe në atë shkollë ka punësuar të gjithë familjen e tij si mësimdhënës dhe staf. <https://www.vreme.com/vreme/podmazivanje-radnog-mesta/>

¹³² Mungesa e personelit mësimdhënës njihet në komunitetin akademik si një problem madhor me pasoja afatgjata. <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/5405/stvarno-ne-znam-ko-ce-raditi-u-skolama-na-studije-za-nastavnika-hemije-u-novom-sadu-prijavio-se-samo-jedan-kandidat-vest>

¹³³ Iviq, I. Peshikan, A. Kostić, A. (2021). (Iviq, I. Peshikan, A. Kostić, A. (2021)) Të dhënat kryesore për arsimin në Serbi. Beograd: Akademia Serbe e Shkencave dhe Arteve

¹³⁴ Cilësia e arsimit në veri të Kosovës. <https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2023/01/kvalitet-obrazovanja-na-severu-Kosova.pdf>

4.4.3 Rrënimi i përgjithshëm i sistemit arsimor

Nga grupi i problemeve që mund të merren si tregues të procesit të rrënimit të sistemit arsimor, veçohen zhvlerësimi i njohurive, rrënimi i përgjithshëm i reputacionit të stafit pedagogjik dhe performanca e dobët e studentëve në testet e maturës dhe ato ndërkombëtare.

Zhvlerësimi i njohurive: Hulumtimi i kryer nga OJQ-ja CASA hodhi dritë mbi problemin e zhvlerësimit të njohurive që është i pranishëm tek pjesëtarët e brezave të rinj¹³⁵. Tregohet se të rinjtë nuk e shohin dijen si vlerë në vetvete, por e vlerësojnë vetëm vlerën e përdorimit të saj. Për ta, arsimit është një metodë e thjeshtë që u mundëson atyre të konkurrojnë në tregun e punës. Instrumentalizimi i tillë i njohurive tregon se arsimit sot nuk është një vlerë shoqërore, por kapital njerëzor personal që ofrohet në tregun e punës.

Rrënimi i përgjithshëm i reputacionit të personelit mësimdhënës: Në shkollat fillore dhe të mesme në sistemin serb, pothuajse gjysma e mësimdhënësve nuk kanë marrëdhënie të përhershme të punës me kohë të plotë¹³⁶. Përveç faktit se këta mësues janë në një pozitë të palakmueshme shoqërore dhe materiale, është e kufizuar edhe autonomia e tyre. Duke qenë se drejtorët e shkollave emërohen drejtpërdrejt nga ministri i Arsimit dhe nuk kanë mandat të kufizuar, praktika të tilla kanë hapur hapësirë për keqpërdorimin e punonjësve në arsim¹³⁷. Këto praktika e kërcënojnë integritetin e sistemit arsimor. Vetëm arsimit i lartë, i cili ka autonomi më të madhe, është më pak i ndjeshëm ndaj këtij lloji presioni. Përveç kësaj, ekziston një problem në cilësinë e stafit mësimor të shkaktuar drejtpërdrejt nga korrupsioni në punësim, – ai është i përshtatshëm, por jo profesional dhe për rrjedhojë, kjo çon në performancë të dobët të studentëve.

Performanca e dobët e studentëve: Është vlerësuar se në këtë moment notat nuk janë më tregues i vlefshëm i arritjeve shkollore, siç tregohet nga raporti i Akademisë së Shkencave dhe Arteve të Serbisë për vitin 2020. Në shkolla ka inflacion notash, kështu që nga numri i përgjithshëm i nxënësve në sistem, rreth 14% e kanë marrë Diplomën e Vukut. Nga ana tjetër, performanca e nxënësve serbë në testet shtetërore dhe ndërkombëtare gjithnjë po përqeshet: rreth 50% të pesëmbëdhjetëvjeçarëve të të njëjtit sistem janë analfabetë funksionalë¹³⁸, gjë që tregon se ata nuk e kuptojnë lëndën që mësojnë në shkollë, përkatësisht se njohuritë që ata i fitojnë nuk janë të përdorshme.

Si përfundim, kjo gjendje në arsim është pasojë e një sërë faktorësh që dalin bashkërisht nga politizimi i arsimit dhe në fakt është pasojë e fshehtë e atij procesi, që çon në përfundimin se arsimit në komunitetet serbe në Kosovë është me të vërtetë një shtyllë politike e mbijetesës; se si funksioni edukativ, ashtu edhe ai arsimor janë të neglizhuar dhe të rinjtë nuk kuptohen si kapitali më i rëndësishëm njerëzor i këtij komuniteti. Tri probleme kryesore që janë identifikuar – problemi i infrastrukturës, problemi i korrupsionit dhe rrënimi i përgjithshëm i arsimit – janë të ndërlidhura dhe së bashku e formojnë një pasqyrë klinike të sistemit arsimor në komunitetet serbe në Kosovë.

¹³⁵ Joviciq, D. Marinkovic, M. (2023). Migrimi i të rinjve nga Kosova: rasti i gjeneratës 2020. Prishtinë: KFOS

¹³⁶ Iviq, I. Peshikan, A. Kostiq, A. (2021). (Ivić, I. Pešikan, A. Kostić, A. (2021))Të dhënat kryesore për arsimin në Serbi. Beograd: Akademia Serbe e Shkencave dhe Arteve

¹³⁷ Duke folur për keqpërdorimin e kuadrit mësimor për qëllime politike, bashkëbiseduesit e tërhoqën vëmendjen për praktikën e pjesëmarrjes së detyrueshme në zgjedhjet dhe mitingjet e organizuara nga Presidenti i Serbisë, si dhe shantazhet dhe kërcënimet nëse kjo nuk bëhet. Nuk ka shumë informacion zyrtar për këto praktika të paligjshme.

¹³⁸ Iviq, I. Peshikan, A. Kostiq, A. (2021). (Ivić, I. Pešikan, A. Kostić, A. (2021))Të dhënat kryesore për arsimin në Serbi. Beograd: Akademia Serbe e Shkencave dhe Arteve

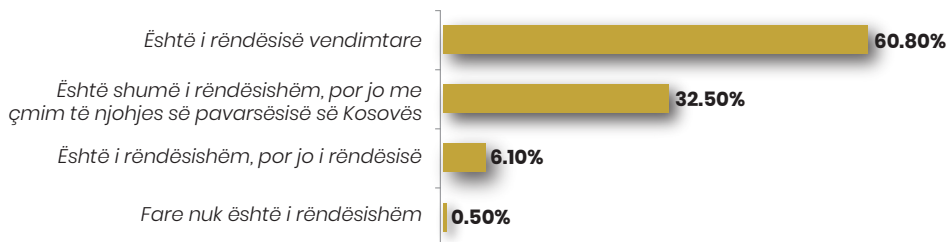
4.5 Mbrojtja e trashëgimisë kulturore dhe pozicioni i KOS-it

(Prof.Asoc. Surlić Stefan)

Çështja e mbrojtjes së trashëgimisë kulturore dhe pozita e Kishës Ortodokse Serbe janë çështje të rëndësishme për komunitetin serb në Kosovë, të lidhura thellësisht me identitetin kombëtar jo vetëm të serbëve që jetojnë në Kosovë, por edhe të mbarë popullit serb. Sipas vlerësimeve zyrtare, në Kosovë ekzistojnë rreth 1300 kisha, manastire, lokalitete dhe njësi hapësinore me rëndësi për trashëgiminë kulturore.¹³⁹ Edhe pse kanë kaluar më shumë se dy dekada nga konflikti në Kosovë, këto lokalitete janë ende objekt i dëmtimeve të dhunshme, vjedhjeve dhe vandalizmit, siç paralajmërohet nga shumë instrumente monitoruese ndërkombëtare¹⁴⁰. Rëndësia e kësaj çështjeje për procesin e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës, si dhe ndërtimin e besimit ndërmjet komuniteteve në Kosovë, është e madhe. Këtë e pranuan edhe ndërmjetësit ndërkombëtarë, kështu që qëndrimi i Kishës Ortodokse Serbe u përmend në pikën 7 të propozimit franko-gjerman, i cili më vonë u quajt Plani i Bashkimit Evropian¹⁴¹. Në bazë të kësaj, synimi kryesor i rreshtave në vijim është të hedhin dritë mbi rëndësinë e temës së trashëgimisë fetare dhe kulturore për ruajtjen e interesit kombëtar serb në Kosovë.

Rezultatet e hulumtimit të bërë për qëllimet e këtij publikimi tregojnë se serbët e Kosovës konsiderojnë se mbrojtja e trashëgimisë kulturore-historike dhe trashëgimisë shpirtërore të serbëve në Kosovë është e një rëndësie vendimtare ose të jashtëzakonshme për mbijetesën e serbëve dhe në total gëzon 93% të mbështetjes.

Grafiku 23 - Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: "Sa është mbrojtja e trashëgimisë kulturore-historike dhe trashëgimisë shpirtërore të serbëve në Kosovë parakusht thelbësor për qëndrimin e serbëve në Kosovë?"

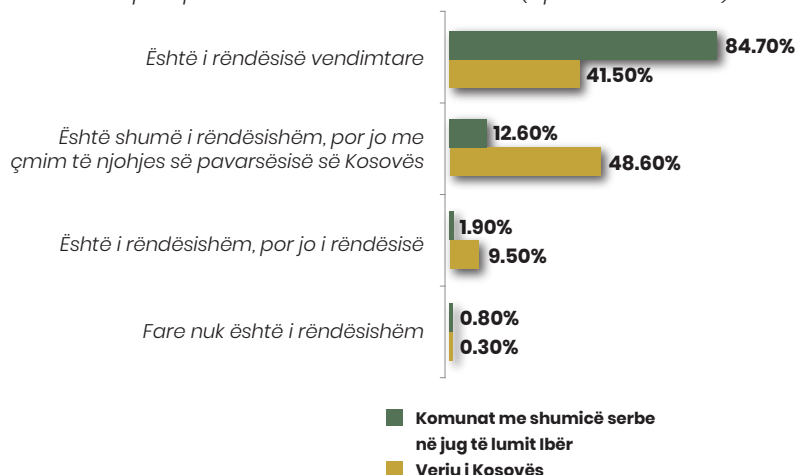
Kur merret parasysh shpërndarja sipas vendbanimit, vërehet se çështja e mbrojtjes së trashëgimisë kulturore-historike dhe trashëgimisë shpirtërore të serbëve në Kosovë është më e rëndësishme për serbët që jetojnë në jug të Ilbrit, gjë që mund të shpjegohet me faktin se shumë serbë në jug të Ilbrit janë mbledhur rreth manastireve dhe trashëgimisë kulturore-historike, si dhe që qëndrimin e tyre në Kosovë e perceptojnë si mision për të ruajtur shpirtëroren dhe identitetin kulturor. Te serbët në veri të Kosovës dallimi është pak më i theksuar, 41.5% konsiderojnë se mbrojtja e trashëgimisë kulturore-historike dhe trashëgimisë shpirtërore të serbëve në Kosovë është me rëndësi vendimtare për mbijetesën e serbëve në Kosovë, ndërsa 48.6% konsiderojnë se është jashtëzakonisht e rëndësishme.

¹³⁹ Sipas të të dhënave të Qeverisë së Serbisë, <https://www.kim.gov.rs/lat/kulturno-nasledje.php>

¹⁴⁰ OSBE Mbrojtja e trashëgimisë kulturore në Kosovë

¹⁴¹ Teksti i marrëveshjes i publikuar në faqen e internetit të EEAS-së, Pika 7: „Palët do të zyrtarizojnë statusin e Kishës Ortodokse Serbe në Kosovë dhe do të ofrojnë nivel të lartë mbrojtjeje për objektet e trashëgimisë fetare dhe kulturore serbe, në përputhje me modelet ekzistuese evropiane.”

Grafiku 24 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “Sa është mbrojtja e trashëgimisë kulturoro-historike dhe trashëgimisë shpirtërore të serbëve në Kosovë parakusht thelbësor për qëndrimin e serbëve në Kosovë?” (sipas vendbanimit)

Rezultate të ngjashme japin edhe hulumtimet e tjera. Kështu, për shembull, rezultatet e anketës NationalS nga viti 2022 tregojnë se qytetarët e Serbisë më së shumti janë pajtuar me këto interesa kombëtare: siguria fizike e serbëve në Kosovë dhe mundësia për të jetuar dhe punuar normalisht (73.1%), ruajtja e trashëgimisë kulturoro-historike dhe trashëgimisë shpirtërore të serbëve në Kosovë (65.8%), si dhe ruajtja e manastireve ortodokse (68.1%).¹⁴²

Edhe pse KOS-i dhe trashëgimia fetare dhe kulturore serbe kanë një kornizë normative të përcaktuar në Aneksin 5 të Planit të Ahtisaarit, përvoja e zbatimit që nga viti 2008 dëshmon për shumë mangësi dhe të meta të mekanizmave të parashikuar të mbrojtjes. Prandaj, nevoja për një model të ri është e evidente. Kosova deri më tani ka treguar mungesë të vullnetit të plotë për t'i respektuar ligjet e veta, kornizën e Ahtisaarit, duke e përfshirë lirinë e lëvizjes së kishtarëve si dhe vendimet e gjykatave që i mbrojnë të drejtat pronësore të Kishës.

Një propozim i mundshëm në të ardhmen duhet të përfaqësojë mbindërtimin në Aneksin 5 të Planit të Ahtisaarit, pasi mekanizmat e krijuar nuk arritën mbrojtjen e plotë të statusit special për Kishën dhe trashëgiminë kulturore. Praktika e deritashme e institucioneve të Kosovës ka shtyrë në përfundimin se çdo model i ri i mbrojtjes së trashëgimisë kulturore duhet të përjashtojë mundësinë e veprimeve arbitrare nga autoritetet në Prishtinë. Praktika shumëvjeçare institucionale e Prishtinës mbështetet nga një diskurs ekstrem që, në thelb, ka një qëndrim mjaft diskriminues ndaj identitetit kulturor të komunitetit pakicë serb në Kosovë, dhe një praktikë e tillë duhet të pengohet plotësisht nga modeli i ri.

Një dokument gjithëpërfshirës që do të inkorporohej në sistemin juridik që është i vlefshëm në territorin e Kosovës do të duhej të kishte parasysh ruajtjen e identitetit kulturor, vazhdimësinë historike, lidhjen kanonike të Eparkisë së Rashkës dhe e Prizrenit me Patriarkanën e KOS-it, e cila e ka selinë shekullore në Pejë. Për veprimin funksional të KOS-it janë të nevojshme mbrojtja e pacenueshme e të drejtave pronësore, lirive fetare, komisioneve ekonomike, doganore dhe të tjera, si dhe një sistem i zonave të mbrojtura që do të vazhdojë të ekzistojë.

¹⁴² Si l shoshin qytetarët interesat kombëtare të Serbisë, e qasshme në: <https://nationals.rs/kako-gradani-vide-nacionalne-interese-srbije/>

Edhe pse shumica e këtyre kërkesave janë të përcaktuara në planin e Ahtisaarit, periudha e kaluar ka shkaktuar disa probleme konkrete që duhet të eliminohen me marrëveshjen e ardhshme gjithëpërfshirëse: së pari, disa dispozita të planit të Ahtisaarit nuk janë respektuar fare; së dyti, disa dispozita janë të rregulluara ligjërisht, por nuk zbatohen; së treti, disa dispozita janë interpretuar gabimisht ose në mënyrë të dykuptimtë; së katërti, disa çështje të rëndësishme fare nuk janë përfshirë me planin e Ahtisaarit apo kornizën ekzistuese ligjore në Kosovë.

Disa shembuj ilustrues. Neni 1.6. Aneksi 5 përcaktoi se Kisha Ortodokse Serbe në Kosovë ka diskrecion të plotë në menaxhimin e pronës së saj, rindërtimin e pronës së saj dhe qasjen në hapësirat dhe objektet e saj. Kjo dispozitë nuk është fare e inkorporuar në kornizën kushtetuese dhe ligjore në Kosovë, dhe ka synime për ta sfiduar më tej këtë të drejtë të KPS-së me ligje të reja, para së gjithash me atë për trashëgiminë kulturore.

Neni 1.6 i Aneksit 5 thekson se pushteti në Prishtinë nuk mund të ndalojë në mënyrë arbitrare hyrjen ose qëndrimin në Kosovë të priftërinjve, rishtarëve, murgjve, murgeshave, laikëve ose personave të tjerë të ftuar dhe pjesëtarëve të Kishës Ortodokse Serbe. Edhe pse kjo dispozitë është rishikuar në Ligjin e miratuar për Liritë Fetare, rasti i fundit i ndalimit të hyrjes së Patriarkut Porfirio dëshmon për arbitraritetin e zbatimit të normave në fuqi.

Cenimi shumëvjeçar i zonave të veçanta të mbrojtura është përshkruar më hollësisht në analizat e mëparshme¹⁴³ dhe po ndodh pavarësisht mekanizmave të paraparë për tejkalimin e mosmarrëveshjeve. Shumica e ligjeve në lidhje me trashëgiminë kulturore bien nën ligjet me “interes jetik”, por dobësia kryesore është ende mosgatishmëria e bartësve të pushtetit për ta respektuar kornizën e miratuar ligjore.

Bazuar në përvojën e deritashme, sfida më e madhe për “pakon” e Ahtisaarit ishte mekanizmi i zbatimit, prandaj, në rast të një marrëveshjeje për një model të ri për ruajtjen e trashëgimisë kulturore të vendit, garantuesit (me shumë gjasa BE-ja) do të luanin një rol të rëndësishëm në sigurimin e një mekanizmi të qëndrueshëm kontrolli për zbatimin e asaj që është rënë dakord.

Sipas planit të Ahtisaarit, në rast kontesti, parashihet funksionimi i Këshillit për Zbatim dhe Monitorim (KZM) i përbërë nga përfaqësues të pushtetit lokal, KOS-it dhe misioneve ndërkombëtare, i cili merr vendime me konsensus. Në procesin e mëvonshëm të vendimmarrjes së KZM-së u parashtrua pyetja nëse është organ me kompetenca ekzekutive apo këshilluese. Përfaqësuesit e Qeverisë së Kosovës këmbëngulnin për karakter këshillues, duke e theksuar qeverinë si autoritet final. Nga ana tjetër, KOS-i vlerësoi se vendimet e KZM-së nuk i nënshtrohen miratimit të qeverisë dhe këmbëngulte vazhdimisht që vendimet e miratuara të kenë karakter ekzekutiv, d.m.th. se nuk i nënshtrohen ndryshimeve të mëvonshme nga ekzekutivi.

Analiza e mandatit që i është caktuar KZM-së tregon se Qeveria e Kosovës ka obligim ta sigurojë zbatimin e “vendimeve” të KZM-së, jo të “rekomandimeve”, “këshillave” apo “opinioneve”. Ky interpretim i dyfishtë e paralizoi të gjithë kornizën e mbrojtjes speciale, duke i lejuar Qeverisë së Kosovës që me vetë-iniciativë të përkufizohej si autoriteti përfundimtar gjykoës në kontest eventual, përkundër qëndrimit negativ të KOS-it për aktivitetet në zonat e shënuara si zona të veçanta të mbrojtura.

Trashëgimia kulturore dhe fetare serbe në Kosovë kërkon një model të ri për tri arsye kryesore: së pari, aplikimi jo konsistent, interpretimi i dykuptimtë dhe shpërfillja e plotë

e disa të drejtave që dalin nga Aneksi 5 i Planit të Ahtisaarit. Së dyti, mungesa e një dokumenti të vetëm ligjërish të obligueshëm i cili do të rregullonte të gjitha të drejtat dhe detyrimet e KOS-it në territorin e Kosovës. Së treti, mungesa e një mekanizmi efektiv ndërkombëtar për zbatimin e statusit të veçantë të trashëgimisë kulturore dhe fetare serbe. Së fundi, mungesa e një forme të caktuar të territorialitetit për lokalitetet që kanë një komponent shumë domethënës fetar, kulturor dhe identiteti për komunitetin serb dhe KOS-in.

Është e nevojshme që modeli aktual normativ i zonave të veçanta të mbrojtura të forcohet me aplikimin e ekstraterritorialitetit të butë për të parandaluar praktikën e mëtejshme të rrezikimit të lokaliteteve të veçanta fetare dhe kulturore. Një status i veçantë nuk do të devijonte nga modelet tashmë ekzistuese evropiane që janë provuar të jenë të zbatueshme (Selia e Shenjtë (Traktati Lateran), selia e Urdhrit të Kalorësve të Maltës, Mali i Shenjtë në Greqi).

4.6 Organizimi politik i komunitetit serb në Kosovë

(Marinković Miodrag)

4.6.1 Pjesëmarrja politike e serbëve në institucionet e Kosovës

Korniza ligjore që rregullon pjesëmarrjen e serbëve në sistemin politik të Kosovës ka karakter afirmativ, të ngjashëm me rregulloret ligjore që së paku sipas shkronjës së ligjit i mbrojnë të drejtat dhe liritë e tjera të komunitetit serb në Kosovë. Në përputhje me kornizën ligjore dhe kushtetuese, serbëve u sigurohet një gamë e gjerë lirisht dhe të drejtash në veprimtarinë politike, me mekanizma të posaçëm mbrojtës kundër majorizimit apo mbivotimit nga shumica. Sipas Kushtetutës së Kosovës, komuniteti serb ka 10 vende të rezervuara në parlament, së paku një ulëse ministrore në qeveri, së paku dy vende zëvendësministra dhe interesat e tij mbrohen edhe me mekanizmin e "shumicës së dyfishtë" në parlament, e cila siguron se ndryshime në kushtetutë dhe një sërë ligjesh të rëndësishme, për komunitetin serb në Kosovë nuk mund ta miratohen atë pa dy të tretat e përfaqësuesve të komuniteteve joshumicë. Gjithashtu, zgjidhjet kushtetuese e garantojnë pjesëmarrjen e drejtë të komuniteteve joshumicë në jetën publike, e cila për komunitetin serb në Kosovë reflektohet përmes një game të gjerë masash ligjore për mbrojtjen e lirisë së informimit, mediave, shprehjes dhe asociimit politik.

Karakter i afirmativ i sistemit juridik në sigurimin e barazisë për komunitetet joshumicë nuk mjafton pa zbatimin e vazhdueshëm të tij. Pikërisht këtu mund të vërehet sërish forma e marrëdhënies së autoriteteve qendrore në Prishtinë ndaj komunitetit serb në Kosovë përmes aplikimit jokonsistent dhe selektiv të kornizës ligjore. **Duket, përkatësisht, se komuniteti shqiptar në Kosovë e sheh karakterin afirmativ të kornizës ligjore e cila e rregullon pjesëmarrjen e serbëve në ushtrimin e pushtetit në Kosovë si pengesë në arritjen e qëllimeve të tyre politike dhe kombëtare** dhe i relativizon mekanizmat për parandalimin kundër majorizimi dhe mbrojtjen e interesave të komuniteteve joshumicë në atë mënyrë që ato të humbasin qëllimin e tyre burimor. Shembulli më i mirë për këtë është qëndrimi i autoriteteve qendrore ndaj nismës për transformimin e Forcave të Sigurisë së Kosovës në Ushtri të Kosovës nga dhjetori 2018. Ajo nismë e kërkonte ligjërish dhe proceduralisht ndryshimin e normave kushtetuese

të mbrojtura nga instituti juridik i shumicës së dyfishtë. Më saktësisht, ajo kërkoi votat e përfaqësuesve të komunitetit serb për ndryshimin e Kushtetutës. Meqenëse nisma nuk mori mbështetjen e komunitetit serb, d.m.th. nga përfaqësuesit e saj politikë, pushteti qendror arriti një zgjidhje kreative duke miratuar një sërë ligjesh që anashkalonin nevojën për ndryshime kushtetuese¹⁴⁴. Më këtë u marginalizua plotësisht fryma e vërtetë e kornizës ligjore të Kosovës, më saktësisht mekanizmat ligjorë për mbrojtjen e të drejtave të komuniteteve joshumicë. Një veprim i tillë jo vetëm që demonstroi qëndrimin arbitrar të pushtetit të Kosovës ndaj sistemit të tyre juridik dhe e bëri në thelb të pakuptimtë pjesëmarrjen të serbëve në institucionet e Kosovës, por retorika që e përcillte këtë dhe rastet e ngjashme vetëm sa e polarizoi më tej komunitetin duke i forcuar ato zëra në shoqëri dhe në skenën politike të cilët konsiderojnë se serbëve u janë dhënë shumë të drejta dhe se kjo paraqet kërcënim për funksionalitetin e sistemit¹⁴⁵.

I njëjti shembull tregon për një problem tjetër në përfaqësimin politik të komunitetit serb. Përkatesisht, përfaqësuesit e tij politikë në Kuvendin e Kosovës, përkundër njoftimeve mediatike, nuk arritën zgjidhjet të cilat i kishin dispozicion, e që ndër të tjera është parashtrimi i ankesës në Gjykatën Kushtetuese të Kosovës për ta kontrolluar kushtetutshmërinë e grupit të ligjeve për formimin e Ushtrisë së Kosovës¹⁴⁶. Edhe pse ka zëra që thonë se është një kalkulim politik nga Beogradi¹⁴⁷, ky shembull në thelb pasqyron qëndrimin e përfaqësuesve të zgjedhur politikë të komunitetit serb ndaj veprimeve brenda sistemit politik të Kosovës. Ky qëndrim karakterizohet nga mungesa e pjesëmarrjes aktive institucionale¹⁴⁸ dhe përdorimi optimal i mekanizmave ekzistues për mbrojtjen e interesave të komunitetit serb në Kosovë. Me një fjalë, përfaqësuesit politikë të serbëve të Kosovës tregojnë mungesë interesi apo përpjekjeje për të marrë pjesë në mënyrë aktive në ushtrimin e funksioneve të fituara në procesin zgjedhor.

Arsyeja për këtë është destigmatizimi jo i plotë i pjesëmarrjes së serbëve në jetën politike në Kosovë. Ky lloj veprimi për shumë vite është konsideruar si akt tradhtie të interesave kombëtare të Republikës së Serbisë në Kosovë. Numri i vogël i partive nga komuniteti serb (kryesisht në jug të lumit Ibër) që, përkundër qëndrimeve të tilla, morën pjesë në zgjedhje, pësuan kritika dhe presione të ashpra, si nga pushteti në Beograd, ashtu edhe nga liderët e veriut më koheziv politik dhe etnik¹⁴⁹. Mungesa e mbështetjes nga Beogradi reflektoi negativisht në karakterin e tyre përfaqësues, kështu që këto opsione politike zunë pozita institucionale në proceset zgjedhore me një pjesëmarrje jashtëzakonisht të ulët të votuesve të regjistruar brenda komuniteteve të tyre¹⁵⁰. Megjithatë, situata ndryshoi në vitin 2012 kur Partia Përparimtare Serbe (PPS (SNS)) erdhi në pushtet në Republikën e Serbisë dhe dialogu i Brukselit midis Beogradit dhe Prishtinës filloi në vitin 2013. Ky dialog shënoi një kthesë thelbësore në politikën e Beogradit ndaj Kosovës, sepse qëllimi i tij kryesor ishte arritja e zgjidhjeve konsensuale e që do të mundësonin integrimin e plotë të serbëve në sistemin juridik dhe politik të Kosovës. Kështu, marrëveshja e parë mbi parimet për normalizimin e marrëdhënieve vendosi primatin e sistemit juridik të Kosovës në të gjitha mjediset serbe në Kosovë¹⁵¹. Nga këndvështrimi i Beogradit, kjo marrëveshje delegjitimoi institucionet e Republikës së Serbisë në Kosovë (të ashtuquajturat "institucione para-

¹⁴⁴ Bytyci, B. (18 tetor 2018). Kosovo votes to create national army over Serbs objections, Reuters. Shkarkuar nga: <https://jp.reuters.com/article/instant-article/%20idUSKCNIMS26O>

¹⁴⁵ Marinković, M. (Marinković, M.) (2021). Karakteristikat e një shoqërie të hapur në komunitetin serb. Prishtinë: KFOS. Shkarkuar nga: linku

¹⁴⁶ Thaçi me dekret i shpalli ligjet për FSK-në, Lista Serbe nuk paraqiti ankesë. (28 dhjetor 2018). Kossev. Shkarkuar nga: <https://kos-sev.info/taci-ukazom-proglasio-zakone-o-kbs-srpska-lista-nije-podnela-zalbu/>

¹⁴⁷ Video arkivi i NI. Shkarkuar nga: https://www.tiktok.com/@ni1_srbija/video/7173972404106972421

¹⁴⁸ Pasi Lista Serbe njëkohësisht ka ministra dhe nuk e përkrah Qeverinë e Kosovës. (5 shkurt 2020) BBC. Shkarkuar nga: linku

¹⁴⁹ Shqeqij, J. (Šćekić, J.) (24 nëntor 2010). Përfaqësuesit e serbëve janë ende të ndarë rreth zgjedhjeve. Radio Evropa e Lirë. Shkarkuar nga: linku

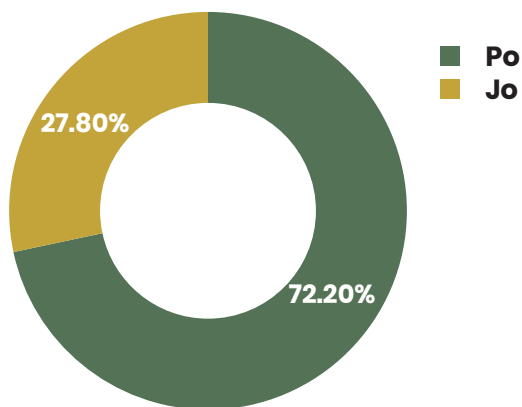
¹⁵⁰ Njëjtë.

¹⁵¹ Marrëveshja për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Serbisë dhe Kosovës nga viti 2013, referenca të nënkuptuara në legjislacionin e Kosovës në pikat 4, 7 dhe 10 (prim.aut).

lele”), por në të njëjtën kohë dha hapësirë për pjesëmarrjen e serbëve në institucionet e themeluara në kuadër të sistemit juridik dhe kushtetues të Kosovës. Marrëveshja e shënoi fillimin e procesit të integritetit të plotë të serbëve në sistemin e Kosovës. Sot, më shumë se një dekadë më vonë, veprimi brenda institucioneve të Kosovës po bëhet një lloj norme në organizimin politik të komunitetit serb. Destigmatizimi i një qasjeje të tillë në jetën e brendshme politike në Serbi ende nuk ka përfunduar plotësisht, sepse argumentet e tradhtisë së interesave kombëtare me pjesëmarrjen në pushtetin e Kosovës ende përdoren shpesh në luftën brendapartiake¹⁵². Nën barrën e narrativave të tilla, përfaqësuesit politikë të serbëve shpeshherë e shohin pjesëmarrjen në sistemin politik të Kosovës si një domosdoshmëri formale që përkthehet në forma apologetike dhe pasive të sjelljes.

Çfarë qëndrimi ka komuniteti serb në Kosovë për këtë ishte një nga fokuset e studimit tonë. Rezultatet e hulumtimit tregojnë se të anketuarit nga komuniteti serb, pavarësisht nga vlerësimet e ndryshme të qasjes pjesëmarrëse nga pikëpamja e interesit kombëtar, me një shumicë të konsiderueshme (72.2%) konsiderojnë se pjesëmarrja në institucionet e Kosovës është në përputhje me interesat e tyre.

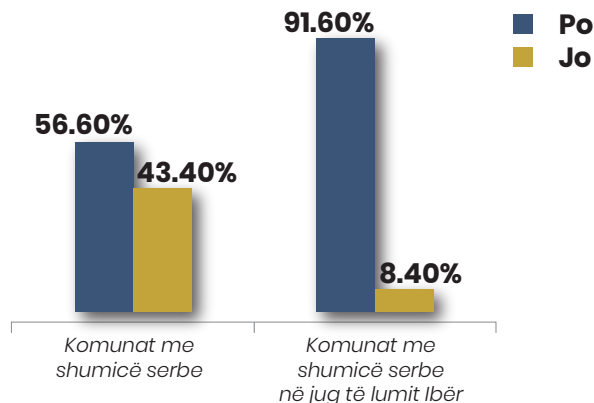
Grafiku 25 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “A konsideroni se pjesëmarrja e serbëve në institucionet e Kosovës është në interes të komunitetit serb?”

Analiza e rezultateve sipas vendbanimit tregon se edhe 91.6% e serbëve që jetojnë në jug të Ibrit kanë qëndrim shumë pozitiv ndaj pjesëmarrjes në institucionet e Kosovës (91.6%). Të anketuarit nga komuniteti serb në veri të Kosovës janë të ndarë, 43.4% besojnë se pjesëmarrja e serbëve në institucionet e Kosovës nuk është në interesin e tyre, por një shumicë e lehtë prej 56.6% ende mendojnë se pjesëmarrja ka efekt pozitiv në interesat serbe.

¹⁵² Deputetet e Listës Serbe janë betuar se do ta mbrojnë integritetin territorial të Kosovës. (17 nëntor 2022). Nova S. Shkarkuar nga: <https://nova.rs/vesti/politika/zaklinjem-se-da-cu-cuvati-teritorijalni-integritet-kosova-pogledajte-kako-je-srpska-lista-polozi-la-zakletvu-video/>

Grafiku 26 – Shpërndarja e përgjigjeve të të anketuarve në pyetjen: “A konsideroni se pjesëmarrja e serbëve në institucionet e Kosovës është në interes të komunitetit serb?” (sipas vendbanimit)

Këto të dhëna nxjerrin në pah dy përfundime. Së pari, se serbët në jug janë institucionalisht pothuajse plotësisht të integruar në sistem. Pjesëmarrja nuk kuptohet vetëm si një domosdoshmëri e rrethanave socio-politike në të cilat ata jetojnë (komunitet më pak koheziv, shkalla më e madhe e integritetit), por është dëshmuar gjithashtu që kjo është një mënyrë efektive për t'i zgjidhur disa nga problemet urgjente të komunitetit serb në jug të lumit Ibër¹⁵³. Në anën tjetër, integrimi jo i plotë i komunitetit serb në veri të Kosovës si dhe konfrontimi i vazhdueshëm me pushtetin në Prishtinë rezultoi me braktisjen e institucioneve dhe çoi në një opinion të ndarë për nevojën dhe qëllimin real të pjesëmarrjes në institucionet brenda sistemit të Kosovës.

Këtu duhet të theksojmë se rezultatet, së paku në shembullin e veriut, duhet të merren me rezervë, sepse anketa e qëndrimeve të qytetarëve është bërë në kohën kur komuniteti serb në veri është në një gjendje të krizës së thellë politike që rezultoi me braktisjen e organizuar të institucioneve të Kosovës¹⁵⁴. Kjo padyshim ka pasur një ndikim të madh të të anketuarit nga veriu i Kosovës, edhe pse është tregues se përkundër rrethanave të tilla, shumica e të anketuarve (56%) janë përgjigjur se pjesëmarrja në institucionet e Kosovës është në interes të komunitetit serb. Në pjesën cilësore të analizës, një përfaqësues i pavarur politik nga komuniteti serb nga veriu e shpjegon përqindjen kaq të lartë të serbëve që mbështesin pjesëmarrjen në institucione, pavarësisht rrethanave aktuale, me përkeqësimin e konsiderueshëm të situatës politike dhe të sigurisë në veri pas largimit të serbëve nga institucionet e Kosovës¹⁵⁵. Sipas mendimit të tij, kjo e dëshmoi domosdoshmërinë e veprimit institucional të komunitetit serb si parakusht për përdorimin e pushteteve autonome.

Ky është pikërisht përfundimi i kësaj pjese të studimit. Veprimi institucional i serbëve në Kosovë, edhe pse aktualisht shihet si një domosdoshmëri e pavullnetshme, ofron mundësi të konsiderueshme për përmirësimin e pozitës së komunitetit dhe ruajtjen e të drejtave dhe interesave të tij. Një veprim i tillë nuk ka alternativë për momentin, e qëndrimet pasive si bojkotimi i procesit zgjedhor janë dëshmuar të jenë një rrezik i madh për sigurinë e komunitetit serb në Kosovë¹⁵⁶. Destigmatizimi i mëtejshëm i kësaj qasjeje në publik mund të kontribuojë në një qasje më aktive të përfaqësuesve politikë

¹⁵³ I anketuari 58, Gorazhdec: „Nuk shoh mënyrë për të mbijetuar në Kosovë nëse nuk marrim pjesë në pushtet dhe nuk luftojmë për interesat tona, arkivi i OJQ-së CASA

¹⁵⁴ Serbët largohen nga institucionet e Kosovës. (5 nëntor 2022). Radio Evropa e Lirë. Shkarkuar nga: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbi-napustaju-institucije-kosova/32117184.html>

¹⁵⁵ I anketuari 9, Mitrovica Veriore. Arkivi i OJQ-së CASA

¹⁵⁶ Një referencë për përkeqësimin e situatës së sigurisë në veri të Kosovës pas braktisjes së institucioneve nga serbët dhe pushtimit të pushtetit komunal nga komuniteti pakicë shqiptar. (prim.aut).

serbë në kryerjen e funksioneve të tyre brenda sistemit juridik dhe kushtetues të Kosovës. I njëjti rezultat mund të arrihet duke krijuar pluralizëm të vërtetë politik në komunitetin serb në Kosovë. Do të bëhet më shumë fjalë rreth kësaj çështjeje në vazhdim të studimit.

4.6.2 Karakteri i organizimit politik të komunitetit serb në Kosovë

Një përfaqësim unik politik i komunitetit serb në Kosovë është një koncept i dëshiruar prej shumë vitesh i veprimit politik brenda shoqërisë kosovare i ngarkuar nga një konflikt afatgjatë etnik. Përparësitë e një veprimi të tillë nuk kanë nevojë të shpjegohen, sepse përparësitë strategjike në mbrojtjen e interesave të komunitetit serb në Kosovë janë evidente. Kjo është veçanërisht e rëndësishme nëse merret parasysh se disa mekanizma për mbrojtjen e interesave të komuniteteve joshumicë (për shembull, instituti i lartpërmendur i shumicës së dyfishtë) janë krijuar në atë mënyrë që të kërkojnë veprim të harmonizuar të akterëve politikë që i përfaqësojnë ato.

Shikuar historikisht, të gjitha qeveritë në Beograd janë përpjekur, pak a shumë, për të arritur këtë unitet, megjithatë rezultatet konkrete kanë munguar, të paktën në atë masë që ky unitet të mund të përkthehej në veprim të koordinuar politik¹⁵⁷. Sfida më e madhe në atë përpjekje ishte krijimi i platformave politike që do të thithnin interesat e komunitetit serb në të dy anët e lumit Ibër. Dallimet politike ndërmjet këtyre dy njësive unike të komunitetit serb burojnë nga dallimet e theksuara socio-politike në të cilat jetojnë. Veriu homogjen gjeografikisht dhe politikisht i Kosovës i ka rezistuar prej kohësh integritetit në sistemin kushtetues dhe juridik të Kosovës dhe kështu ka krijuar një realitet politik krejtësisht të ndryshëm në krahasim me bashkatdhetarët plotësisht të integruar dhe më të cënueshëm në pjesët jugore të Kosovës. Ai çekuilibër i "të mundshmes" politike ishte pengesa më e madhe në krijimin e një nisme unike politike të serbëve nga Kosova. Formalisht, pushteti aktual në Beograd ia doli këtë për herë të parë pas regjimit të Slobodan Millosheviqit duke e krijuar Listën Serbe si një subjekt unik politik që, nga këndvështrimi i Beogradit, ka legjitimitet për të përfaqësuar interesat e serbëve në Kosovë. Lista Serbe, e themeluar zyrtarisht në vitin 2014¹⁵⁸, me mbështetjen e plotë financiare dhe logjistike nga Beogradi, fitoi pushtetin absolut në të gjitha zonat me shumicë serbe në Kosovë, e ka centralizuar përfaqësimin institucional në institucionet e Kosovës dhe i harmonizoi plotësisht aktivitetet politike të komunitetit serb me politikat dhe qëndrimet e Beogradit zyrtar.

Ky harmonizim, megjithatë, nuk u arrit përmes dialogut demokratik, filtrimit të ideve dhe harmonizimit të qëndrimeve të akterëve të ndryshëm politikë nga komuniteti serb. Përkundrazi, ai u arrit përmes monopolizimit agresiv të hapësirës politike të rezervuar për komunitetin serb, gulçimit të pluralizmit dhe presioneve të drejtpërdrejta ndaj kundërshtarëve politikë dhe aktiviteteve të tyre. Të gjitha me koordinim të plotë dhe ndihmë nga Beogradi. Për shkak të kësaj, uniteti aktual formal i theksuar nga Beogradi zyrtar nuk pasqyron në realitet pluralizmin ekzistues të ideve dhe interesave të komunitetit serb në Kosovë në mënyrën e duhur, por synon të legjitimojë primatin e interesave partiake të partisë në pushtet në Serbi në procesin e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Serbisë dhe Kosovës¹⁵⁹. Shembulli më i mirë për këtë është ideja e shkëmbimit të territoreve ndërmjet Serbisë dhe Kosovës, e cila u promovua në mënyrë të koordinuar në gusht të vitit 2018 nga presidenti i Serbisë, Aleksandër Vuçiq, dhe ai i atëhershëm i Kosovës, Hashim Thaçi¹⁶⁰, dhe e cila kërcënoi rrënjësisht edhe interesat ekzistenciale të komunitetit serb në jug të lumit Ibër. Plani u mbështet nga

¹⁵⁷ Tashmë i kemi shpjeguar arsyet, realitetet e ndryshme shoqëro-politike në të cilat serbët në jug të Ibrit objektivisht nuk patën mundësi t'i përcjellin bashkatdhetarët e tyre në komunat veriore në rezistencën ndaj integritetit në sistemin e Kosovës (prim.aut).

¹⁵⁸ <http://srpskalista.net/o-nama/>

¹⁵⁹ Lista Serbe dhe Beogradi: Historia e lidhjeve të forta. (27 nëntor 2018). Radio Evropa e Lirë. Shkarkuar nga: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpska-beograd-cvrste-veze/29623575.html>

¹⁶⁰ Vuçiq dhe Thaçi: Kërkojmë mbështetje për arritjen e marrëveshjes. (25 gusht 2018). Radio Evropa e Lirë. Shkarkuar nga: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-i-taci-u-alpbahu/29452980.html>

Lista Serbe¹⁶¹, duke përfshirë 6 kryetarë komunash në komunat që supozohej të lireshin pas kufijve të imagjinuar dhe të vizatuar, përkundër paralajmërimeve të shumta që vinin nga liderët e pavarur politik, por edhe nga liderët shoqërorë të komunitetit serb në jug të Ibrit. Nuk ka të dhëna publike që ndonjë zyrtar i Listës Serbe nga ato zona të ketë kundërshtuar këtë plan. Një pjesë e tyre, për më tepër, morën pjesë në mënyrë aktive në fushata për t'i njollësuar zërat kritikë, duke përfshirë edhe ata që vinin nga Kisha Ortodokse Serbe¹⁶², duke treguar kështu përparësinë e interesave partiake ndaj interesave të kundërta dhe të artikuluar qartë të komunitetit. Ky shembull tregoi se politika e Beogradit, e cila zhvillohet përmes eksponentëve të tij të drejtpërdrejtë në Kosovë, Listës Serbe, nuk është mjaft fleksible për të absorbuar shumëllojshmërinë e interesave të komunitetit serb në Kosovë, as nuk është aq demokratike për ta mundësuar artikullimin e lirë të tyre në hapësirë publike. Që kjo të ndodhë, është e nevojshme të krijohet pluralizmi i vërtetë politik dhe demokratik në komunitetin serb në Kosovë, i cili e mundëson përfaqësimin e interesave të ndryshme dhe jep hapësirë për kanalizimin e tyre në një platformë të vetme politike që do të mbrojë interesat e komunitetit serb.

Problemi thelbësor në veprimtarinë politike të komunitetit serb në Kosovë, si dhe të liderëve politikë të Republikës së Serbisë, është mungesa e një qasjeje strategjike ndaj çështjes së Kosovës. Për këtë kontribuon në masë të madhe mungesa e konsensusit shoqëror se cili është interesi kombëtar i Serbisë në Kosovë. Në mungesë të një qasjeje të tillë strategjike, politika e Serbisë, por edhe e përfaqësuesve të serbëve në Kosovë, reduktohet në agjenda partiake dhe interesa të ngushta partiake që ndryshojnë me ndryshimin e pushtetit në Beograd, duke i privuar serbët nga një komponent thelbësor i organizimit të tyre politik, e që është konsistenca e politikave nga Serbia. Pritja që liderët politikë në Serbi, si dhe qarqet intelektuale akademike, të arrijnë një kornizë të përbashkët strategjike për veprim në Kosovë, është joreale në rrethanat aktuale, para së gjithash për shkak se nuk ka asnjë aluzion për bisedime dhe iniciativa të tilla. Përveç kësaj, spektri politik në Serbi është aq i ndarë dhe aq armiqësor, saqë është joreale të pritet që mosmarrëveshjet të lihen mënjane dhe çështja e Kosovës të trajtohet me përgjegjësinë që është e nevojshme për të gjetur zgjidhje të pranueshme përgjithësisht, gjithëpërfshirëse dhe të zbatueshme. Prandaj është e nevojshme të kërkohet një përgjegjësi e tillë nga bartësit e pushtetit në Serbi.

Një hap i mirë në drejtim të nxitjes së një debati të gjerë shoqëror për këtë çështje është përjashtimi i çështjes së Kosovës nga agjendat politike ditore të partive politike. Presioni i vazhdueshëm i luftës për pushtet dhe profilizimi ideologjik i partive për çështjen e Kosovës e varrosin politikën ndaj Kosovës në pozicione të ngurta dhe pasive për çështjet e statusit dhe e neglizhojnë të ashtuquajturën “qasjen humane” e cila karakterizohet me fokus në politikat zhvillimore, nevojat e vërteta të njerëzve dhe sigurimin e një jete më të mirë për ta. Ekziston një përvojë e “dialogut të brendshëm” meqenëse presidenti i Serbisë, Aleksandër Vuçiqi, në gjysmën e dytë të vitit 2017 filloi një dialog më të gjerë shoqëror për zgjidhjet e mundshme të problemit të Kosovës dhe përfshiu institucione të ndryshme në të, përfshirë komunitetin akademik dhe shoqërinë civile¹⁶³. Rezultati i atij procesi mbeti i paqartë pa një raport zyrtar. Po ashtu, është treguar se ftesa ka qenë e pasinqertë, sepse në hijen e saj ka ndodhur procesi i negociatave me Kosovën dhe presidentin e atëhershëm Thaçi për demarkacionin e mundshëm.

¹⁶⁰ Vuçiq dhe Thaçi: Kërkojmë mbështetje për arritjen e marrëveshjes. (25 gusht 2018). Radio Evropa e Lirë. Shkarkuar nga: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-i-taci-u-alpbahu/29452980.html>

¹⁶¹ Lista Serbe: Demarkacioni nuk është punë e përfunduar. (14 gusht 2018). Radio Mitrovica e Veriut. Shkarkuar nga: <https://radiomitrovicaever.com/2018/08/14/srpska-lista-razgranicenje-nije-gotova-stvar/>

¹⁶² Nuk është tradhtar nga djeli (29 gusht 2018). Informer: <https://informer.rs/vesti/politika/395172/nije-izdajnik-od-juce-sava-janjic-se-jos-2015-zalagao-da-lazna-drzava-kosovo-postane-clan-unesko>

¹⁶³ Serbia fillon një dialog të brendshëm për Kosovën. (31 tetor 2017). Al Jazeera Balkan. Shkarkuar nga: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2017/10/31/srbija-pocinje-unutrasnji-dijalog-o-kosovu>

Përfaqësimi politik dhe institucional i komunitetit serb homogjenizohet nga një opsion politik, Lista Serbe, e cila, me mbështetjen me gjithë zemër të pushtetit në Beograd, me monopol mbi burimet në nivel lokal dhe qendror, realizon ndikim të fuqishëm, por gjithashtu ushtron presion të fortë ndaj kundërshtarëve politikë brenda komunitetit serb¹⁶⁴. Beogradi ofron mbështetje me gjithë zemër në këtë proces duke i përdorur mediat e regjimit për fushata shpifëse kundër liderëve opozitar politikë nga komuniteti serb në Kosovë¹⁶⁵, por edhe me presionet e natyrës ekzistenciale që përfshijnë humbjen e vendit të punës ose degradimin. Përmasat dhe sistematika e përpjekjeve për të marginalizuar opozitën politike brenda komunitetit serb janë të pranishme në atë masë sa që mund të përfundojë se pluralizmi politik brenda komunitetit serb është shtypur sistematikisht¹⁶⁶. Kjo përkthehet në një mjedis shoqëror në të cilin kërcënohet liria e shprehjes publike, kritika ndaj pushtetit apo dialogu i hapur për interesat e qytetarëve, praktikat e punësimit të bazuara ekskluzivisht në kriteret e besnikërisë partiake, e të ngjashme. Si përfundim, thjesht mund të thuhet se mungesa e pluralizmit politik dhe kulturës së angazhimit politik të qytetarëve në mjediset serbe në Kosovë ka marrë përmasa alarmante dhe është e pranishme në atë masë sa ka një ndikim të fuqishëm në potencialin e komunitetit për të luftuar për përmirësimin e kushteve dhe perspektivës së jetës në Kosovë.

4.7 Faktorë të tjerë të rëndësishëm për mbijetesën e komunitetit serb

Fushat, të cilat i kemi trajtuar me fokus të veçantë në këtë raport, sigurisht që nuk e shterojnë listën e temave me rëndësi për komunitetin serb dhe krijimin e kushteve për jetë dinjitoze, produktive dhe të qëndrueshme në Kosovë. Përpunimi i plotë i tyre kërkon një analizë shumë më të gjerë dhe burime më të mëdha që nuk ishin në dispozicion gjatë përpilimit të këtij studimi. Megjithatë, kjo nuk e zvogëlon rëndësinë e tyre për komunitetin serb në Kosovë.

Disa nga këto pyetje kanë qenë objekt i analizave të hollësishme në një numër të madh studimesh. Për shembull, një temë e rëndësishme për komunitetin serb është kthimi i serbëve të dëbuar. Mekanizmat ndërkombëtarë për monitorimin e këtij procesi tregojnë se më shumë se dy dekada pas përfundimit të konfliktit në Kosovë dhe, përkundër ndihmës së konsiderueshme ndërkombëtare dhe programeve të synuara për Kosovën, një numër gjithnjë më i ulët i njerëzve vendosin të kthehen¹⁶⁷. Ky trend ndikohet nga problemet e rëndësishme me të cilat përballet komuniteti i të kthyerve, të cilat përfshijnë sigurinë e rrezikuar, lirinë e kufizuar të lëvizjes dhe konfiskimin e paligjshëm të pronës.¹⁶⁸

Pikërisht mbrojtja e të drejtave pronësore të komunitetit serb është një problem tjetër urgjent. Kjo përfshin jo vetëm pronën private të serbëve të Kosovës, por edhe pronën e Kishës Ortodokse Serbe dhe pronën e subjekteve afariste të regjistruara jashtë territorit të Kosovës, duke i përfshirë ato në pronësi të Republikës së Serbisë, që është një çështje veçanërisht e diskutueshme në aspektin e refuzimit të Prishtinës për ta diskutuar atë në kuadër të dialogut me Beogradin. Sipas vlerësimeve zyrtare të Agjen-

¹⁶⁴ Marinković, M., Petronić, V dhe Sinomović, S. (Marinković, M., Petronić, V. i Simonović, S.) (2022). Qytetarët në politikë. Prishtinë: KFOS

¹⁶⁵ Lista serbe: Rada Trajković është penguar të marrë vendime për mbarë popullin serb në Kosovë dhe Metohi. (17 nëntor 2022). Danas. Shkarkuar nga: <https://www.danas.rs/vesti/politika/srpska-lista-rada-trajkov-ic-sprececa-u-nameri-da-odlucuje-o-citavom-srpskom-narodu-na-kosovu-i-metohiji/>

Lista Serbe: Jakshiq si Kurti është gjithmonë i gatshëm të sulmojë Listën Serbe dhe presidentin Vuçiq me gënjeshtria dhe ofendime. (14 janar 2023). Kosovo online. Shkarkuar nga: [https://kossev.info/srpska-lista-iz-gracanice-nastavlja-mo-i-u-buducnosti-sto-casnije-da-branimo-nacionalne-interese/](https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/srpska-lista-jak-sic-kao-i-kurti-uvek-spreman-lazima-i-uvredama-da-napadne-srpsku-lista-serbe-nga-gracanica-Ne-do-te-vazhdojme-ti-mbrojme-interesat-kombetare-me-sa-me-shume-ndershmehi-te-jete-e-mundur-ne-te-ardhmen-17-gusht-2017-Kossev-Shkarkuar-nga:-https://kossev.info/srpska-lista-iz-gracanice-nastavlja-mo-i-u-buducnosti-sto-casnije-da-branimo-nacionalne-interese/)

¹⁶⁶ Marinković, M., Petronić, V dhe Sinomović, S. (Marinković, M., Petronić, V. i Simonović, S.) (2022). Qytetarët në politikë. Prishtinë: KFOS

¹⁶⁷ Sipas raportit të OSBE-së të vitit 2019 për të kthyerit vullnetarë në Kosovë, janë gjithsej 28,111 të kthyer nga 220,000 persona që janë larguar nga Kosova. OSBE. (2019). Vlerësimi i kthimit vullnetar në Kosovë. Shkarkuar nga: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/d/440744.pdf>

¹⁶⁸ Njëjtë

cisë Kosovare për Krahësim dhe Verifikim të Pronës, e cila është themeluar në vitin 2011 në bazë të marrëveshjes për kthimin e evidencave kadastrale, më shumë se 12,000 lëndë pronësore, kryesisht të serbëve nga Kosova¹⁶⁹, janë ende të pazgjidhura. Vlerësimet jozyrtare flasin për rreth 40,000 raste në të cilat serbët kërkojnë lirimin e pronës së uzurpuar ose kompensim për shfrytëzimin e hapësirës¹⁷⁰. Komuniteti serb në Kosovë përballet me vështirësi të konsiderueshme në realizimin e të drejtave pronësore, disa prej të cilave marrin formën e neglizhencës institucionale dhe të keqpërdorimit të kompetencave, siç janë mosrespektimi i vendimeve gjyqësore për kthimin e pronës, falsifikimi i dokumenteve kadastrale dhe pronësore, kërcënimet dhe shantazhet nga uzurpatorët etj.

E gjithë kjo tregon për një problem kronik me të cilin ballafaqohet komuniteti serb në Kosovë, që është zbatimi jokonsistent dhe selektiv i normave ligjore nga institucionet e Kosovës. Kjo çështje nuk është trajtuar si temë individuale në këtë hulumtim, por në disa raste gjatë analizës është treguar se pikërisht kjo qasje e autoriteteve kosovare krijon një numër të madh problemesh të analizuara gjatë studimit. Pavarësisht nëse ka të bëjë me zbatimin e Ligjit për përdorimin e gjuhëve, mbrojtjen e pronës së Kishës Ortodokse Serbe, apo interpretimet e njëanshme të teksteve të marrëveshjeve të nënshkruara në kuadër të procesit të Brukselit, Qeveria e Kosovës tregon një qasje jokonsistente dhe të papërgjegjshme ndaj mekanizmave ligjorë që i mbrojnë të drejtat e komunitetit serb. Një pjesë e problemit është sigurisht edhe fakti se kjo gamë e të drejtave nuk trajtohet si përfundimtare dhe se në procesin e dialogut ndërmjet Prishtinës dhe Beogradit shfaqen periodikisht tema apo propozohen zgjidhje që do të ripërcaktonin plotësisht kornizën socio-politike në të cilën përcaktohen këto të drejta. E tillë ishte ideja e shkëmbimit të territorit dhe, në një farë mase, plani i propozuar i BE-së për Kosovën mbart një potencial të tillë, i cili, për shembull, i kthen autorizimet autonome të komunitetit serb në rendin e ditës të negociatave pas gati 10 vjetësh nga nënshkrimi i Marrëveshjes për krijimin e AKS-së. Në pritje të një vendimi për shkallën e autonomisë së komunitetit serb në Kosovë, është e domosdoshme të diskutohet dhe të punohet për krijimin e mekanizmave për zbatimin e vazhdueshëm të marrëveshjeve të arritura dhe të ardhshme, si dhe për një kornizë ligjore të vlefshme me të cilën mbrohen interesat e komunitetet joshumicë. Në këtë moment duket se nuk ka vendosmëri të tillë në bashkësinë ndërkombëtare.

Me një pasivitet të ngjashëm, përfaqësuesit ndërkombëtarë në Kosovë i vëzhgojnë deficitet demokratike brenda komunitetit serb në Kosovë. Përveç gjyqimeve deklarative apo deklaratave parimore, ka shumë pak presion konkret mbi aktorët kryesorë politikë në komunitetin serb që të kryejnë detyrat e tyre në përputhje me parimet përgjithësisht të pranura të një shoqërie demokratike dhe të mundësojnë pluralizëm të brendshëm të ideve dhe narrativave. Problemet si korrupsioni, mostransparenca në kryerjen e funksioneve publike, punësimet partiake etj. theksoheshin në shumicën e temave të trajtuara në këtë studim, aq sa për të thënë me besim se një nga kushtet më të rëndësishme për qëndrimin e serbëve në Kosovë është pikërisht fuqizimi i praktikave demokratike dhe i përgjegjësisë sociale brenda vetë komunitetit.

Prandaj, ky studim tregon se sot, 23 vjet pas përfundimit të konfliktit në Kosovë, komuniteti serb ende përballet me probleme dhe presione të shumta. Gama dhe intensiteti i tyre janë të tillë që tashmë mund të flitet për rreziqe ekzistenciale, d.m.th. se komuniteti serb është afër pikës së humbjes së përhershme të perspektivës së një jete të

¹⁶⁹ Marković, I. dhe Surlić, S. (2021) (Marković, I. i Surlić, S. (2021)). Të drejtat pronësore në Kosovë në kuadër të normalizimit gjithëpërfshirës të marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës. Beograd: Konventa Kombëtare për Bashkimin Evropian. Shkarkuar nga: linku

¹⁷⁰ Serbët në Kosovë e kanë të vështirë të marrin pronat e tyre të uzurpuara. (18 nëntor 2020). Gračanica online. Shkarkuar nga: <https://gracanicaonline.info/2020/11/18/srbi-na-kosovu-tesko-do-svoje-a-uzurpirane-imovine/>

qëndrueshme në Kosovë, për shkak të largimit të përshpejtuar të pjesës më vitale të tij, të rinjve dhe të të arsimuarve. Ndërgjegjësimi për këtë po rritet në vetë komunitetin, ndaj vëmendja e tij po drejtohet gjithnjë e më shumë nga temat dominuese politike në çështjet themelore të jetës si punësimi, arsimimi dhe cilësia e shërbimeve. Në këtë kuptim, bëhet e domosdoshme që procesi politik që po zhvillohet aktualisht ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës të rezultojë me zgjidhje të përshtatura me nevojat e vërteta të komunitetit serb dhe jo me interesat e elitave politike që negociojnë në emër të tij. Ky studim është një kontribut ambicioz në identifikimin e këtyre nevojave. Qëllimi i tij kryesor nuk është të propozojë zgjidhje, por të vërë në dukje nevojat e vërteta dhe të inkurajojë një debat më të gjerë dhe të hapur shoqëror për çështjet me rëndësi thelbësore për vitalitetin e komunitetit serb në Kosovë.

5. Konkluzionet dhe rekomandimet

5.1 Konkluzionet

Cili është interesi kombëtar serb në Kosovë?

Interesi kombëtar serb është i padefinuar. Është një koncept fluid i përpjekjeve historike të serbëve për të siguruar vazhdimësinë etnike në Kosovë, e cila sot manifestohet më shumë si model i sjelljes së pranueshme sesa si një ide e qartë politike. Kjo marrëdhënie padyshim specifike kombëtare, kulturore dhe identitare nuk është përkthyer në një kornizë strategjike të veprimit politik, por përkundrazi manifestohet përmes programeve politike të akterëve të ndryshëm pa një qëndrim unik se çfarë është interesi dhe si të arrihet ai.

Konceptet e interesit kombëtar të serbëve dhe shqiptarëve janë reciprokisht përjashtuese. Ato bazohen në aspiratën e supremacisë shoqëro-politike të një grupi etnik ndaj një tjetri. Asnjëri prej tyre nuk e vlerëson hapësirën për idenë e bashkëjetesës, përveçse me nënshtrimin e “anës tjetër”. Kjo është pikërisht baza historike e konfliktit të zgjatur etnik ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve.

Sot serbët nga Kosova e paguajnë çmimin më të lartë. Si pasojë e marrëdhënieve konfliktuale historike, komuniteti serb i mbetur në Kosovë sot jeton në kushte jashtëzakonisht të vështira, i trajtuar si “trup i huaj” nga komuniteti shumicë shqiptar dhe pa politika bindëse dhe konsistente nga Prishtina që do të siguronin zbatimin e plotë institucional të drejtave dhe lirive të garantuara. Mbështetja nga Beogradi, ndonëse ende me rëndësi ekzistenciale për mbijetesën e komunitetit serb, rëndohet gjithnjë e më shumë nga kufizimet dhe manifestimet e “qasjes partiake” që i jep përparësi interesave të ngushta partiake mbi interesat e përgjithshme të komunitetit.

Serbët po largohen nga Kosova. Në rrethana të tilla, i rraskapitur nga presionet e përhershme, kërcënimet e sigurisë dhe mungesa e mundësive zhvillimore, komuniteti serb në përqindje në rritje vendos të largohet nga Kosova. Ky trend është veçanërisht i dukshëm në pjesën më vitale demografike, të të rinjtë, të cilët gjithnjë e më shumë e shohin largimin nga Kosova si një normë shoqërore, një rezultat i pritur dhe një parakusht për afirmim shoqëror. Sipas të dhënave zyrtare, numri i nxënësve në shkollat fillore dhe të mesme në mjediset serbe në Kosovë është zvogëluar për 40% në dekadën e fundit (nga 25,000 në 15,000 nxënës). Studimi i rastit në kuadër të këtij hulumtimi tregon se 60% të nxënësve të Gjimnazit në Mitrovicë i gjeneratës së vitit 2020 e kanë braktisur Kosovën, kryesisht në kërkim të arsimit më të mirë.

Serbët nga Kosova e kanë përgjigjen se cili është interesi kombëtar. Studimi tregon se në komunitetin serb ekziston një vetëdije e qartë për rënien demografike kërcënuese. Intervistat me më shumë se 30 liderë të shquar tregojnë se mendimi dominues në përcaktimin e interesave kombëtare është ai që e lidh atë interes me qëndrimin e serbëve në Kosovë, ose më saktë, **krijimin e një mjedisi shoqëror dhe politik i cili ofron kushte për një jetë dinjitoze dhe produktive të serbëve në Kosovë.** Këtë tezë e përkrahen 97% të qytetarëve të anketuar të rritur të komunitetit serb që kanë marrë pjesë në anketë. Përgjigjet gjithashtu japin sugjerime se si të arrihet kjo. Komuniteti serb në jug të lumit Ibër konsideron se kjo është e mundur duke e ruajtur status quo-në (58.8%), ndërsa të anketuarit nga veriu i Kosovës në përqindjen më të lartë (46.2%) e rumbullakosën opsionin *përmes dialogut ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës dhe gjetjes së një kompromisi.*

Komuniteti serb në Kosovë ka frikë nga ndryshimet. Në të, ekziston bindja e fortë se zgjidhjet e arritura deri më tani në procesin e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës ishin ekskluzivisht në dëm të serbëve nga Kosova dhe se ato të arritura me synimin për t'iu siguruar atyre kushte më të mira jetese, siç ishte formimi i Asociacionit të Komunave Serbe, mbetën të pazbatuara. Kjo frikë shprehet veçanërisht në komunitetin serb në jug të lumit Ibër, i cili, në shumicë, rezultatin e dëshiruar të çështjes së Kosovës e sheh si ruajtjen e gjendjes aktuale (pothuajse 60% për status quo-në) deri në ndryshimin e marrëdhënieve ndërkombëtare, pas së cilës pozita e Serbisë në negociata do të ishte më e mirë. Nga ana tjetër, frika nga ndryshimet në komunitetin serb në veri të Kosovës përkthehet në dëshirë për t'u kthyer në kornizën kushtetuese e ligjore të Republikës së Serbisë (64% për kthimin e statusit të KA Kosovë sipas Kushtetutës së Republikës së Serbisë dhe rezolutës 1244 të OKB-së). Ky rezultat tregon se shumica e banorëve të kësaj pjese të Kosovës kanë ende aspiratë për të arritur një zgjidhje përmes shkëmbimit të territoreve dhe për ta kthyer veriu e Kosovës në kornizën kushtetuese dhe ligjore të Serbisë.

Vetëm rreth 20% të pjesëmarrësve në anketë e rrethuan opsionin brenda përgjigjeve të ofruara që përmbanin premisat e njohura deri më tani të planit franko-gjerman për Kosovën, i njohur edhe si plani i BE-së për Kosovën. Mbështetja pak më e lartë është vërejtur në mjediset serbe në jug të Ibër, 25.1% të të anketuarve, ndërsa në veri është rreth 15%.

Besimi i serbëve ndaj “akterëve perëndimorë” po rritet. Qëndrimet e komunitetit serb ndaj akterëve të procesit të normalizimit janë në gamën e pritjeve, me përjashtim të rritjes së preکشme të besimit ndaj aleatëve perëndimorë. Kështu, 25% të të anketuarve nga veriu i Kosovës konsiderojnë se mënyra më e mirë për t'i ruajtur interesat është përmes bashkëpunimit me BE-në dhe SHBA-të, 24.3%, që është një rritje e konsiderueshme në krahasim me anketën e mëparshme (BE 9.8% dhe SHBA 1.7%).

Siguria e serbëve të Kosovës shihet në raport me izolimin dhe mbrojtjen e tyre nga ndikimi i politikave të Prishtinës. Rezultatet e anketës tregojnë se gjithsej 84% të të anketuarve konsiderojnë se politikat e Prishtinës janë të dëmshme për interesat e tyre. Po kështu, 77.1% të serbëve e shohin riintegrimin në kornizën kushtetuese dhe ligjore të Serbisë si zgjidhje për problemin e Kosovës ose ruajtjen e kësaj perspektive në afat të gjatë duke e ruajtur status quo-në, pra opsione që i përjashtojnë ingerencat e Prishtinës mbi komunitetin serb. Një nivel i tillë i mosbesimit është një sfidë e madhe për përcaktimin e zgjidhjes në kuadër të procesit të normalizimit, pasi do të kërkojë qasje më të përgjegjshme të Prishtinës ndaj komunitetit serb, si dhe krijimin e mekanizmave që e garantojnë këtë.

Serbët nga Kosova konsiderojnë se identiteti i tyre është nën kërcënim sot në Kosovë. Numri më i madh i të anketuarve në anketë konsiderojnë se obligimi prioritar i Prishtinës është mbrojtja e trashëgimisë kulturore (60%) dhe legjitimiteti i lidhjeve të komunitetit serb me Serbinë (59.8%). Të dy elementët shihen si çështje të lidhura ngushtë me identitetin e komunitetit serb dhe tregojnë një ndjenjë të rrënjësor thellë të cënueshmërisë së tij. Është ilustruese se këto përgjigje kanë arritur një rezultat dukshëm më të lartë se çështja e themelimit të Asociacionit të Komunave Serbe (44.3%).

Serbët e Kosovës nuk e kërkojnë të pamundurën nga Beogradi. Në pyetjen: Sipas mendimit tuaj, çka është politika e përgjegjshme të Beogradit? të anketuarit u japin përparësi çështjeve themelore të jetës, siç janë rritja e investimeve në zhvillimin ekonomik, çrrënjësja e korrupsionit (65%), si dhe investimi në arsim dhe sistemin shëndetësor (54.9%), pra ato fusha në të cilat Beogradi ose mban përgjegjësi të vetme, ose ka një ndikim të vërtetë në to. Është ilustruese se një nga opsionet e ofruara në të njëjtën pyetje është e kundërta e atyre përgjigjeve, dhe ai është opsioni i kthimit të statusit të KA Kosovës, të cilin e rrethuan pak më shumë se 30% të të anketuarve.

Këto të dhëna ndihmuan shumë në përcaktimin e përfundimit të përgjithshëm të këtij hulumtimi, e ai është se **serbët nga Kosova e shohin interesin kombëtar si krijimin e kushteve për mbijetesën e tyre në Kosovë dhe sipas tyre, kjo nuk është domosdoshmërisht çështje statusi, por sfidë ndaj politikave përgjegjëse të Beogradit dhe Prishtinës.**

Cilët janë faktorët kryesorë për qëndrimin e komunitetit serb në Kosovë?

Autonomia

Korniza bazë për autonominë e serbëve të Kosovës tashmë është realitet. Komuniteti serb në Kosovë ka nevojë reale për një sistem administrimi që është i ndjeshëm ndaj nevojave specifike dhe, nga ana e Prishtinës, të neglizhuara, si dhe për një kornizë që e mundëson legjitimimin e lidhjeve institucionale me Republikën e Serbisë. Elementet bazë të kësaj autonomie tashmë ekzistojnë (shëndetësia, arsimi, shërbimet sociale) ose tashmë janë të rregulluara me ligj (sistemi i shumicës së dyfishtë, pjesëmarrja proporcionale në puhtet), dhe se sfida e mbetur është institucionalizimi i tyre përmes zgjidhjeve të negociuara kompromisi.

Dy pikëpamje të kornizës autonome. Në komunitetin serb ekzistojnë dy pikëpamje për formën e mundshme të kornizës autonome. I **pari, i ashtuquajtur i model i autonomisë asimetrike**, i cili mbështetet në praktikën tashmë ekzistuese evropiane në rregullimin e të drejtave autonome të komuniteteve pakicë, parasheh kufizimin e autonomisë në katër komuna në veri të Kosovës me ingerenca për të absorbuar institucionet arsimore, shëndetësore, sociale dhe kulturore nga pjesët tjera të komunitetit serb në Kosovë. Modeli i dytë nisët nga fakti se praktikën ekzistuese evropiane të autonomive joterritoriale janë vetëm një udhërrëfyes, dhe jo një kornizë për zgjidhje që njohin rrethanat specifike shoqëro-politike të komunitetit serb në Kosovë, dhe se zgjidhjet e bazuara në ato themele duhet të jetë uniforme për të 10 komunat me shumicë serbe.

Institucionet janë çelësi. Pavarësisht nga pikëpamjet e ndryshme për formën e kornizës autonome për komunitetin serb, thelbi mbetet i njëjtë. Të dy modelet i shohin kompetencat diskrecionale të organit të ardhshëm në fushën e shëndetësisë, arsimit, shërbimeve sociale dhe kulturës si një element kyç të autonomisë thelbësore. Ky është një parakusht kyç që serbët të qëndrojnë në Kosovë, siç e kanë konfirmuar pothuajse 95% të të anketuarve të këtij studimi.

Siguria

Siguria e komunitetit serb si një kontekst më i gjerë shoqëror në të cilin komuniteti mund të jetojë, të lëvizë, të fitojë, të arsimohet, të krijojë ndërveprime shoqërore, të ruajë trashëgiminë e tij kulturore dhe identitetin kombëtar, është një nga elementët kryesorë për ruajtjen e vazhdimësisë së komunitetit serb në Kosovë. Këtë e theksojnë madje 97% të të anketuarve të këtij studimi, në mesin e të cilëve më së shumti janë ata që jetojnë në jug të lumit Ibër, d.m.th. në komunitetet më të cënueshme ndaj tensioneve të karakterit etnik.

Politika si kërcënimi kryesor për sigurinë. Edhe pse statistika tregon se numri i incidenteve me motive etnike është në rënie, rreziqet e sigurisë për komunitetin serb sot gjenerohen kryesisht nga paqëndrueshmëria politike, e cila në mënyrë eksponenciale përkthehet në tensione "në terren". Procesi i normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Prishtinës dhe Beogradit, i nisur me synimin për të kontribuar në stabilitet, sot në fakt paraqet një nga katalizatorët kryesorë të tensioneve etnike në Kosovë dhe e imponon detyrimin e një qasjeje më të shkathët dhe më vendimtare ndërmjetësuese nga komuniteti ndërkombëtar.

Krizat politike duhet të zgjidhen me mjete politike. Rreziku më kritik i sigurisë për momentin, duke e vënë nën kontroll krizën në veri të Kosovës, kërkon zgjidhje kompromisi, ad hoc normative për kthimin e serbëve në institucionet e Kosovës. Në afat të mesëm, është e nevojshme të sigurohen zgjidhje institucionale gjithëpërfshirëse, të

cilat parashikojnë pjesëmarrje proporcionale të serbëve nga Kosova në formacionet policore, duke e përfshirë edhe stafin komandues. Në terma afatgjatë, stabiliteti dhe siguria e komunitetit serb në Kosovë në masë të madhe janë të lidhur me arritjen e Marrëveshjes për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Prishtinës dhe Beogradit, e cila do të mundësojë krijimin e kushteve për pajtim dhe paqe të qëndrueshme në Kosovë. Vetëdija për domosdoshmërinë e pajtimit ndërmjet komuniteteve në Kosovë është shprehur qartë në komunitetin serb, pasi studimi tregon se 86.5% të të anketuarve besojnë se pajtimi është në interesin e tyre.

Ekonomia

Sektori publik si politikë demografike. Stabiliteti ekonomik i komunitetit serb në Kosovë është aktualisht një nga sfidat më të mëdha me të cilat përballlet komuniteti. Fuqizimi i sektorit publik si strategji kryesore e lidhjes së komunitetit serb me Kosovën ia mundësoi sigurinë ekonomike një pjese të konsiderueshme të komunitetit, por gjithashtu prodhoi efekte negative, pasi krijoi modele shoqëro-ekonomike që e neglizhojnë sistematikisht zhvillimin e sektorit privat. Mbështetja e tepërt në sektorin publik në afat të gjatë do të prodhojë efekte të rëndësishme negative në vitalitetin ekonomik dhe qëndrueshmërinë e komunitetit serb.

Parakushte të këqija për rritje. Sektori privat në komunitetin serb u zhvillua në një mjedis të pafavorshëm, i rënduar nga paqëndrueshmëria e vazhdueshme politike dhe e sigurisë, mungesa e fuqisë punëtore të arsimuar, qasja e vështirësuar në programet nxitëse dhe kapitalin e freskët, etj. Faktorët kufizues e përcaktuan edhe strukturën e sektorit privat, i cili karakterizohet nga mikro-ndërmarrje me orientim nga tregu vendor, të fokusuara kryesisht në ofrimin e shërbimeve në mikro-tregje të kufizuara, pa një perspektivë të konsiderueshme për rritjeje.

Sektori privat nuk ka nevojë domosdoshmërisht për më shumë para, por për shpërndarjen e tij të përgjegjshme. Predispozitat për rritjen dhe fuqizimin e sektorit të prodhimit ekzistojnë, por janë të papërdorura, kryesisht për shkak të mungesës së qasjes strategjike zhvillimore, por edhe veprimeve të kudogjendura manipuluese në shpërndarjen e fondeve të destinuara për zhvillimin e sektorit privat. Edhe pse të dhënat zyrtare flasin për një rritje të vazhdueshme të vëllimit të investimeve të Beogradit në zhvillimin ekonomik të komunitetit serb, efektet në terren janë të padukshme. Arsyeja për këtë është niveli i lartë i korrupsionit, klientelizmit dhe keqpërdorimit në sistemin e shpërndarjes së fondeve që synojnë t'i përmbushin interesat e ngushta partiake në vend të përmirësimit ekonomik të komunitetit.

Prishtina i injoron nevojat dhe të drejtat e serbëve. Situata nuk është aspak më e mirë kur bëhet fjalë për qasjen në programet mbështetëse të zbatuara nga qeveria e Kosovës, sepse përpos korrupsionit, subjektet afariste nga komuniteti serb hasin edhe në pengesa të natyrës administrative, gjuhësore dhe ligjore. Ndoshta faktori më i rëndësishëm kufizues është qasja pasive e Qeverisë së Kosovës në aplikimin e masave afirmative për pjesëmarrje proporcionale të komuniteteve joshumicë në fonde, çështje publike dhe burime publike. Aty shfaqet sërish i njëjti model i zbatimit selektiv dhe arbitrar i normave ligjore ekzistuese.

Arsimi

Edukimi i komunitetit serb ka një dimension të fuqishëm politik. Ndonëse arsimi mbart me vete një vlerë të qenësishme shoqërore, në rrethanat aktuale të ndikimit të lartë të politikës në të gjitha fushat e jetës shoqërore, ai merr një dimension shtesë të natyrës politike, prandaj kuptohet si një nga shtyllat kryesore të mbijetesës së komunitetit serb në Kosovë. Në kushte të tilla, sistemi arsimor në mënyrë të pashmangshme

bëhet subjekt i ndikimeve të jashtme negative që kanë një efekt të prekshëm në cilësinë e arsimit dhe efikasitetin e sistemit arsimor. Kështu, ky studim zbulon tri probleme kryesore që rëndojnë sistemin arsimor në komunitetin serb në Kosovë, përkatësisht infrastrukturën joadekuatë të mësimdhënies, korrupsionin dhe rrënimin e përgjithshëm të sistemit arsimor.

Arsimi jo cilësor është një nga arsyet kryesore të largimit nga Kosova. Një problem kronik i sistemit arsimor në komunitetin serb në Kosovë që u shfaq pas luftës në vitin 1999 është mungesa e infrastrukturës adekuate për një proces efektiv të mësimdhënies. Ky problem, përveç që e rrezikon të drejtën për arsimim të të rinjve në komunitetin serb, shfaqet edhe në perspektivën e arritjeve nën mesatare të nxënësve, që është rezultat i mungesës së kushteve për një proces cilësor mësimor. Korrupsioni në sistemin arsimor, i cili gjithashtu është konstatuar si problem thelbësor, i shkel parimet shoqërore meritokratike, i demotivon të rinjtë që të jenë pjesë e sistemit arsimor dhe të fitojnë afirmim social përmes arritjeve akademike, duke e shembur në këtë mënyrë vetë strukturën dhe funksionin shoqëror të sistemit arsimor. Zhvlerësimi i përgjithshëm i njohurive merret si një tregues i gjendjes së keqe të arsimit, pra konteksti shoqëror në të cilin dija shihet si kapital njerëzor personal dhe jo si vlerë në vetvete.

Efekti kumulativ i këtyre mangësive ka ndikim të rëndësishëm në perspektivën demografike të komunitetit serb në Kosovë, pasi tashmë është vërejtur trendi i rritjes së numrit të të rinjve që largohen nga Kosova në kërkim të arsimit më të mirë. E gjithë kjo e tregon domosdoshmërinë e reformave sistematike që Republika e Serbisë duhet të ndërmarrë për ta ruajtur integritetin dhe dinjitetin e sistemit arsimor, por edhe domosdoshmërinë e lëvizjeve të Prishtinës që do të legjitimojnë institucionet arsimore në komunitetin serb në Kosovë dhe në këtë mënyrë do ta mundësojnë krijimin e kushteve që serbët të qëndrojnë në Kosovë.

Mbrojtja e trashëgimisë kulturore dhe statusi i Kishës Ortodokse Serbe

Trashëgimia kulturore dhe Kisha Ortodokse Serbe janë pjesë përbërëse e identitetit të komunitetit serb në Kosovë dhe mbrojtja e tyre efektive është një nga parakushtet kryesore për ndërtimin e marrëdhënieve konstruktive etnike ndërmjet dy popujve. Në mjediset në jug të lumit Ibër, pra në mjediset me ndërveprim më intensiv etnik, KOS-i dhe manastiret e saj përfaqësojnë një nga faktorët kohezivë më të rëndësishëm të komunitetit me një rol shoqëror që shkon përtej kornizave fetare dhe prek sigurinë, mbijetesën sociale dhe ekonomike të komunitetit. Këtë e tregojnë edhe rezultatet e hulumtimit, sipas të cilit 84.9% të serbëve në jug të lumit Ibër e konsiderojnë këtë çështje të një rëndësie vendimtare për qëndrimin e serbëve në Kosovë. Dy herë më shumë se bashkatdhetarët në veri (41%).

Mbrojtja e trashëgimisë kulturore kërkon avancim normativ. Modeli aktual normativ i bazuar në dispozitat e planit të Ahtisaarit për Kosovën tregon mangësi objektive në zhvillimin e modeleve efektive të mbrojtës së trashëgimisë kulturore dhe statusit të KOS-it. Para së gjithash, këto janë interpretime të njëanshme dhe zbatim selektiv të zgjidhjeve ligjore ekzistuese, që paralizojnë plotësisht të gjithë kornizën e mbrojtjes së veçantë. Përveç kësaj, problemi strukturor në aplikimin e tij është mungesa e një dokumenti të vetëm ligjor obligues që do t'i rregullonte të gjitha të drejtat dhe detyrimet e KOS-it në territorin e Kosovës, por edhe mungesa e një mekanizmi efektiv ndërkombëtar për aplikimin e statusit të posaçëm të trashëgimisë kulturore dhe fetare serbe. Në procesin e ardhshëm të përcaktimit të zgjidhjes për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Serbisë dhe Kosovës, është e nevojshme t'i kushtohet vëmendje e veçantë përmirësimit të modelit ekzistues.

Përfaqësimi politik i komunitetit serb

Të drejtat e komunitetit si pengesë. Shumica shqiptare e sheh kornizën ligjore që e rregullon pjesëmarrjen e serbëve në ushtrimin e pushtetit në Kosovë më shumë si pengesë në arritjen e qëllimeve të tyre politike, madje edhe kombëtare, dhe më pak si një mekanizëm progresiv të demokracisë pjesëmarrëse (konsociale). Me një qasje të tillë, Prishtina e kërcënon vetë kuptimin e pjesëmarrjes së serbëve në institucionet e Kosovës.

Pjesëmarrja në pushtet si një opsion pa alternativë. Procesi i destigmatizimit të pjesëmarrjes së komunitetit serb në jetën politike në Kosovë nuk ka përfunduar plotësisht, edhe pse që nga viti 2012 serbët e kanë pasur mbështetjen e Beogradit për pjesëmarrjen e tyre në pushtet dhe në proceset zgjedhore në kuadër të sistemit kushtetues dhe ligjor të Kosovës. Zërat që e etiketojnë këtë formë të veprimtarisë politike si tradhti të interesave kombëtare janë ende të fuqishëm në komunitetin serb. Megjithatë, hulumtimi tregon se në komunitetin serb në Kosovë ekziston vetëdija e shprehur qartë për domosdoshmërinë e pjesëmarrjes në ushtrimin e pushtetit në Kosovë. Kështu, më shumë se dy të tretat e të anketuarve (72.2%) konsiderojnë se pjesëmarrja e serbëve në institucionet e Kosovës është në interes të komunitetit serb.

Interesat heterogjene të komunitetit serb në Kosovë nuk janë të përfaqësuar në mënyrë konsistente në nivel politik. Aktiviteti politik i komunitetit serb karakterizohet me mangësi strukturore demokratike që e pengojnë përfaqësimin politik të llojllojshmërisë së interesave dhe prioriteteve që ekzistojnë aktualisht në komunitet. Këtu përfshihet monopoli në përfaqësimin politik të vendosur nga Lista Serbe me mbështetjen e Beogradit, qasja partiake ndaj çështjes së Kosovës në mungesë të një platforme strategjike kombëtare për çështjen e Kosovës, "gulçimi" sistematik i pluralizmit dhe lirisë së shprehjes në komunitetin serb dhe në fund favorizimi kuadrër dhe programor të veriut të Kosovës në raport me mjediset tjera serbe. Si pasojë e këtyre modeleve, një pjesë e konsiderueshme e komunitetit serb konsideron se interesat e tyre nuk përfaqësohen në mënyrë të besueshme nga përfaqësuesit e zgjedhur politikë, por edhe nga Beogradi në dialogun për normalizimin e marrëdhënieve ndërmjet Beogradit dhe Prishtinës.

Në konkluzionin e përgjithshëm të këtij studimi mund të thuhet se komuniteti serb në Kosovë sot ballafaqohet me një mori problemesh pothuajse në të gjitha fushat me rëndësi për të drejtat e tyre dhe cilësinë e jetës. Studimi tregon se pothuajse në çdo fushë të përpunuar, dy modele specifike dhe të kudogjendura shfaqen si shkaktarët kryesorë të problemeve dhe mangësive. **I pari është aplikimi selektiv dhe interpretimi arbitrar i normave juridike që i mbrojnë të drejtat dhe interesat e komunitetit serb nga ana e pushtetit në Prishtinë. Modeli i dytë janë keqpërdorimet politike brenda sistemit të pushtetit në komunitetin serb,** të cilat karakterizohen nga korrupsioni, nepotizmi, gulçimi i pluralizmit politik dhe lirisë së shprehjes publike dhe shumë forma të tjera në të cilat ato manifestohen.

5.2 Rekomandimet

Autonomia

Komuniteti serb në Kosovë duhet të ketë një kornizë autonome të fortë, thelbësore, të garantuar ndërkombëtarisht, e cila në thelb e mundëson marrjen e vendimeve në lidhje me çështjet kritike jetësore në mënyrë të pavarur, të mbrojtur nga vullneti i shumicës. Në studim kjo quhet Vetë-Menaxhimi funksional. Kjo e drejtë "nxjerrë" jo vetëm nga imperativi i kompromisit në procesin e negociatave, por edhe nga modelet e kahershme të qëndrimit arbitrar të pushtetit në Prishtinë ndaj të drejtave të komunitetit dhe neglizhencës gjatë dekadave të tëra të interesave legjitime të tij. E parë në këtë mënyrë, çështja e autonomisë së serbëve në Kosovë bëhet një kërkesë legjitime demokratike që do ta mundësojë bashkëjetesën e serbëve dhe shqiptarëve, dhe jo një ngjarje përçarëse që ripërcakton marrëdhëniet etnike në Kosovë dhe krijon potencial për konflikte të ardhshme.

- Prandaj, është imperativ gjetja e një zgjidhjeje të përshtatur sipas nevojave thelbësore të komunitetit si parakusht për mbijetesën e tij në Kosovë. Për ta arritur këtë, korniza e ardhshme e kompetencave autonome të komunitetit serb duhet:
- Të zgjerojë ingerencat themelore, të bazuara në autonominë territoriale (dhjetë komuna me shumicë serbe), me kompetenca autonome në bazë të përkatësisë etnike që do të përfshinte komunitetin serb në komunat ku nuk përfaqëson shumicën.
- Të përmbajë një të drejtë të rregulluar dhe të papenguar për subvencione nga Serbia në ushtrimin e kompetencave të saj.
- Të përmbajë kompetenca në menaxhimin e institucioneve arsimore, shëndetësore, sociale, kulturore dhe të tjera në komunitetin serb në Kosovë që aktualisht punojnë në kuadër të sistemit administrativ të Republikës së Serbisë.
- Të ketë kompetencë të miratojë akte nënligjore qemë të cilat e rregullon punën e këtyre institucioneve, si dhe të organeve inspektuese që e mbikëqyrin përm-bushjen e tyre.
- Ta koordinojë punën e institucioneve shëndetësore parësore, dytësore dhe terciare, të krijojë politika organizative dhe menaxhonte menaxhojë buxhetin e këtyre institucioneve.
- Ta menaxhojë fondin e shëndetësisë publike, të mbledhë kontribute nga personat e siguruar nga komuniteti serb dhe t'ua garantojë atyre sinkronizimin e sistemit të kujdesit shëndetësor me Fondin Republikan të Sigurimeve Shëndetësore nga Beogradi.
- Ta mundësojë akreditimin e dyfishtë (Serbi-Kosovë) për institucionet arsimore në komunitetin serb.
- Ta ketë të drejtën diskreionale ta përcaktojë numrin minimal të nxënësve që formojnë një klasë, përtej standardeve të të dy sistemeve, për ta siguruar funksionimin e shkollave në gjuhën serbe në zonat rurale.
- Të ketë autoritet ta themelojë, rregullojë dhe koordinojë punën e institucioneve kulturore – muzeve, teatrove, bibliotekave, mediave etj.

- Të themelojë shoqata sportive me akreditim të dyfishtë në Kosovë dhe Serbi, të cilat do t'ua mundësojnë anëtarësimin në shoqata sportive dhe të garojnë në liga sipas zgjedhjes së tyre.
- Të themelohet sipas një marrëveshjeje që përmban garanci të qarta ndër-kombëtare dhe një sistem masash mbrojtëse të cilat përfshijnë vlerësime periodike të konsistencës në zbatimin e saj.
- Të themelohet nënkomiteti për mbikëqyrjen e zbatimit të marrëveshjes për kornizën autonome për komunitetin serb në kuadër të Komitetit të Përbashkët për Monitorimin e Zbatimit të Rugës së Normalizimit të Marrëdhënieve Beograd-Prishtinë (pika 11).

Kjo listë nuk i shteron të gjitha kompetencat që duhet të ketë organi i ardhshëm, por jep një pasqyrë të elementeve thelbësore të kornizës së vetëmenaxhimit funksional të çështjeve themelore jetësore të komunitetit serb në Kosovë. Kjo cilësi mund të arrihet vetëm nëse procesi i krijimit të një kornize autonome bazohet në parimet e mëposhtme:

- Zgjidhjet nuk duhet të kufizohen me kornizat ekzistuese legjislative të Serbisë dhe Kosovës, por do të parashikojnë ndryshimet e tyre me qëllim të themelimit dhe garantimit të një modeli të vetëqeverisjes funksionale për komunitetin serb.
- Në mënyrë të ngjashme, përvojat ekzistuese evropiane, të cilat përmenden në nenin 7 të marrëveshjes për Rugën e normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Kosovës dhe Serbisë, duhet të jenë burim frymëzimi për zgjidhje të përshtatura me nevojat e vërteta të komunitetit serb në Kosovë, dhe jo korniza e tij kufizuese. Ky parim nisët nga fakti se zgjidhje të mira janë vetëm ato që marrin parasysh specifikat lokale shoqëro-politike.
- Së fundi, korniza e ardhshme autonome duhet të legjitimojë lidhjet institucionale të serbëve nga Kosova dhe Serbia. Edhe pse këto lidhje organike në Prishtinë quhen instrumentalizim, ato më së shumti legalizohen me rregullore pozitive ligjore, por edhe me propozime parimore në tekstin e marrëveshjes për normalizim.

Ekonomia

Rekomandimet lidhur me zhvillimin ekonomik të komunitetit serb kanë për qëllim të krijojnë një mjedis stimulues për zhvillimin e ndërmarrësisë private, sepse sipas rezultateve të studimit, ai sektor është i vetmi që ka potencial për rritje. Për ta arritur këtë, është e nevojshme të bëhet si më poshtë:

- Të krijohet një plani strategjik për zhvillimin ekonomik të komunitetit serb në Kosovë, si bazë programore e "pakos së posaçme të investimeve dhe mbështetjes financiare të BE-së" nga neni 9 i Marrëveshjes për rrugën drejt normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Kosovës dhe Serbisë.
- Planin strategjik i cili do të hartohet nga BE-ja në bashkëpunim me Beogradin dhe Prishtinën duhet të marrë parasysh prioritetet lokale dhe përparësitë specifike zhvillimore në nivel lokal (turizmi, kapaciteti i banjave, prodhimi i ushqimit organik, etj.) në mënyrë që të ketë efektet e qëndrueshme.
- Bazuar në planin strategjik për zhvillim ekonomik, Republika e Serbisë duhet të zhvillojë një Fond Zhvillimor i cili do të jetë i orientuar ndaj të rinjve, çifteve të reja të martesore dhe familjeve në nevojë sociale.
- Të gjitha palët e interesuara duhet t'i kushtojnë vëmendje të veçantë elementit të qëndrueshmërisë ekonomike në procesin e kthimit të personave të zhvendosur në Kosovë për ta bërë atë të qëndrueshëm dhe të përhershëm.

- Republika e Serbisë, bazuar në modelin e subvencionimit të investitorëve të huaj në Serbi, duhet të zhvillojë Masa për subvencionimin e kompanive vendore për zgjerimin e të bërit biznes në Kosovë dhe punësimin e njerëzve nga komuniteti serb. Ajo pako e masave duhet të përfshijë subvencione prej 10,000 euro për çdo vend pune të hapur në Kosovë, si dhe lehtësime tatimore për kompanitë në atë program.
- Të krijohet një Shërbim i centralizuar për asistencë për biznesmenët nga komuniteti serb gjatë integrimit në tregun e Kosovës (akreditimi, rrjetëzimi, trajnimi, etj.), duke e përfshirë mbështetjen për qasje në fondet zhvillimore nga Prishtina, Beogradi dhe agjencitë donatore ndërkombëtare, përkatësisht në aranzhimet kreditore dhe kapitalin e freskët.
- Qeveria e Kosovës duhet ta vendosë masën e kuotave afirmative në shpërndarjen e mjeteve për fuqizimin e sektorit privat, të cilat do të siguronin që një pjesë proporcionale e mjeteve të rezervohet për kompanitë nga komunitetet joshumicë në Kosovë.
- Vlerësimi i pavarur i përmbushjes së kuotës prej 10% të pozitive në institucionet publike për pjesëtarët e komuniteteve joshumicë në Kosovë, e cila, sipas parimit kushtetues të përfaqësimit të drejtë, është e paraparë me Ligjin për Shërbimin Civil të Republikës së Kosovës. Në të njëjtën përqindje duhet të përfshihen aktet sekondare nënligjore që e parashohin qasjen afirmative të Qeverisë së Kosovës në punësimin e pjesëtarëve të komuniteteve joshumicë, të ashtuquajturat masat ARM (Active Recruitment Measures).
- Të riaktivizohet funksionimi i Fondit Zhvillimor, si një instrument i rëndësishëm për sigurimin e fondeve zhvillimore për komunitetin serb dhe të ripërcaktohet qëllimi i tij duke e zgjeruar përdorimin e mjeteve edhe në komunitetin serb në jug të lumit Ibër.
- Organizatat e shoqërisë civile nga komuniteti serb të krijojnë programe që merren me pozitën e të drejtave të punëtorëve në sektorin privat.
- Të shfrytëzohen përparësitë nga ekzistenca e një qendre akademike siç është Universiteti i Mitrovicës dhe të zhvillohen programe të zhvillimit ekonomik dhe inovacionit (sektori i TI-së, bujqësia, etj.) përmes partneritetit me sektorin privat.
- Si masë e diversifikimit të burimeve të financimit për sektorin privat në komunitetin serb, shoqëria civile në mënyrë të pavarur ose në bashkëpunim me pushtetin lokal duhet të krijojë platforma online (platforma crowdfunding) të cilat i nxisin investimet (investive ose filantropike) e diasporës.

Mbrojtja e trashëgimisë kulturore dhe pozita e Kishës Ortodokse Serbe

Si një element i rëndësishëm i identitetit kombëtar të komunitetit serb, kjo çështje kërkon një fokus të veçantë në procesin e ardhshëm të negociatave për identifikimin e kompetencave vetëqeverisëse të komunitetit serb në Kosovë. Në pjesën që ka të bëjë me statusin dhe të drejtat pronësore të komunitetit serb në Kosovë, është e nevojshme që në diskutime dhe konsultime të përfshihen përfaqësuesit përkatës të Kishës Ortodokse Serbe.

Një marrëveshje gjithëpërfshirëse për normalizimin, ndër të tjera, duhet të ofrojë zgjidhje efektive për:

- Plotësimin e listës ekzistuese të objekteve që do të gëzonin mbrojtje të veçantë ndërkombëtare me kategorizimin e pranuar përgjithësisht të objekteve dhe lokaliteteve të ndryshme. Kjo do të nënkuptonte një shtesë të mundshme në listën e 44 objekteve të përmendura në planin e Ahtisaarit.

- Zgjidhjen e kontesteve aktuale pronësore dhe kontesteve rreth kompetencave (Manastiri i Deçanit, Kisha e Krishtit Shpëtimtar në Prishtinë, Manastiri i Kryeengjëjve të Shenjtë afër Prizrenit, Novobërda etj.) që do ta nënkuptonte detyrimin e Prishtinës t'i zbatojë të gjitha vendimet gjyqësore që i konfirmojnë të drejtat pronësore të KOS-it.
- Zbatimin e plotë të planit për restituimin e pronave të KOS-it sipas dispozitave dhe në frymën e propozimit të Ahtisaarit, duke e përfshirë ndalimin e privatizimit të mëtejshëm të pronës së konfiskuar, nacionalizuar (shtetëzuar) apo shpronësuar të pretenduar nga Kisha Ortodokse Serbe.
- Në bazë të zgjidhjeve ekzistuese në praktikën evropiane, të hulumtohet zbatueshmëria e parimit të ekstraterritorialitetit, i cili do të fuqizonte mekanizmin e mbrojtjes së trashëgimisë kulturore dhe fetare të komunitetit serb në Kosovë.
- Të vërtetohen kompetencat ekzekutive të Këshillit për Zbatim dhe Mbikëqyrje (KZM) të mbrojtura me mekanizma ligjorë shtesë që do ta siguronin zbatimin e vendimeve të atij organi pa rol arbitrar të Prishtinës.
- Në bashkëpunim me KOS-in, të mbrohen të drejtat e saj pronësore, lëvizja e lirë, komisionet ekonomike, doganore dhe të tjera, si dhe lidhjet kanonike të Eparkisë së Rashkës dhe Prizrenit me Patriarkanën e KOS-it, e cila selinë e saj shekullore e ka në Pejë.

Siguria

Një qasje e përgjegjshme për ta garantuar sigurinë e plotë të komunitetit serb nënkupton përpjekje strukturore drejt qetësimin të tensioneve etnike dhe arritjes së zgjidhjeve politike afatgjata. Procesi i normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Kosovës dhe Serbisë është dëshmuar se është gjenerues i rëndësishëm i tensioneve etnike dhe politike, kështu që arritja e një marrëveshjeje gjithëpërfshirëse, bazuar në parimet e kompromisit, është një mundësi thelbësore për ta shënuar fundin e mosmarrëveshjeve politike dhe paqëndrueshmërinë e tyre, që ato i prodhojnë në nivel komuniteti. Ky proces mund të kontribuonte në krijimin e një kornize të qëndrueshme për komunitetin serb në Kosovë, duke u mundësuar pjesëtarëve të tij të ndihen më të sigurt dhe ta planifikojnë më mirë të ardhmen e tyre. Për ta arritur këtë, është e nevojshme të plotësohen parakushte të caktuara.

- Parakushti më i rëndësishëm për angazhimin e plotë të palëve negociuese për zgjidhjet e marrëveshjes së ardhshme për normalizimin e marrëdhënieve është identifikimi i zgjidhjes politike të krizës aktuale në veri. Ajo zgjidhje e përfshin organizimin e zgjedhjeve të reja lokale në veri të Kosovës, me pjesëmarrje të plotë të serbëve, mbi bazën e garancive të plota nga bashkësia ndërkombëtare për krijimin e AKS-së, përkatësisht kornizës autonome për komunitetin serb.
- Në të njëjtin proces dhe sipas të njëjtit model, të sigurohet kthimi i serbëve në institucionet gjyqësore.
- Të normalizohet sa më shpejt puna e Policisë së Kosovës në veri të Kosovës, me një zgjidhje politike në procesin e dialogut, e cila parasheh një formë të caktuar të amnistisë për një pjesë të madhe të pjesëtarëve të Shërbimit Policor të Kosovës të cilët janë larguar gjatë vitit 2022.
- Në një perspektivë afatgjatë, të sigurohet integrimi thelbësor i serbëve në strukturat policore. Termi thelbësor do të thotë se integrimi shkon përtej normave të thjeshta statistikore për numrin e policëve nga komuniteti serb, por gjithashtu e nënkupton pjesëmarrjen e tyre në strukturat komanduese bazuar në një sistem objektiv të avancimit në karrierë.
- Të intensifikohet mbikëqyrja civile e veprimeve të Forcave Speciale në veri të Kosovës deri në arritjen e marrëveshjes për tërheqjen e tyre apo format e angazhimit në bashkëpunim me autoritetet, në nivel lokal.

- Të garantohet siguria juridike dhe pronësore të komuniteteve joshumicë në Kosovë me aplikimin konsistent të kornizës ligjore dhe mekanizmave aktivë ndërkombëtarë të monitorimit.
- Të mbështeten masat për ta ndërtuar besimin ndërmjet komuniteteve të cilat i përfshijnë të gjithë akterët shoqëror.

Arsimi

Sistemi arsimor dhe edukativ në komunitetin serb në Kosovë funksionon sipas programit të Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Zhvillimit Teknologjik të Republikës së Serbisë, prandaj roli i RS-së është vendimtar në ngritjen e cilësisë së arsimit në komunitetet serbe në Kosovë dhe kthimin e reputacionit të arsimit si profesion. Megjithatë, kjo nuk do të thotë se roli i Prishtinës në këtë është i papërfillshëm, pasi që disa nga lëvizjet që ajo bën kanë ndikim negativ në funksionimin e sistemit arsimor në Kosovë.

Duke pasur parasysh këtë, si hapa fillestarë në ngritjen e nivelit të cilësisë së arsimit, është i nevojshme:

- Forcimi i infrastrukturës së sistemit arsimor në komunitetin serb përmes investimeve të synuara dhe transparente nga Republika e Serbisë, por edhe tërheqja e vendimit të kryetarit të komunës së Mitrovicës së Veriut me të cilin ndalohej ndërtimi i Qendrës Universitare si një projekt i cili në mënyrë të konsiderueshme do të zgjeronte kapacitetet hapësinore të Universitetit të Mitrovicës.
- Fuqizimi i kuadrit mësimor në të gjitha nivelet e sistemit arsimor të komunitetit serb përmes aplikimit të parimeve meritokratike në punësimin e kuadrit mësimor dhe pjesëmarrjen aktive të tyre në programet e zhvillimit profesional.
- Kufizimi i numrit të mandateve për drejtorët e shkollave bazuar në modelin e zgjidhjeve progresive rajonale (sipas shembullit të Malit të Zi, ku ligji e kufizon atë në dy mandate) për t'i reduktuar mundësitë për keqpërdorimin e pozitës dhe praktikën korruptive.
- Vendosja e programeve të reja në Universitetin e Mitrovicës, si dhe harmonizimi i kurrikulave me nevojat e tregut të punës dhe trendët arsimore evropiane si masë për zvogëlimin e numrit të të rinjve që largohen nga Kosova për shkak të këtyre mangësive.
- Respektimi dhe zbatimi i plotë i marrëveshjeve të Brukselit dhe Berlinit për njohjen reciproke të diplomave dhe kualifikimeve profesionale. Përmbushja e obligimit të lartpërmendur është një element kyç për punësimin, avancimin profesional, afirmimin dhe përfshirjen e pjesëtarëve të komuniteteve pakicë në

Organizimi politik i komunitetit serb në Kosovë

Problem thelbësor në veprimtarinë politike të komunitetit serb në Kosovë, si dhe në Republikën e Serbisë, është mungesa e një qasjeje strategjike, si pasojë e mungesës së konsensusit shoqëror rreth interesit kombëtar për çështjen e Kosovës. Shanset që një përparim i tillë në ndërgjegjësimin politik të ndodhë në të ardhmen e afërt janë minimale. Duke u nisur nga kjo, rekomandimi kryesor i këtij raporti është *orientimi i veprimit të unifikuar politik i të gjithë akterëve shoqëroro-politikë në politika humane*, më saktësisht në ruajtjen e burimeve njerëzore në komunitetin serb në Kosovë. Një nga parakushtet për ta arritur këtë është ripërcaktimi i praktikës së veprimit politik, dhe vetë konceptit të politikës si brenda komunitetit serb në Kosovë, ashtu edhe në marrëdhëniet ndërmjet serbëve nga Kosova dhe Serbisë. Kjo mund të arrihet në mënyrën e mëposhtme:

- Pjesëmarrja aktive në jetën politike në Kosovë dhe përdorimi i të gjitha mekanizmave ekzistues mbrojtëse kundër diktateve të shumicës. Nuk ka alternativë për një qasje të tillë dhe kriza e fundit në veri në thelb demonstroi të gjitha rreziqet e veprimit jashtëinstitucional.
- Të fillohet një dialog i hapur shoqëror brenda komunitetit serb për identifikimin e zgjidhjeve dhe aranzhimeve specifike për vetë-menaxhimin e komunitetit serb të parapara në nenin 7 të Marrëveshjes për rrugën drejt normalizimit të marrëdhënieve ndërmjet Kosovës dhe Serbisë.
- Përmes përpjekjeve sistematike të fuqizohet pluralizmi shoqëro-politik në komunitetin serb dhe karakteri përfaqësues i përfaqësuesve politikë, në mënyrë që interesat e neglizhuara të komunitetit në jug të lumit Ibër të marrin një artikullim të qartë dhe efektiv politik.
- Të synohen të njëjtat ndryshime, pra përfaqësimi i interesave të neglizhuara brenda komunitetit, duke i forcuar faktorët e pavarur shoqërorë siç janë mediat, organizatat e shoqërisë civile dhe format e tjera të organizimit të pavarur të qytetarëve me qëllim të mbrojtjes së interesave personale dhe publike.
- Inkurajimi i aktivizmit në nivel të komunitetit lokal si një formë presioni për sjellje të përgjegjshme të pushtetit dhe themel i demokracisë pjesëmarrëse.
- Të profesionalizohet profesioni i politikanit duke e krijuar një **Fond bursash për liderët** e rinj nga komuniteti serb përmes të cilit çdo vit 10 studentë nga komuniteti serb nga Kosova do të shkonin për të studiuar në Fakultetin e Shkencave Politike në Beograd ose në programe akademike ndërkombëtare. I njëjti Fond duhet të përmbajë programe akademike të avancuara për menaxhim efektiv në administratën publike. Pas përfundimit të programit, studentët do të fitonin vende pune në institucionet brenda komunitetit serb në Kosovë.

Korrupsioni

Format e ndryshme joetike dhe të paligjshme të ushtrimit të pushtetit dhe shpërndarjes së mjeteve publike si korrupsioni, nepotizmi, klientelizmi etj. nuk ishin temë e veçantë e këtij hulumtimi. Megjithatë, në secilën prej fushave të trajtuara u vunë në dukje pasojat e dëmshme të disa formave të manifestimit të modeleve të tilla shoqëro-politike. Qoftë korrupsioni në programet e ndihmës ekonomike, përkatësia politike si kriter për punësim, trajtimi i sistemit arsimor si plaçkë partiake e shumë më tepër, këto modele janë dëshmuar të jenë një nga faktorët kryesorë të deficitit demokratik brenda komunitetit serb dhe një nga shkaqet kryesore të largimit të të rinjve nga Kosova. Kjo tregon se rregullimi i marrëdhënieve të brendshme në komunitetin serb është po aq sfidë për arritjen e kushteve për mbijetesë, sa edhe rregullimi i marrëdhënieve me shqiptarët. Masat për parandalimin e kësaj janë në radhë të parë sistematike, fuqizimi i sistemit të kontrollit institucional, gjyqësorit të pavarur e të ngjashme. Problemi është se palët përgjegjëse për fuqizimin e mbikëqyrjes institucionale janë pikërisht ato që e kanë përfitimin më të madh nga të metat e tyre. Prandaj, pjesa me rekomandime është përgjithësisht e përqendruar tek aktorët shoqërorë të pavarur, të cilët, me një angazhim më të madh ndaj kësaj çështjeje, do të mundësojnë në një masë të konsiderueshme të hiqen shembujt e përhapur të korrupsionit. Kjo mund të arrihet duke:

- E fuqizuar/krijuar një sistem alarmimi për praktikat korruptive, duke vendosur mbrojtje të posaçme për sinjalizuesit dhe duke e promovuar solidaritetin e përgjithshëm shoqëror në rast represioni ndaj individëve ose organizatave që tregojnë për praktika korruptive,
- Ofruar mbështetje për organizatat e dalluara rajonale për monitorimin e korrupsionit (CINS, KRIK, etj.) për t'i shtrirë programet dhe aktivitetet e tyre në komunitetin serb në Kosovë.
- E fuqizuar gazetarinë hulumtuese brenda komunitetit serb në Kosovë.

- I depolitizuar aktivitetet gjyqësore për ta zhdukur korrupsionin, qoftë duke e kufizuar ndikimin politik apo keqpërdorimin duke ia atribuar jotolerancës etnike.
- Në kuadër të kornizës (organit) të ardhshëm për kompetencat autonome të komunitetit serb, të krijohet një sistem i hartave sociale (regjistrin) në komunitetin serb në bazë të cilit do të planifikoheshin politikat sociale dhe shpërndarja e drejtë e burimeve dhe programeve zhvillimore.

Një model tjetër i kudondodhur që shfaqet si shkaktar i vështirësive të komunitetit serb në fusha të ndryshme të këtij hulumtimi është aplikimi i papërgjegjshëm dhe selektiv i kornizës ligjore për mbrojtjen e të drejtave të komuniteteve nga pushteti në Prishtinë, dhe kjo nuk është një karakteristikë e qeverisë aktuale, por një model që në formë të ndryshme të manifestimit i shënoi të gjitha legjislaturat e mëparshme të qeverisë së Kosovës. Konsistenca e një qasjeje të tillë shpie në përfundim se mohimi i të drejtave të komunitetit serb është një konsensus jopartiak i përfaqësuesve politikë të shqiptarëve të Kosovës. Faktorë të ndryshëm nga komuniteti serb, por edhe mekanizmat ndërkombëtarë monitorues, e kanë vënë në dukje këtë problem për vite me radhë, por raporti i qeverisë së Kosovës ndaj komunitetit serb nuk ndryshohet. Për shkak të kësaj, është e nevojshme që bashkësia ndërkombëtare ta ndryshojë qasjen e saj të deritashme dhe, për nevojat e marrëveshjes gjithëpërfshirëse, të krijojë një mekanizëm të fortë për ta kontrolluar zbatimin e dispozitave të saj dhe kornizës legjislative e cila i mbron të drejtat e komuniteteve joshumicë. Ky mekanizëm duhet t'i ketë masat konkrete të karakterit ndëshkues për palët të cilat e shkelin, nuk e zbatojnë apo e kushtëzojnë. Ky është njëkohësisht dhe rekomandimi i fundit i këtij raporti.

